

Arheološki nalazi kopča od 12. do 17. stoljeća u Hrvatskoj

Burazer, Biljana

Master's thesis / Diplomski rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:506707>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-23**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Biljana Burazer

**Arheološki nalazi kopča
od 12. do 17. stoljeća u Hrvatskoj**

Diplomski rad

Zadar, 2019.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Diplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Arheološki nalazi kopča od 12. do 17. stoljeća u Hrvatskoj

Diplomski rad

Studentica:

Biljana Burazer

Mentorica:

Izv. prof. dr. sc. Karla Gusar

Zadar, 2019.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Biljana Burazer**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Arheološki nalazi kopča od 12. do 17. stoljeća u Hrvatskoj** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2. listopada 2019.

Sadržaj

Uvod.....	8
Pregled povijesnih i umjetničkih zbivanja u Hrvatskoj od 12. do 17. stoljeća	9
Odijevanje od 12. do 17. stoljeća	15
Kopče – funkcija, terminologija i problemi istraživanja	23
Tipologija kopča	28
1. Jednodijelne kopče	28
Kružne kopče (tip I)	28
Jednodijelne kružne ukrasne kopče / broševi.....	32
Ovalne kopče (tip II)	36
Gljivaste kopče (tip III)	37
D kopče (tip IV).....	41
Pravokutne kopče (tip V).....	46
Kvadratne kopče (tip VI).....	50
Trapezoidne kopče (tip VII)	53
Romboidne kopče (tip VIII)	54
Poligonalne zvjezdolike kopče (tip IX).....	57
2. Dvodijelne kopče.....	62
Dvodijelne simetrične kružne kopče (tip X).....	62
Dvodijelne pravokutne kopče (tip XI).....	65
Dvodijelne asimetrične kopče (tip XII).....	67
Dvodijelne dvopetljaste kopče - ažule (tip XIII).....	73
3. Kopče s pločicom/ okovom	79
Jednodijelne kopče s pločicom/okovom D-okvira (tip XIV).....	79
Jednodijelne kopče s pločicom/okovom ovalnog okvira (tip XV).....	81
Jednodijelne kopče s pločicom/okovom trapezoidna okvira (tip XVI).....	81
Jednodijelne kopče s pločicom/okovom gljivastog okvira (tip XVII).....	82
Dvodijelne simetrične kopče s pločicom/okovom (tip XVIII)	82
Dvodijelne asimetrične kopče s pločicom/okovom (tip XIX)	83
4. Pafte (tip XX).....	84
5. Kopče pojasnih garnitura.....	87
Funkcionalna podjela kopča	92
Kopče pojasa i pojasne garniture	92

Kopče obuće	94
Kopče plašta/ogrtiča	96
Kopče odijela	96
Zaključak	97
Sažetak	100
Summary	101
Literatura	102

Uvod

Cilj ovoga diplomskog rada je donijeti tipološki pregled svih tipova kopči, pređica i broševa, koji se pronalaze na arheološkim lokalitetima na prostoru Republike Hrvatske, a potječu iz vremena razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te ranoga novog vijeka, od 12. do 17. stoljeća. Kopče su česti arheološki nalazi u istraživanjima različitih tipova nalazišta, a u Hrvatskoj literaturi ne postoji sintezni rad o kopčama ovoga vremenskog razdoblja koji bi nam omogućio lako upoznavanje i pregled poznatih nalaza.

Zastupljeni tipove kopča u diplomskom radu biti će razvrstani u vremenski, stilski, utjecajni, utilitarni i prostorni kontekst. Uz arheološke nalaze poslužiti će se literaturom koja donosi podatke iz pisanih izvora, a dobivene informacije će pokušati dopuniti i likovnim prikazima koji su istovremeni s nalazima te tako predočiti odijevanje toga vremena i kopče unutar konteksta nošnje.

Ovu sam temu odabrala iz želje za boljim upoznavanjem odijevanja kroz navedeno vrijeme i kako bih produbila znanje o popratnom utilitarno-ukrasnom materijalu koji se često pronalazi na arheološkim lokalitetima, no zbog opširnosti teme i brojnosti materijala odlučila sam se usmjeriti na kopče. Kroz proučavanje i pisanje diplomskoga rada želim vidjeti koliko je toga moguće (ili nije) saznati iz same arheološke građe o odijevanju kroz navedeno vrijeme, upoznati se sa dosadašnjim rezultatima u istraživanju kopča u svijetu i u nas, vidjeti koje su sličnosti i razlike u sačuvanim arheološkim nalazima i informacijama zabilježenim na umjetničkim radovima toga vremena te pisanim izvorima.

U uvodnom dijelu diplomskoga rada donosim kratki pregled povijesnih i umjetničkih zbivanja na prostoru Republike Hrvatske od 12. do 17. stoljeća, pregled odijevanja i mode toga vremena te polaznu literaturu i terminologiju koja je potrebna za razumijevanje teme. Nakon uvodnog dijela slijedi tipologija kopča koje su podijeljene na četiri glavne skupine: jednodijelne, dvodijelne, kopče s pločicom/okovom i pafte. Nakon kopča navela sam arheološke nalaze cjelovitih pojaseva te za kraj donosim kratki pregled funkcija kopča u odijevanju na osnovu arheoloških nalaza koji su navedeni i u tipologiji. Potom slijedi zaključak.

Zahvaljujem mentorici dr. sc. Karli Gusar za sva usmjerenja, strpljenje i uloženo vrijeme, višoj kustosici dr. sc. Jasenki Lulić Štorić i Narodnom muzeju Zadra za korisne informacije i pristup njihovoj građi.

Pregled povijesnih i umjetničkih zbivanja u Hrvatskoj od 12. do 17. stoljeća

Vremensko razdoblje o kojemu ovdje govorimo obilježeno je brojnim političkim, društveno-kulturnim i gospodarskim promjenama na širem europskom, ali i lokalnom hrvatskome prostoru. Sve su te promjene utjecale i na stil odijevanja i materijalnu kulturu te iz toga razloga moramo ukratko razmotriti najvažnije povijesne i umjetničke smjene koje su obilježile hrvatski prostor u razdoblju od 12. do 17. stoljeća.

12. stoljeće obilježeno je brojnim političkim preokretima i sukobima. Za Emanuela I. Komnena (1143.-1180.) i Bele na prostoru današnje Republike Hrvatske odvija se sukob Bizanta i Ugarske. Ubrzo, 1181. godine Bizant gubi, kada Bela III. oslobađa Hrvatsku, Dalmaciju i Srijem te Bizant više nikada nije obnovio svoju vlast nad prostorima rimske Dalmacije i uopće nad južnoslavenskim srednjovjekovnim državama. Tada su na vlasti u Hrvatskoj i Dalmaciji ponovno Arpadovići i Venecija.¹ Nakon ulaska Hrvata u zajedničku državu s Mađarima, za Kolomana 1102. godine, većina dalmatinskih gradova nastavljaju život kao samostalne gradske komune, dok će Slavonija tek od priznavanja vladavine Arpadovića imati čvršću političku i crkvenu organizaciju.² Slavonijom u kraljevo ime vlada ban ili herceg i doseljava se ugarsko plemstvo preko kojeg se provodi feudalna organizacija posjeda, uz to je teritorij podijeljen na kraljevske županije. Za razliku od Slavonije primorske komune su oslobođene feudalne ovisnosti i podvrgnute su središnjoj vlasti, ali imaju upravno-teritorijalnu samostalnost sa uređenim unutarnjim ustrojem. Sve do polovine 13. stoljeća jasna je razlika između gradskih komuna u Dalmaciji i kraljevskih gradova u Slavoniji.³

U karolinškom razdoblju stvaratelji, umjetnici su crkvene osobe, potom potkraj 11. stoljeća primat preuzimaju laici, koji će u 12. i 13. stoljeću učvrstiti svoju autonomiju, a od 14. stoljeća pojavom civilnoga društva i jačanju gradskih komuna oni se povezuju u strukovne udruge.⁴ Romanička se umjetnost pojavila diljem zapadne Europe gotovo istodobno, od druge polovine 11. stoljeća. Sastojala se od niza regionalnih tipova,⁵ ali zapravo ju obilježava stilska ujednačenost diljem Europe koja je posljedica ponovnoga jačanja crkve u ovome razdoblju. Umjetnost služi isključivo prenošenju kršćanskog nauka i svjetonazora. Ovo stilsko razdoblje trajalo je do oko 1250. godine, kada ju zamjenjuje gotika - stilsko

¹ I. GOLDSTEIN, 2003, 61, 63.; F. ŠANJEK, 2003, 192, 193, 195.

² N. KLAIĆ, 1976, 3, 4.

³ F. ŠANJEK, 2003, 202.; I. GOLDSTEIN, 2003, 64, 69.

⁴ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 19.

⁵ H. W. JANSON, A. F. JANSON, 2013, 292, 293.

razdoblje kasnoga srednjeg vijeka.⁶ Najveći broj romaničkih ostvarenja Hrvatske nalazi se u gradovima na Jadranskoj obali, a izražena su u vidu sakralne i profane arhitekture i monumentalne skulpture. Neka od sačuvanih i značajnih ostvarenja toga razdoblja su drvene vratnice splitske katedrale majstora Buvine, zapadni portal trogirске katedrale majstora Radovana, zvonik splitske katedrale i zidno slikarstvo sačuvano u manjem broju nego što se navodi u pisanim izvorima iz 12. i 13. stoljeća.⁷ Hrvatska je „periferija gotičke plime“, no iz toga se razloga ona ovdje javlja s očitim posebnostima, tako se gotički motivi razrađuju prema lokalnim potrebama i ponekada se unutar istoga ostvarenja isprepliću različiti stilovi, romanika i gotika, gotika i renesansa. Tako se u kontinentalnoj Hrvatskoj jasno vidi utjecaj gotike iz sjevernih krajeva, u Dalmaciji iz Italije, a na Kvarneru i u Istri njihova mješavina. Rana se gotika kod nas u pojedinim detaljima javlja od početka 13. stoljeća, ali je zapravo obilježje 14. i prve polovice 15. stoljeća, nakon čega u naše krajeve vrlo brzo dolazi renesansni stil. Iako su gotički umjetnici pretežito anonimni, značajni hrvatski umjetnici koji stvaraju u ovo vrijeme su Juraj Dalmatinac i njegovi učenici, a ostvarenja koja se ističu su gotička cistercitska crkva u Topuskom, crkva Sv. Marka u Zagrebu, freska Ples mrtvaca u kapeli Sv. Marije u Škrilinama kraj Berma u Istri i mnoga druga.⁸

Stabilizacija političkih prilika i povezivanje prostora od juga Italije do Baltika pod jednom dinastijom utjecali su na snažan razvoj trgovine i jačanje gospodarskih veza za Ludovika I. Anžuvina (1340. - 1382.) koji je pobjedom nad Venecijom i sklapanjem tzv. Zadarskog mira 18. veljače 1358. godine ponovno ujedinio Kraljevstvo Hrvatske i Dalmacije. Vlast Anžuvina u našim je krajevima obilježena pritiskom na hrvatsko plemstvo, iako je upravo ono bilo naklonjeno dolasku napuljskih Anžuvina na prijestolje, a koje će s vremenom u potpunosti nestati sa političke scene.⁹ Nakon smrti Ludovika Anžuvina u 1382. godini uslijedile su borbe za prijestolje iz kojih će kao kralj izaći Sigismund Luksemburški (1387.- 1437.). Ta je vladarska smjena donijela novi preokret u sudbini Dalmacije. Naime, Venecija je 1409. godine od Ladislava IV. Napuljskog (1386.- 1409.) kupila Zadar, Novigrad, Pag, Vranu i prava na Dalmaciju (sl. 1.a).¹⁰ Dolazak Luksemburgovca na anžuvinsko prijestolje značio je i bitnu promjenu u orijentaciji

⁶ L. ALTMANN, 2006, 216, 217, 527.

⁷ M. PRELOG, 1984, 20, 42, 43, 46. Romaničke freske su sačuvane u crkvi u Humu (Navještenje i Polaganje u grob), u crkvi Sv. Krševana (Sveci) i katedrali Sv. Stošije u Zadru.

⁸ R. IVANČEVIĆ, E. CEVC, A. HORVAT, 1984, 56, 57, 58, 144, 143, 163.

⁹ F. ŠANJEK, 2003, 214, 217, 225, 226, 231.; I. GOLDSTEIN, 2003, 77, 78.

¹⁰ I. GOLDSTEIN, 2003, 88. 449, 450.; F. ŠANJEK, 2003, 321.

Kraljevstva. Dok je Ludovikov interes bio usmjeren prema Mediteranu, Sigismund je gledao uglavnom prema Svetom Rimskom Carstvu. Razdoblje Sigismundove vladavine za Hrvatsku je imalo loše posljedice, Dalmacija je prepuštena Veneciji, Osmanlije su se nalazile na samim granicama, a strano plemstvo i velikaši su preuzeli vodeće uloge na našem prostoru.¹¹

Zadar je pod Anžuvinskom vlasti prolazio kroz razdoblje blagostanja i prosperiteta, ali to nije dugo potrajalo. Mletačkim preuzimanjem vlasti 1409. godine Zadar i drugi Dalmatinski gradovi trpe značajne ekonomske gubitke.¹² Do 1420. godine Mletačka republika je vladala svim gradovima i otocima od Kvarnera na sjeverozapadu do granica Dubrovačke Republike, izuzev Senja, Krka i Omiša s Poljicima.¹³

Tijekom 14., 15. i 16. stoljeće na ugarskom i hrvatskom prijestolju izmijenilo se pet dinastija: Anžuvinci, Luksemburžani, Habsburgovci, Jagelovići i Hunjadi. Ta dinastička nestabilnost utjecala je na stabilnost i sigurnost kraljevstva, za posljedicu je imala iscrpljivanje financijskih i ljudskih resursa te nemogućnost obrane od sve većeg Osmanskog carstva. Tako je našu povijest od kraja 15. i 16. stoljeće obilježio tzv. Stogodišnji hrvatsko-turski rat (1493.-1593.).¹⁴

Osvajanjem Beograda 1521. godine otvoren je put turskom osvajanju Panonske nizine i k Središnjoj Europi. Na putu prema Mohačkom polju Osmanlije su 1526. godine već “imale u svojim rukama“ Ilok, Erdut, Vukovar i Osijek. Preko Osijeka i toga dijela Slavonije i Srijema koji su osvojili, Turci su prodirali dolinom Drave u Ugarsku.¹⁵ 1524. godine došlo je do sklapanja sporazuma između Ferdinanda Habsburškog i Nikole Zrinskog što će pokrenuti stvaranje Vojne Krajine, a 1527. godine hrvatsko je plemstvo na saboru u Cetingradu službeno izabralo Ferdinanda za svoga vladara.¹⁶ Na kraju Stogodišnjeg hrvatsko-turskog rata, 1593. godine, Tursko carstvo prostiralo se na tri kontinenta, a granica preostale Hrvatske protezala se između Virovitice i Koprivnice te između Jasenovca i Siska, potom Pokupljem do Karlovca. Turci su osvojili i središnji dio Hrvatske do Ogulina i Otočca, a podvelebitski dio s Karlobagom i Senjem ostao je hrvatski. Hrvatske zemlje imale su važnu ulogu u europskoj politici 16. stoljeća tako što su

¹¹ F. ŠANJEK, 2003, 342, 343.

¹² N. KLAJIĆ, I. PETRICIOLI, 1976, 361, 367; M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 41.

¹³ I. GOLDSTEIN, 2003, 88.

¹⁴ F. ŠANJEK, 2003, 343, 358-359; I. GOLDSTEIN, 2003, 450; 2005, 11; M. VALENTIĆ, L. ČORALIĆ, 2005, 3; M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 25.

¹⁵ I. MAŽURAN, 1994, 105, 109, 110; I. GOLDSTEIN, 2003, 108, 109.

¹⁶ I. GOLDSTEIN, 2003, 110; M. VALENTIĆ, L. ČORALIĆ, 2005, 13, 14.

položajem i ljudskim resursima branile habsburške zemlje i sjevernu Italiju od Turskoga carstva.¹⁷ U 16. stoljeću Hrvatsko kraljevstvo doživjelo je najteže gubitke, Osmanlije su osvojile hrvatske prijestolnice (Knin, Klis, Solin) i utvrde koje su štatile obalne gradove (npr. Kličevica, Zemunik, Bribir, Nadin, Vrana),¹⁸ a također moramo navesti kako je to vrijeme, početka vladavine Habsburgovaca, doba pojave protestantizma i vjerskih sukoba i u nas.¹⁹ 16. stoljeće također je i razdoblje velikih migracija na hrvatskome prostoru, stanovništvo s juga se seli u sigurnije sjevernije krajeve, a krajem istoga stoljeća počinje i naseljavanje novoga stanovništva sa sada Osmanskoga teritorija. Prije ovih migracija, kroz 14. i 15. stoljeće, što doznajemo iz pisanih izvora, također imamo priljev novoga stanovništva u zaleđe primorja, a riječ je o Vlasima, tj. Morlacima.²⁰ Ne smijemo zaboraviti na značaj Dubrovačke Republike koja je svojom političkom neovisnošću, ekonomskom snagom i diplomatskim vještinama osiguravala mir u 16. stoljeću na prostoru od Pelješca do Cavtata. Taj će mir osigurati sigurni kulturni i umjetnički razvoj toga kraja.²¹ Dubrovnik se razvijao samostalno od 1358. godine uz to da je priznavao suverenitet ugarskog i hrvatskog kralja, te uz plaćanje danka Ugarsko-Hrvatskom kraljevstvu i obavezu sudjelovanja svojih brodova u kraljevskoj floti.²² Dubrovačka Republika bila je jedina kršćanska država koja je od 1443. godine imala sultanovu povlasticu trgovanja u njegovu carstvu, nakon toga su im Dubrovčani plaćali godišnji tribut kako bi ostali trgovački i politički neovisni. Politička samostalnost i stabilnost grad-republike, gospodarski procvat, umjetnička i znanstvena produkcija pretvorilo je Dubrovnik u najvažnije središte renesansnoga života u Hrvatskoj.²³ Dubrovnik je u 16. stoljeće na vrhuncu svoga razvoja, ali na kraju istoga stoljeća počinje razdoblje krize.²⁴

Kao što vidimo 15. i 16. stoljeće vrijeme je političke i kulturne podvojenosti hrvatskoga teritorija na obalni, jadranski pojas i kontinentalno zaleđe (sl. 1.). Tako je već u prvim desetljećima 15. stoljeća veći dio istočne jadranske obale pod upravom Venecije, dok se kontinentalna hrvatska nalazi u žestokim borbama pod Turskom najezdom. No ova povijesna zbivanja samo su naglasila već otprije postojeću razdjelnicu, naime ta su dva

¹⁷ M. VALENTIĆ, L. ČORALIĆ, 2005, 17, 52, 56.

¹⁸ M. VALENTIĆ, L. ČORALIĆ, 2005, 12, 42; T. RAUKAR, I. PETRICIOLI, F. ŠVELEC, Š. PERIČIĆ, 1987, 222, 224, 226; M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 36.

¹⁹ I. GOLDSTEIN, 2003, 130, 131.

²⁰ I. GOLDSTEIN, 2003, 79, 96.; M. VALENTIĆ, L. ČORALIĆ, 2005, 18.

²¹ I. GOLDSTEIN, 2003, 82, 83.; M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 104.

²² I. GOLDSTEIN, 2003, 83.

²³ I. GOLDSTEIN, 2003, 82, 83, 89.

²⁴ I. GOLDSTEIN, 2003, 119.

dijela već ranije, zbog svoga geografskog položaja, naginjala različitim tradicijskim i civilizacijskim vrijednostima. Tako je jadranska Hrvatska više bila izložena prekomorskom kulturno - društvenom utjecaju Italije, dok se je kontinentalna Hrvatska često za uzor okretala središnjoj Europi, bečkome i budimskom dvoru. U ovome razdoblju, od sredine 15. do sredine 16. stoljeća, na jadranskom pojasu vidimo očiti napredak prosperiteta jadranskih gradova, dok je za sjevernu Hrvatsku kraj 15. i 16. stoljeće vrijeme neprekidnih nemira i smanjivanja teritorija koji je pratilo gospodarsko i društveno nazadovanje.²⁵ Iz toga je razloga renesansu kontinentalne Hrvatske obilježila izgradnja utvrda, dok je jug obilježila gradnja sakralne i stambene arhitekture unutar gradskih komuna te utvrda u njihovom zaleđu.²⁶ Nova koncepcija umjetnosti, renesansna, nije se nametnula odjednom, ali nakon jednoga stoljeća "prepravila" je cijelu Europu.²⁷ Renesansa u Hrvatskoj prvo se pojavila na uskome obalnome pojasu kao rezultat onodobnih živih veza, kretanja ljudi, dobara i ideja koji će utjecati na „renesansnu europeizaciju Hrvatske“.²⁸ U Hrvatskoj se među renesansnim umjetnicima intelektualcima ističu Juraj Dalmatinac, Nikola Firentinac, Franjo Vranjanin, Ivan Duknović.²⁹ Dok je renesansa obilježila doba prosperiteta u Dalmaciji, manirizam je kao stil rijetkost ovoga kraja.³⁰

Veliki dio Istre je od 1209. godine bio u vlasti akvilejskog patrijarha, a kada su Mlečani zauzeli Akvileju 1420. godine mletački dužd nosi titulu i istarskog markogrofa. Njihova vlast se protezala obalnim dijelom Istre, dok se unutrašnjost političkim odlukama našla pod upravom Ugarske, u vrijeme Habsburgovaca. Tako je Istra činila granično područje između Svetog Rimskog Carstva i Venecije te su iz tih političkih okolnosti u Istri očiti raznoliki kulturni utjecaji Srednje Europe i Mediterana.³¹

Tijekom 17. stoljeća u umjetnosti i arhitekturi vidljive su barokne karakteristike,³² iako se javlja između 1590. i 1750. godine. Barok proslavlja trijumf kršćanskih vojski, politiku apsolutizma i pokret protureformacije, a karakterizira ga prožimanje svih likovnih disciplina unutar arhitektonskog okvira.³³ Primjer ovoga stila kod nas je dvorac Novi Dveri

²⁵ M. VALENTIĆ, L. ČORALIĆ, 2005, 4, 7, 11, 17, 42; M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 71, 106.

²⁶ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 71, 107.

²⁷ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 15, 16, 17.

²⁸ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 20, 21, 158.

²⁹ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 16, 17.

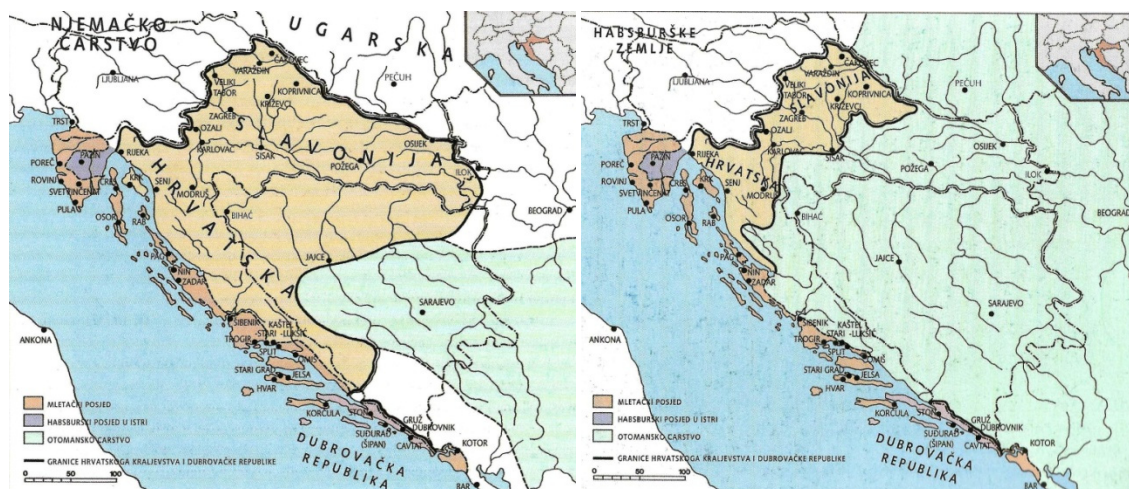
³⁰ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 103.

³¹ I. GOLDSTEIN, 2003, 119.

³² M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 36.

³³ L. ALTMANN, 2006, 47.

koji je ujedno i prvi dvorac s elementima baroka u Hrvatskoj. Sagrađen je 1603. godine od strane bana Tome Erdödyja.³⁴

**Slika 1.a) Hrvatska u 15. stoljeću (M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 25.);
b) Hrvatska u 16. stoljeću (M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 32.)**

³⁴ M. JURKOVIĆ, A. ERLANDE-BRANDENBURG, 2004, 38.

Odijevanje od 12. do 17. stoljeća

Važno je promotriti kulturu odijevanja i njezine promjene, ali kako je to vrlo opširna tema, dotaknut ćemo je se samo ukratko. Kopče, vezice, broševi, dugmad i dekorativni dodaci sastavni su dio odjeće i odijevanja kroz gotovo sva razdoblja. Kopče su praktični dio odjeće, ali imaju i svoju estetsku vrijednost. Njihov izgled je također pomodan i razlikuju se s obzirom na tip i vrijednost odjevnih predmeta. Ne smijemo zaboraviti kako se uz odjeću primjenjuju i na obući, konjaničkoj i vojnoj opremi te odjevnim dodacima, kao što su torbe i slično.

Irena Turnau u knjizi *European occupational dress from the fourteenth to the eighteenth century* odjeću je podijelila u nekoliko različitih kategorija, to su svakodnevna odjeća, radna odjeća te svečana odjeća. Svakodnevna odjeća (everyday dress) najčešće je pojednostavljena pomodna svečana odjeća, a radna odjeća (occupational dress) je prilagođena zanimanju osobe koja ju nosi. Svakodnevna odjeća je izrađena u jeftinijim materijalima i jednostavnijoj dekoraciji, ako ju ima. Posebna kategorija je svečana odjeća i ona je isključivo nošena od pojedinaca koji su pripadali određenim društvenim skupinama, primjerice vojnici, svećenici i plemići. Autorica piše kako je Europa u razdoblju od 14. do 18. stoljeća podijeljena u najmanje tri cjeline sa različitim odjevno-modnim stilovima. Jugozapadna Europa je pod utjecajem Burgundije, Italije, Španjolske, Francuske i Engleske mode, a svaki je novi trend donio nove elemente u kroj i oblikovao ljudsku figuru na drugačiji način. U zemljama istočne i središnje Europe nacionalna nošnja počinje se oblikovati već od 15. stoljeća te u svoj dizajn uključuje jednostavnije šivanje i duge ogrtače. Balkanske zemlje i Kavkaz isprva su pod Bizantskim utjecajem, a od 15. stoljeća javlja se turska verzija srednjoistočne mode koja je bila od znatnoga utjecaja na odijevanje u toj regiji.³⁵ Na zapadu Europe moda se rapidno mijenjala, pa čak i u kraćem vremenskom periodu od deset godina, dok je u središnjoj i istočnoj Europi taj proces promjena bio znatno sporiji. Manje su promjene svakako bile na svakodnevnoj radnoj odjeći. Kroz promjene krojačkih tehnika dolazi do novih krojeva koji su drugačije oblikovali figuru.³⁶ Pisani izvori o odijevanju su vrlo oskudni, a svode se na notarske zapise koji navode vrijednije dijelove nošnje i nakita, a vrlo rijetko donose radnu odjeću.³⁷

³⁵ I. TURNAU, 1994, 11.

³⁶ I. TURNAU, 1994, 8.

³⁷ I. TURNAU, 1994, 16.

U srednjem vijeku osnovni dio odjeće činila je tunika. Žene su nosile duge tunike, dok se u muškoj nošnji javljaju i hlače. Tad u uporabu ulaze i pregače, kako bi zaštitile višedijelnu složenu nošnju tokom rada. Od materijala koristi se vuna, lan i pamuk. Tako na primjer u Italiji vuna nije bila u širokoj uporabi, a do kasnog srednjeg vijeka upotpunosti ju je zamijenila koža. U srednjem vijeku velika je potražnja za običnom i kožom s krznom, no u novome vijeku njena se uporaba znatno smanjuje zbog smanjenog lova te ratnih i gospodarskih posljedica na divljač i lovišta. To je imalo za posljedicu i promjenu obuće koja se počinje izrađivati od drveta i tekstila, dok vunenu odjeću zamjenjuju krzneni kaputi. Također se proizvodi odjeća izrađena od kombinacije vune i pamuka te jeftine svilene tkanine, a primjenjuje se štrikanje na tkalačkom stanu.³⁸ Primjer drvene obuće imamo na slici Jana Van Eycka „Portret Giovannia Arnolfinia i njegove žene“ iz 1434., gdje su prikazane i kopče obuće (sl. 2. a,b).

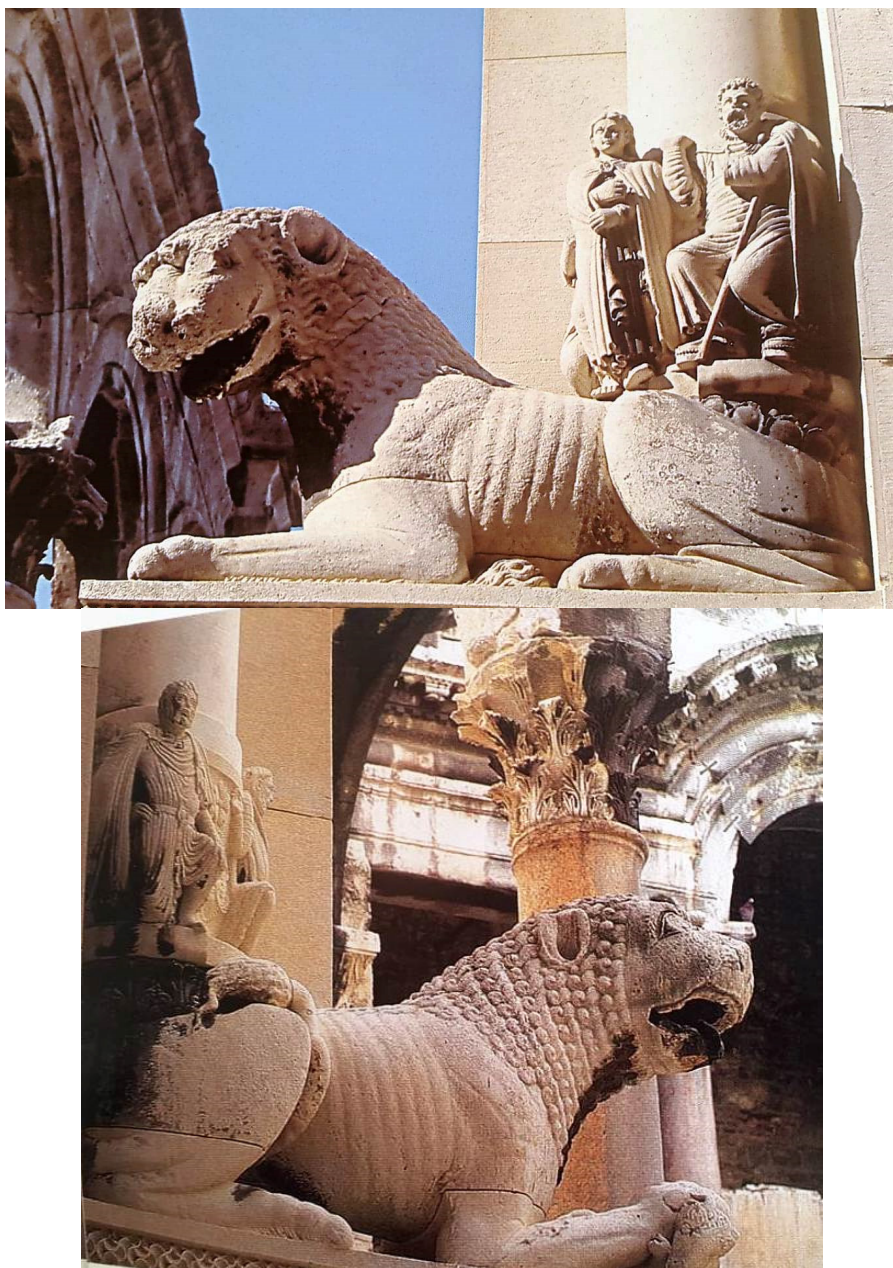
Slika 2. a, b.) J. Van Eyck: Portret G. Arnolfinia i njegove žene, drvena obuća – detalj
(<https://www.pinterest.com/pin/290411875968079872/>,
<https://www.pinterest.com/pin/290411875968079879/>)

Za likovni prikaz odijevanja i kopči iz Hrvatske odlučila sam se izdvojiti figure sa splitske katedrale koje je analizirao Duško Kečkemet. Autor u članku *Figuralna skulptura romaničkog zvonika splitske katedrale*, analizira zvonik i donosi prikaz srednjovjekovnih odjevnih elemenata koji su prisutni na skulpturama.³⁹ Nama su značajne dvije grupe figura na ulazu predvorja katedrale koje stoje na leđima dva lava (sl. 3.a,b). Splitski telamoni su “odjeveni“ u reproduciranu odjeću i obuću onoga vremena, a to po mišljenju autora govori

³⁸ I. TURNAU, 1994, 178.

³⁹ D. KEČKEMET, 1956, 92, 93, 95.

u prilog tome da se radi o stvarnim osobama, a ne samo o ukrasnim figurama. Slične su klesarske izvedbe kao neki od likova Radovanovog portala, naročito poput onih u Mjesecima ili u Porođenju.⁴⁰ Dvije muške figure iz desne grupe prikazane su u dugim bogato naboranim košuljama (tunikama). Tunika je kod jednoga oko struka

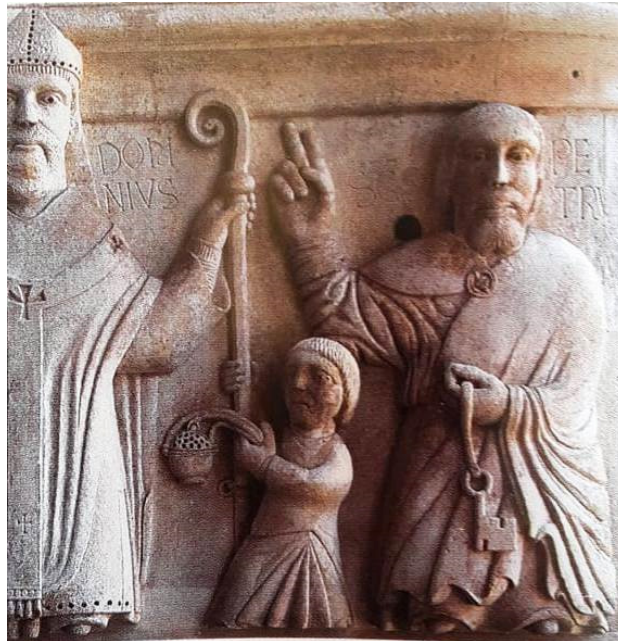
Slika 3.) Splitska katedrala, lav itelamonilijeve (a)(T. MARASOVIĆ, 1997, 114.) i desne grupe (b)(R. BUŽANČIĆ, 2011, 16.)

povezana jednostavnom vrpcom, dok drugi ima pojas sa većom okruglom kopčom jednostavnog oblika. Rukavi tunike su dugački, a obje figure imaju preko leđa prebačen ogrtač. Ogrtač kod jednoga pokriva dio prsiju i kopča se kod lijevog ramena sprijeda.

⁴⁰ D. KEČKEMET, 1956, 95, 97; R. BUŽANČIĆ, 2011, 17, 18.

Drugome ogrtač pokriva lijevu ruku također do lakta i kopča se kod desnog ramena kopčom vrlo zanimljivog oblika s ukrasima stiliziranih ljiljana.⁴¹

Još jednu kružnu kopču plašta vidimo na muškoj figuri sa reljefa sv. Dujma (sl. 4.),⁴² koji se nalazi pod reljefom Rođenja (na unutarnjoj strani slavluka zvonika su reljefi Navještenja i Kristova rođenja). Uz sv. Dujma na reljefu su prikazani sv. Staš i sv. Petar. Na ovome reljefu se potpisao majstor Otto (MAGISTER OTTO HOC OPVS FECIT).⁴³

Slika 4.) Splitska katedrala, reljef sv. Dujma sa sv. Stašem i sv. Petrom (R. BUŽANČIĆ, 2011, 18.)

Na jednoj drugoj figuri telamona, iz lijeve grupe, imamo isklesane cipele s visokim drvenim potplatom i gornjim kožnatim dijelom koje su sprijeda poluotvorene, a straga posve slobodne. Naokolo imaju prikazan i niz zrna, koja vjerojatno predstavljaju glave čavala. Te se cipele navlače preko laganih kožnih cipela, priljubljenih uz nogu, koje se vezuju sprijeda kopčom, ili sa strane stežu vrpcom. Isti je oblik cipela prikazan i na starcu u mjesecu siječnju na trogirskom portalu.⁴⁴

Također nam je zanimljiva skupina figura koje autor definira kao prikaz susreta Marije majke Božje i Elizabete u čijem je društvu prikazan i zaštitnik grada Sv. Duje. Srednjevjekovni je kipar Mariju “obukao“ u odjeću bogate građanke ili plemkinje svog vremena.⁴⁵ Odjeća figure na kapitelu znatan je prilog poznavanja odijevanja u tome

⁴¹ D. KEČKEMET, 1956, 97.

⁴² R. BUŽANČIĆ, 2011, 18.

⁴³ R. BUŽANČIĆ, 2011, 19.

⁴⁴ D. KEČKEMET, 1956, 98.

⁴⁵ D. KEČKEMET, 1956, 106, 107.

vremenu kod nas i prikazuje kostim građanke višeg društva u gradovima s obe strane Jadrana, posebice pod utjecajem Venecije koja je tada bila jedno od središta napretka, a time i modnih tekovina. Sa prikaza vidimo kako žensku odjeću bogatije građanke toga vremena čini duga tunika, preko koje je bogato nabrana košulja (prsluk) koja je stegnuta u struku, a preko svega je prebačen teški plašt, zakopčan samo jednim dugmetom pod vratom. Plašt seže do zemlje, rubovi i gornji dio su mu bogato ukrašeni biserima ili dragim kamenjem, što mu daje naročito raskošan izgled. Ženski lik ima i masivnu ogrlicu i ukras na čelu koji se nalazi preko duge kose koja je ispletena u pletenice i pada preko ramena, a na prikazu vide se i zatvorene cipele.⁴⁶

Iz pisanih izvora Ivna Anzulović izdvaja vrste puca i kopči koji su se nalazili na tunikama Zadranci i Zadrana.⁴⁷ Od 15. stoljeća tunike su se nazivale *gonella* i *vestura*. *Gonella* je starija vrsta ženske gotičke haljine na kojoj se puceta prišivena u gustom nizu na prednjoj uskoj strani tunike ili na uskim rukavima od zapešća do lakta. Renesansna je *vestura* sastavljena u struku od nabranog donjeg dijela i gornjeg oplećka te izdvojenih rukava koji su se pričvršćivali na ramenom dijelu kopčama, kukicama ili vrpcama. Izdvojeni rukavi se javljaju od gotike, ali su karakteristični za razdoblje renesanse. Na njih se kopče i puce prišivaju na otvore rukava na zapešću, na vrh rukava gdje ih povezuju uz gornji dio haljine, i vanjskom dužinom rukava gdje su se nalazili prorezi kroz koje su virili nabori bijelih košulja (sl. 5.).⁴⁸ Tako u Zadru u oporukama imamo zabilježene kopče *azole*, srebrne kopče *fiube*, srebrne kopče *flubeam*, *maiete*. Iz njihovih naziva možemo zaključiti kako je riječ o različitim tipovima kopča, ali u opisu se vidi razlika u veličini i kako su *fiube* i *maite* veće i ukrašene kopče. Također se navodi kada su kopče *maiete* dio muških ili ženskih rukava. *Fiube* se u izvorima javljaju od sredine 15. stoljeća, a *maite* za kopčanje rukava od kraja istoga stoljeća.⁴⁹

⁴⁶ D. KEČKEMET, 1956, 115., sl. 116.

⁴⁷ I. ANZULOVIĆ, 2007, 257, 259.

⁴⁸ I. ANZULOVIĆ, 2007, 257, 258, 259, 260.

⁴⁹ I. ANZULOVIĆ, 2007, 259, 260, 261, 264.

Slika 5.) Primjer izdvojenih rukava na portretu Giovanne Tornabuoni slikara Domenica Ghirlandaia, 1489. -1490. (<https://artsandculture.google.com/asset/portrait-of-giovanna-tornabuoni/igFh0HgpLdzCXg?hl=en>)

Korisne informacije o odijevanju u srednjovjekovnoj Bosni donosi Slaven Tadić koji navodi kako se plemstvo odijevalo u skupocjene tkanine iz Italije i tursku svilu, a imalo je srebrne pojaseve i zapravo njihova se nošnja nije u mnogome razlikovala od nošnje istih slojeva društva iz drugih dijelova Europe.⁵⁰ Teže se može rekonstruirati nošnja nižih slojeva društva, jer je kod nje naglašena funkcionalnost kako bi omogućila nesmetano kretanje i rad. Znamo kako su nosili grublje materijale kao što su vuna, lan i sukno koje nije bogato ukrašeno i popraćeno raskošnim nakitom kao u plemstva.⁵¹

Rekonstrukciju odijevanja kod nas za 16. stoljeće donosi Vesna Zmaić na osnovu arheoloških predmeta pronađenih u istraživanjima utvrde Čanjevo.⁵² Prikazi koji služe kao predložak mode toga doba preuzeti su iz knjige *Degli Habiti Antichi et Moderni di tutto il Mondo* autora Cesarea Vecellia iz 1590. godine. Odijelo plemenitog Hrvata i Ugrina s kraja 16. stoljeća čini donje rublje koje se sastoji od donjih gaća i košulje, gornje košulje koja se naziva *camisa*, a bila je izrađena od finijeg lanenog platna ili batista zapadne proizvodnje, što nam svjedoči o trgovini odjevnim predmetima sa zapada. Na gornju košulju nosila se *dolama* kaput od luksuzne vunene tkanine, svilenog *razza*, brokata, damasta ili baršuna. Boje kaputa bile su crvena, modra, zelena i purpurna, a krasili su ga krupni vegetabilni ili vitičasti motivi. U 16. stoljeću glavni centri za izradu tih skupocjenih

⁵⁰ S. TADIĆ, 2014, 89, 91.

⁵¹ S. TADIĆ, 2014, 88, 89, 90, 91.

⁵² V. ZMAIĆ, 2008, 269-290.

damasta bili su Firenca, Lucca, Pisa, Bologna, Milano, Verona i Venecija od kuda su trgovačkim brodovima dopremani u središta diljem cijelog svijeta. Također se nosio i ogrtač postavljen krznom, izrađen od teške, jednoboje ili bogato ornamentirane tkanine jednostavnog kroja, a bio je malo drugačije konstrukcije nego donji kaput. Vecellio donosi vanjski ogrtač u dvije varijante, kao hrvatsko odijelo (sl. 6.b), i kao odijelo plemenitog Ugrina i Hrvata (sl. 6.a). Druga varijanta ogrtača je raskošnija, a prekrivala je gležnjeve i padala do poda. Ima dva otvora sa strane, raskošni krzneni ovratnik i dugačke dekorativne rukave koji su duži od dužine ruke. Oni su orijentalni element, a u hrvatski nacionalni kostim i folklorno ruho ušli su pod turskim utjecajem. Muške hlače lijepo se vide na prikazu Slavena ili Dalmatinca (sl. 6.c). Hlače ovoga kroja u narodu nazivamo dostegnice, a dosezale su do ispod koljena. Uz njih su se nosile čarape nategnute preko listova do ispod koljena i bile su pridržane s podvezicama koje su bile vunene uzice. Ovaj dio nošnje je zapravo zapadnoeuropski element koji je u našem kraju usvojen krajem 16. stoljeća, a nosio ga je viši stalež i bogatije građanstvo. Obuću muškarca višeg društvenog staleža toga vremena čine niske cipele do gležnja zapadnoeuropskog kroja s malom potpeticom.⁵³

Slika6. Primjeri odijevanja višeg društvenog sloja Hrvatske u 16. stoljeću:
a) odijelo plemenitog Hrvata i Ugrina;
b) odijelo Hrvata;
c) odijelo Slavena ili Dalmatinca;
d) odora Katarine Brandenburg (V. ZMAIĆ, 2008, 271, 272, 273, 274.)

Ženska odjeća sa kraja 16. stoljeća u sjeverozapadnoj Hrvatskoj oblikovana je pod snažnijim zapadnim modnim utjecajima, iz središta moći kako što su Španjolska, Italija i Francuska (sl. 6.d). Ženska odjeća u pravilu je bila sastavljena od više slojeva. Sastojala se od donje košulje koja je imala ulogu rublja, gornje košulje koja je zapravo prava haljina

⁵³ V. ZMAIĆ, 2008, 270, 271, 272.

izrađena od finih, laganih tkanina ili od platna. Ta gornja haljina bila je u različitim varijantama, ovisno o prilici za koju su bile namijenjene. One za svakodnevnu upotrebu šivane su od tanje, pomno istkane vunene tkanine, a za svečanije prilike izrađene su od bogatih, uvoznih svilenih damasta i baršuna. Gornja haljina je u gornjem dijelu bila krojena u obliku prsluka ili steznika s naramenicama. S prednje strane je bila otvorena i stegnute vezicom poput korzeta. Donji dio haljine činila je široka zvonasta, bogato nabrana suknja.⁵⁴

Kao dio estetskog iskaza pojedinca i njegova društveno-financijskog statusa veliki je udio imao i nakit, a njegova raznolikost i raskoš nam je dobro poznata iz povijesnih izvora. Tako se na zadarskom području u razdoblju od 13. do kraja 16. stoljeća bilježi nošenje prstenja, narukvica, ogrlica, ukrasnih igli, naušnica, broševa, privjesaka. Prstenje je često, dok su vitice rijetko zabilježene. Narukvice nisu zabilježene kroz srednji vijek, nego tek od 16. stoljeća kada se nose u paru. Naušnice su češće zabilježene u 14. stoljeću, prvaj polovici 15. i u drugoj polovici 16. stoljeća te im je najveći razvoj zapravo tek u 17. stoljeću. Važno je naglasiti kako je nakit zabilježen u vremenu nasljeđivanja, a ne njegovog nastanka tako da su ti nakitni predmeti stariji. Također Ivna Anzulović ističe, ako se neki nakitni oblici ne navode u nekome razdoblju nije isključena mogućnost njegova nošenja.⁵⁵

Vidimo kako je Hrvatska zapravo specifična i vrlo bogata po pitanju kulturnih utjecaja. Svojim geografskim položajem i povijesnim zbivanjima koje su ju obilježile kroz navedeno vrijeme, ona je pod utjecajem sve tri navedene cjeline, a to se očituje i u drugim tipovima materijalne kulture. Kontinentalna Hrvatska tako pripada kulturnom krugu srednje i istočne Europe, a Mađarska je imala značajan utjecaj na razvoj hrvatskog nacionalnog kostima kontinentalnog dijela,⁵⁶ dok je na Primorski dio Hrvatske uvelike utjecala Italija. Uz to na našem prostoru postojao je i osmanlijski utjecaj koji se vidi u pojedinim elementima odjeće. Imamo i elemente zapadnoeuropskog stila koji su posljedica široke trgovine, a oni su nam poznati preko krojačkih priručnika 16. stoljeća.⁵⁷

⁵⁴ V. ZMAIĆ, 2008, 274.

⁵⁵ I. ANZULOVIĆ, 2006, 199, 212, 213.

⁵⁶ V. ZMAIĆ, 2008, 270.

⁵⁷ V. ZMAIĆ, 2008, 271.

Kopče – funkcija, terminologija i problemi istraživanja

Teškoća kod analiziranja kopča je njihova široka primjena. Uz odjevne predmete one se koriste i na svakodnevnim i posebnim predmetima vezanim uz određenu djelatnost, tako da njihovo opredjeljenje je teško kada se nalaze izvan sigurnoga arheološkog i svojega funkcionalnog konteksta. Položaj nalaza kopči unutar grobne cjeline, može nam otkriti njihovu funkciju, jesu li dio obuće ili odjeće, primjerice plašta, pojasa, nekoga drugog odjavnog predmeta ili su bile dio konjske opreme i opreme konjanika.⁵⁸

Prije nego možemo govoriti o pojedinim tipovima kopča pronađenim u Hrvatskoj, moramo se upoznati s osnovnom terminologijom. Dušan Jelovina zastupao je mišljenje kako su kopče prema svojoj funkciji sastavni dio odjeće ili obuće te da ih ne treba primarno klasificirati kao nakitne predmete jer im je prvotna praktična namjena, a tek je sekundarna njihova estetika.⁵⁹ Ali raznolikošću oblika, dekoracije i materijala kopče nude priliku za modni izričaj pojedinca bez obzira na socijalni status.⁶⁰

Željko Tomičić kopče dijeli na jednodijelne spone, dvodijelne i spone s pločicom. Na jednodijelnim kopčama trn se ovija oko okvira, a dvodijelne kopče imaju središnju prečku na koju je pričvršćen trn.⁶¹ Jednostavne, tj. jednodijelne kopče sastoje se od okvira, koji poneki autori nazivaju pređicom i igle ili trna koji služi za pričvršćivanje metalnog dijela kopče uz tkaninu ili kožni remen ili neki drugi odjevni predmet. Kod razvijenijih tipova kopči, dvodijelnih, na okviru kopče se nalazi i pregradna prečka na koju je postavljena igla za kopčanje, a postoje i kopče kod kojih se na okvir naslanja pločica, njih nazivamo kopče s okovom. Pločica može biti fiksirana ili pomična (sl. 7.).⁶² Ovom podjelom na tri glavne vrste kopči koristiti ću se u radu, kojima sam dodala i četvrtu vrstu, a to su pafte. Tipovi kopči određeni su po obliku okvira, a njihovi podtipovi po razlikama u dekoraciji, varijacijama forme, veličine ili na temelju neke druge uočljive specifičnosti.

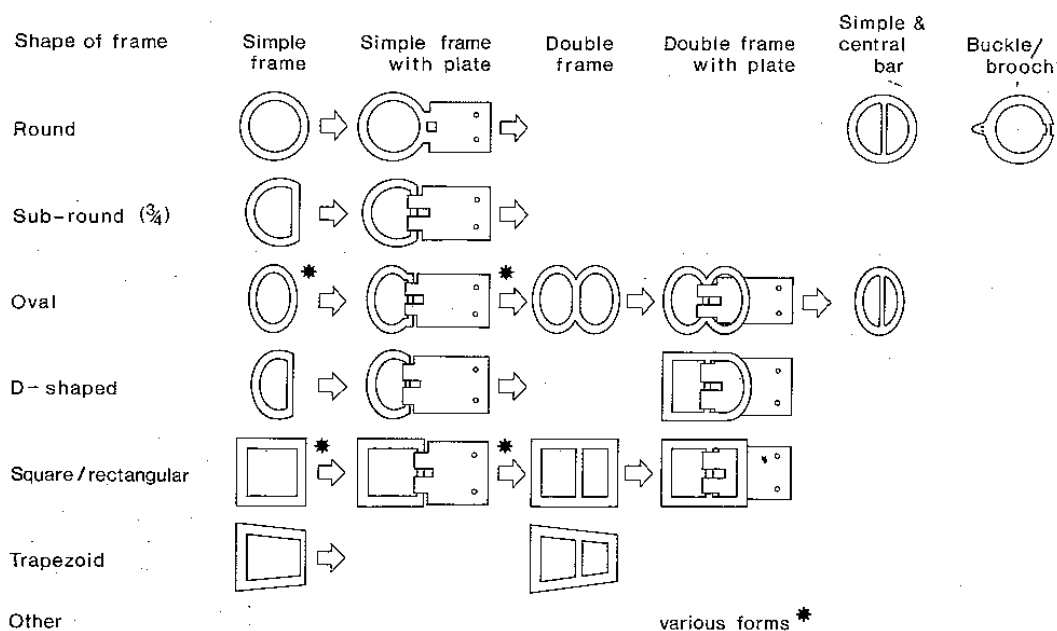
⁵⁸ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

⁵⁹ D. JELOVINA, 1976, 126, 127.

⁶⁰ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 50.

⁶¹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

⁶² Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

Slika 7.) Tipologija srednjovjekovnih kopča iz Londona (G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 52.)

U Hrvatskoj se posebno ističe nekoliko autora koji su obrađivali arheološke nalaze kopča, a to su Josip Brunšmid, Dušan Jelovina, Željko Tomičić, Željko Demo i Tonči Burić. Dušan Jelovina navodi kako su pređice, tj. kopče učestali nalaz unutar starohrvatskih grobova te ističe kako ih najviše nalazimo u muškim grobovima, a manje u ženskim i dječjim. Položaj pronađenih kopči je uglavnom kod stopala, uz bok ili na trbuhu pokojnika, pa samim time zaključujemo kako su služile za zakopčavanje obuće i pojasa. Luksuznije kopče su izrađene od bronce s pozlatom, a pripadale su opremi ratnika kao dio garniture ostruga ili mačeva. Među tipovima široke uporabe i rasprostranjenosti navodi kopče pravokutnog, okruglog i polukružnog -D oblika.⁶³ Dušan Jelovina zapravo te tipove naziva pređicama jer se sastoje samo od okvira i trna, a kopčama naziva one koje imaju još i okov. Okov, tj. pločica, je izrađen od presavijenog lima između kojeg se zakovicama pričvršćivao remen.⁶⁴ Prema obliku pređice iz starohrvatskih grobova dijeli ih u četiri tipa. Prvi tip su polukružne, tj. D tipa kopče sa jednom, dvije ili tri igle pričvršćene na ravnoj strani okvira (Biljane Donje, Sv. Spas). Drugi tip su kopče s proširenim i ojačanim okvirom na prednjoj strani, one mogu biti pravokutnog ili polukružnog oblika (Kašić-Razbojine). Treći tip su kopče okruglog ili elipsasta okvira. U ovaj tip Jelovina smješta i „kolute“, tj. alke bez igle koje su služile također za pričvršćivanje pojasa samo provlačenjem remena kroz njih, a najviše ih je pronađeno na groblju u Biljanama Donjim

⁶³ D. JELOVINA, 1976, 126, 127.

⁶⁴ D. JELOVINA, 1976, 127.

na Begovači i na groblju uz crkvu Sv. Spas na Vrh Rici. Četvrta skupina su pređice izrađivane od bronce i one koje su potom i pozlaćene, polukružnog su ili pravokutnog oblika. Od ovoga tipa autor izdvaja kopče sa nalazišta Crkvina u Biskupiji kod Knina koje se bile dio garniture ostruga.⁶⁵ Autor ističe kako su ovi jednostavni tipovi pređica teško databilni jer su široko prostorno i vremenski zastupljeni, kao na primjer na nekropoli Biljane Donje – Begovača gdje su prisutni svi tipovi gdje ih autor datira od 9. do 12. stoljeća, s mogućim duljim trajanjem.⁶⁶

Siniša Krznar navodi kako je unutar grobnih cjelina veća zastupljenost kopča od vremena kasnoga srednjeg vijeka, u odnosu na ranije razdoblje, a tomu je uzrok promjena pogrebnih praksi. Od toga se vremena pokojnici sve češće ukapaju u odjeći, a ne kao ranije samo omotani mrtvačkim pokrovom.⁶⁷

Pojasne kopče su najbrojniji metalni nalaz na groblju Suhopolje-Kliškovac. Kopče Željko Tomičić navodi pod terminom spona, a bile su pronađene u visini središnjeg dijela kostura, ispod šake, pored ili iznad zdjelice te zaključuje kako su služile kako dio pojasa, dok je jedna kopča pronađena u visini koljena kostura te nam njena namjena nije poznata.⁶⁸ Jednodijelne kopče su najbrojnije, a zastupljene su romboidne, okrugle i kopče D-okvira.⁶⁹

Na lokalitetu sv. Juraj od Putalja veći je broj kopča zastupljenih u II. fazi pokapanja od 14. do 16. stoljeća i to sa novim tipovima i većom raznolikošću.⁷⁰ Ovu pojavu Tonći Burić uočava na cijelom trogirsko-splitskom području, što povezuje s radioničkim specifičnostima toga kraja ili s nedovoljnom istraženošću ostalih dijelova naše zemlje.⁷¹ Prva faza grobalja pripada, razvijenom srednjem vijeku i datira se u 12. i 13. stoljeće, a nalazi nakita su romaničkih stilskih odlika, dok već spomenuta druga faza groblja sadrži nalaze gotičkih stilskih odlika i datira se od kraja 13. do 16. stoljeća. Druga faza je podijeljena na dva stupnja od kraja 13. do 15. stoljeća i od kraja 15. do 16. stoljeća.⁷² Nalazi 16. stoljeća su renesansnih stilskih odlika.⁷³ Od 16. do 18. stoljeća, kada se javljaju

⁶⁵ D. JELOVINA, 1976, 127.

⁶⁶ D. JELOVINA, 1976, 128.

⁶⁷ S. KRZNAR, 2016, 59.

⁶⁸ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

⁶⁹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

⁷⁰ T. BURIĆ, 1997, 32.

⁷¹ T. BURIĆ, 1997, 33.

⁷² T. BURIĆ, 1997, 27, 29, 30.

⁷³ T. BURIĆ, 1997, 33.

renesansna i barokna stilska obilježja, materijalna kultura ranog novog vijeka nije toliko česta unutar grobnoga konteksta kao unutar slojeva naselja i utvrda toga vremena.⁷⁴

Željko Demo donosi kronološke podatke za kopče pronađene unutar datiranih grobnih cjelina sa lokaliteta Opatovina. Jednodijelne kopče okruglog, ovalnog i D okvira najčešće su u 13. i 14. stoljeću, ali su u uporabi bile i kasnije. Kopče D okvira nastaju u prvoj polovici 14. stoljeća, ali se na Opatovini javljaju u grobovima iz posljednje trećine 15. stoljeća. Pravokutne i kvadratne kopče imaju jedan kronološki pokazatelj, kopče bez limenog valjka na vanjskoj prečki okvira su starije u odnosu na one koje ga imaju. Ali na ovome lokalitetu su sve od kraja 14. do polovine 16. stoljeća. Kopče gljivasta okvira vrlo su popularne polovicom 15. stoljeća, a na Opatovini se pojavljuju već od druge trećine 14. stoljeća, a traju do kraja 15. stoljeća. Važno je primijetiti kako su gljivaste kopče vrlo česte na kasnosrednjovjekovnim grobljima Dalmacije gdje se javljaju u tri varijante, sa jednom, dvije ili tri igle, dok su zasada rjeđe pronalazene u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Dvodijelne kopče su zastupljene u manjem broju, ali su zastupljene različitim oblicima, tj. podtipovima.⁷⁵ Na lokalitetu Opatovina kopče su drugi najčešći metalni nalazi. Većina ih je pronađena kod pojasa pokojnika, oba spola i djece. Većina ih je željeznih neukrašenih, ali postoje i brončani primjerci. Kopče jednodijelnoga tipa zastupljene su s više od 85%, dok su kopče dvodijelnoga tipa zastupljene u puno manjem broju. Na ovome jednom lokalitetu zastupljene su dvodijelne dvopetljaste kopče s kukom i ušicom, kopče pravokutna i kvadratna oblika, asimetrično- gljivastog okvira, ovalne i kopče d okvira.⁷⁶

Uz lokalitete Sv. Spas na Vrh Rici, Suhopolje- Kliškovac⁷⁷ i Opatovinu⁷⁸, značajni arheološki lokaliteti po nalazu kopča u Hrvatskoj su Ružica grad,⁷⁹ Torčec – Cirkvišće,⁸⁰ Sotin,⁸¹ Slakovci,⁸² Vrbovec,⁸³ groblje uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori,⁸⁴ Biljane Donje – Begovača,⁸⁵ Galovac – Crkvina,⁸⁶ Zemunik Donji,⁸⁷ Bribir-Dol,⁸⁸

⁷⁴ T. BURIC, 1997, 33.

⁷⁵ Ž. DEMO, 2007, 82, 83, 84.

⁷⁶ Ž. DEMO, 2007, 40. Dakle svi nalazi kopči datiraju u vremensko razdoblje od 14. do 16. stoljeća, što sa sigurnošću znamo po datiranju grobnih cjelina i uz pomoć drugih nalaza.

⁷⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2009.; Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011.

⁷⁸ Ž. DEMO, 2007.

⁷⁹ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004.

⁸⁰ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003.; SEKELJ IVANČAN, T., 2016.

⁸¹ M. ILKIĆ, 2010.

⁸² Ž. DEMO, 2014.; Ž. TOMIČIĆ, 2015.

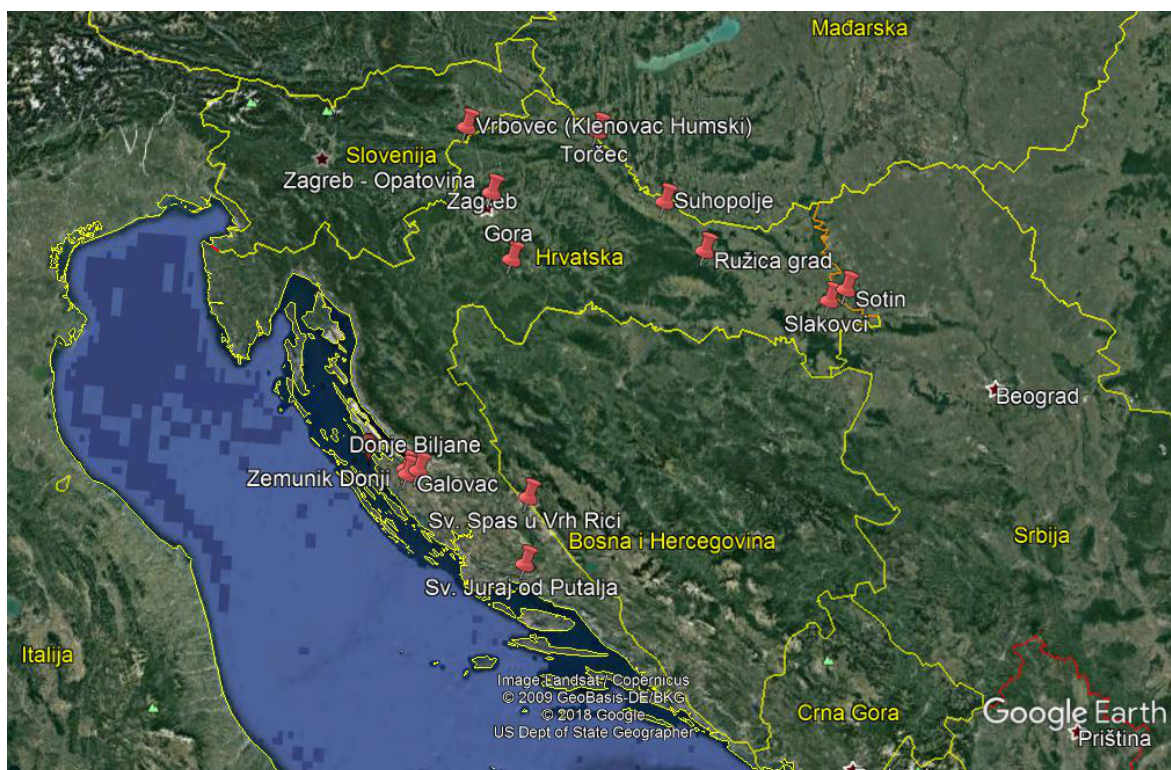
⁸³ T. TKALČEC, 2010.

⁸⁴ J. BELAJ, 2010.; J. BELAJ, M. BELAJ, 2016.

⁸⁵ D. JELOVINA, D. VRSALOVIĆ, 1981.

⁸⁶ J. BELOŠEVIĆ, 1997.

Sv. Spas u Vrh Rici,⁸⁹ Sv. Juraj od Putalja⁹⁰ (karta 1).U radu se donose nalazi sa 43 lokaliteta sa kojih je arheološka građa publicirana, dok je njihov pravi broj zasigurno znatno veći.⁹¹

Karta1) Karta lokaliteta sa značajnim nalazima kopčca: 1. Sotin, 2. Slakovci, 3. Ružica grad, 4. Suhopolje- Kliškovac, 5. Torčec – Cirkvišće, 6. Vrbovec (Klenovac Humski), 7. Zagreb (groblje uz crkvu Sv. Frane na Opatovini), 8. Gora (groblje uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije), 9. Donje Biljane – Begovača, 10. Galovac – Crkvina, 11. Zemunik Donji, 12. Bribir-Dol, 13. Sv. Spasa u Vrh Rici, 14. Sv. Juraj od Putalja

⁸⁷ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016.

⁸⁸ M. ZEKAN, 1987, 49.; M. ZEKAN, 1996, 49-51.; T. BURIĆ, 1996, 7-16.

⁸⁹ M. PETRINEC, 1996.; N. JAKŠIĆ, 1996.

⁹⁰ T. BURIĆ, 2001, 151-322.

⁹¹ To su nalazišta: Baba Lokva, Beketinci – Bentež, Bijelo Brdo, Biljane Donje-Begovača, Biskupija-Crkvina, Bribir-Dol, Brnaze kod Sinja, Crkvari-Sv. Lovre, Čanjevo, Dugopolje-Vučipolje, Novigrad-Fortica, Galovac, Gnalić, Gora- crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Gornje Koljane – Crkvina, Ivanec, Kličevica, Knin – brdo Spas, Kula Atlagića kod Benkovca, Nuštar, Ostrovo, Paka, Pakoštane- Crkvina, Possert u Istri, Pridraga kod Novigrada, Privlaka kod Vinkovaca, Prozorje-Sv. Martin, Ružica grad, Slakovci, Sotin, Suhopolje- Kliškovac, Sv. Frane na Opatovini u Zagrebu, Sv. Juraj od Putalja, Sv. Juraj od Raduna, Sv. Marija u Velom Selu na Visu, Sv. Spas u Vrh Rici, Torčec – Cirkvišće, Torčec – Pod Gućak, Veliki Tabor, Vrbovec, Zadar – kompleks Sv. Nikole, Zemunik Donji-Gradina, Žumberak- groblje uz crkvu Sv. Nikole Biskupa.

Tipologija kopča

Polazna literatura kojom sam se služila za tipologiju kopča je knjiga *Buckles 1250.-1800.* autora Rossa Whiteheada i katalog skupine autora pod naslovom *Medieval finds from excavations in London: 3 Dress Accessories c. 1150- c. 1450.*⁹² Uz navedenu stranu literaturu za tipologiju i datiranje služiti ću se i brojnim hrvatskim znanstvenim radovima koji obrađuju kopče s istraživanih arheoloških lokaliteta.⁹³

1. Jednodijelne kopče

Kružne kopče (tip I)

U prvi tip jednodijelnih kopča ubrajam kružne kopče, a podijelila sam ih u tri podtipa i kao zasebnu kategoriju nalaza izdvojila sam kružne ukrasne kopče koje nazivamo broševima. Kružne kopče su najstariji oblik srednjovjekovnih jednodijelnih kopči i karakteristični su nalaz za vrijeme od 12. do 16. stoljeća, ali su u uporabi sve do 18. stoljeća.⁹⁴

Podtip 1

Sve kružne kopče podtipa 1 imaju jednu zajedničku odliku, a to je kako im se igla slobodno kreće po okviru. Igla je na okvir pričvršćena tako da se svojom bazom omata oko okvira. Razlike koje se javljaju na pojedinim primjercima su u veličini kopče i presijeku kopče i igle. Ovaj jednostavni tip kopči pronađen je i u kontinentalnom i primorskom dijelu Hrvatske na lokalitetima kao što su primjerice Sv. Spas u Vrh Rici, Zemunik Donji, Pakoštane- Crkvina, Gora kod Petrinje, Bribir- Dol, Sv. Juraj od Putalja.

Navedenim kopčama usporedbe se mogu naći i među londonskim nalazima.⁹⁵ Najčešće su od 13. do 16. stoljeća, ali su u uporabi sve do 18. stoljeća.⁹⁶

Na groblju uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici pronađeno je više kružnih kopči. U grobu 123f kružna kopča se sastoji od „okrugle pređice“, tj. okvira i na nju pričvršćene tanke igle za zakopčavanje, a pronađena je pokraj lubanje.⁹⁷ Kružne kopče istih odlika pronađene su još i u grobovima 605 i 606 na karlici kostura, a grobu 677 na istom mjestu su pronađene 3

⁹² R. WHITEHEAD, 2003.; G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991.

⁹³ J. BELAJ, 2008.; J. BELAJ, M. BELAJ, 2016.; T. BURIĆ, 2010.; Ž. DEMO, 2007.; N. JAKŠIĆ, 1996.; D. JELOVINA, 1976.; M. PETRINEC, 1996.; M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004; Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011.; Ž. TOMIČIĆ, 2015.

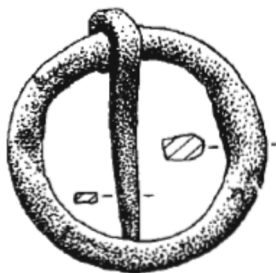
⁹⁴ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.; K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

⁹⁵ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 58.

⁹⁶ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

⁹⁷ M. PETRINEC, 1996, 20.

kopče od kojih su dvije okrugle (sl. 8.). Kružna kopča pronađena je još i u grobu 693, a u grobovima: 879 kopča i alka, 898 dvije alke i kopča.⁹⁸ Na istome groblju u grobu 521 na karlici kostura pronađena je brončana okrugla alka i okrugla željezna kopča.⁹⁹ Iz ovih primjera vidimo kako su kružne kopče na više načina i kombinacija mogle kopčati pojas, samostalno, jedna ili više njih te uz aplikacije.

Slika 8.) Kopča iz groba 677, Sv. Spas u Vrh Rici (M. PETRINEC, 1996, 60.)

Kružne kopče podtipa 1 pronađene su i u utvrđi u Zemunik Donjem tijekom istraživanja jarka utvrde,¹⁰⁰ potom na lokalitetu Pakoštone- Crkvina od kojih dva veća primjerka autori definiraju kao kopče odjeće, a jedan manji primjerak, promjera 1, 6 cm, identificiraju kao kopču obuće. Dvije kopče za odjeću su izrađene od bronce, dok je kopča obuće željezna. U sva tri navedena primjerka sa lokaliteta Pakoštone-Crkvina igla kopče može se slobodno kretati po kružnome okviru koji je elipsoidnog presjeka.¹⁰¹

Kružne kopče istog tipa u primorskom pojasu pronađene su još u istraživanjima kasnosrednjovjekovnog i rano novovjekovnog naselja Baba lokva,¹⁰² na lokalitetu Sv. Juraj od Putalja¹⁰³ i Brnazima kod Sinja¹⁰⁴ te na lokalitetu Bribir – Dol, na groblju uz crkvu Sv. Marije (sl. 9.).¹⁰⁵

Na lokalitetu koji čini crkva Blažene Djevice Marije i groblje u Gori nedaleko Petrinje pronađene su dvije lijevane okrugle kopče ovoga tipa unutar grobne cjeline 60. Kopče su se nalazile na lijevom i desnom kuku što nam ukazuje kako su služile za kopčanje pojasa.

⁹⁸ M. PETRINEC, 1996, 50, 60, 63, 84.

⁹⁹ M. PETRINEC, 1996, 44.

¹⁰⁰ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

¹⁰¹ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2013, 278, 294. Na lokalitetu je pronađeno još nalaza željeznih predica, pojasnih jezičaca, no oni se detaljnije ne opisuju u literaturi, pa ih ne možemo uvrstiti u ovaj rad. (A. UGLEŠIĆ, K. GUSAR, 2014, 227, 230.)

¹⁰² T. BURIĆ, I. ANTERIĆ, M. BABIN, M. MILIĆ, 2013, 1, 19.

¹⁰³ T. BURIĆ, 2001, 269, 312. Pronađen je par kopči na prsima pokojnika, iznad pojasa, u grobu 23/2.

¹⁰⁴ S. GUNJAČA, 1955, 129. GROB 93. Kopča je pronađena s desne strane kostura pokojnika, blizu boka. Na groblju u Brnazima pokapalo se od 13. do 16. stoljeća (S. GUNJAČA, 1955, 131.)

¹⁰⁵ M. ZEKAN, 1996, 49, 50, 51.; M. ZEKAN, 1987, 62. Grobovi se datiraju od 13. do 15. stoljeća.

Na kopčama su pronađeni ostatci kože što nam govori od čega je pojas bio izrađen. Juraj Belaj nalaze datira od sredine 13. do sredine 15. stoljeća.¹⁰⁶

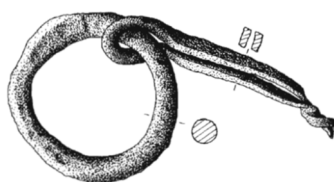

Slika 9.) Kopča iz groba 128, Bribir – Dol (M. ZEKAN, 1996, 50.)

Podtip 2

Kružne kopče podtipa 2 imaju iglu od isprepletene žice koja se slobodno kreće po okviru kopče, a za sada izdvajam dva primjerka pronađena na lokalitetu Sv. Spas u Vrh Rici.

Na groblju Sv. Spas u Vrh Rici u grobu 440, pronađena je nešto drugačija kružna kopča od prethodno navedenih (sl. 10.). Nalazila se uz desno rame kostura. Ona se razlikuje po željeznoj igli koja je presavijena oko pređice i krajevi te igle su međusobno isprepleteni.¹⁰⁷ Na osnovu drugačije izvedbe igle smještam ju u zasebni podtip. Druga okrugla kopča s iglom od komada omotanog željeza pronađena na ovome lokalitetu je slučajni nalaz.¹⁰⁸

Slika 10.) Kopča iz groba 440, Sv. Spas u Vrh Rici (M. PETRINEC, 1996, 38.)

Podtip 3

Kružne kopče sa suženjem u koje uliježe igla izdvojene su u zasebni podtip 3. Kako baza igle uliježe u okvir kružne kopče, igla je čvrsto fiksirana samo na tome mjestu okvira.

¹⁰⁶ J. BELAJ, 2010, 136. PN 039 i 042

¹⁰⁷ M. PETRINEC, 1996, 38.

¹⁰⁸ M. PETRINEC, 1996, 123.

Kružne kopče zastupljene su i na lokalitetu Suhopolje- Kliškovac, a svojom izvedbom se izdvaja primjerak podtipa 3. Kopča potječe iz groba 52, a pripadala je remenu (sl. 11.).¹⁰⁹

Slika 11.) Kopča s lokaliteta Suhopolje-Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, 2009, 236.)

Jednostavna kružna kopča istog podtipa pronađena je i u grobu 56 na lokalitetu Brnaze kod Sinja. Izrađena je od bakrene žice. Kopča se nalazila na desnoj strani kostura, nakon posljednjeg rebra.¹¹⁰

Geoff Egan i Frances Pritchard kružne kopče koje nemaju suženje kako bi igla ulegla u okvir kopče, smještaju u svojoj tipologiji među kopče, dok sve one koje ga imaju u broševima, a za neke također smatraju kako su mogli služiti i kao kopče i kao broševi. Za broševima naglašavaju kako su vjerojatno služile za kopčanje plašta, kaputa, a ne za kopčanje obuće ili odjevnog predmeta kao što je pojas.¹¹¹ Ross Whitehead također naglašava kako su kružne kopče vrlo slične srednjovjekovnim neukrašenim broševima, a kao razlikovni element smatra suženje na okviru kopče u koje uliježe igla. Kopče koje odgovaraju našem podtipu 1 datira u razdoblje od oko 1250. do 1450. godine.¹¹² No, iz položaja nalaza unutar grobne cjeline na lokalitetu Suhopolje- Kliškovac, vidimo kako je vjerojatno služio za kopčanje nekog vida pojasa/remena. Dakle pitanje podjele kopči i broševa uistinu je problematično, no u preciznom determiniranju namjene može nam pomoći njihov položaj, ukoliko je riječ o grobnim nalazima.

Kružne kopče su najstariji oblik jednodijelnih kopči razvijenog i kasnog srednjeg vijeka. Karakteristični su nalaz za 12., 13. i početak 14. stoljeća, ali se nalaze i kasnije. Geoff Egan i Frances Pritchard kružne kopče promjera do 2 cm tumače kao kopče obuće, što je sigurno za razdoblje od 14. stoljeća. Kružne kopče veličine od 1,2 do 2,4 cm smještaju u kasno 13. i rano 14. stoljeće, a kopče veličine od 4,2 do 4,8 cm datiraju u kasno 14. stoljeće

¹⁰⁹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138. PN 30

¹¹⁰ S. GUNJAČA, 1955, 126.

¹¹¹ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 57, 66.

¹¹² R. WHITEHEAD, 2003, 16, 17.

i dalje.¹¹³ Kružne kopče, za razliku od većine drugih tipova, nisu se izrađivale u kombinaciji s okovom/pločicom, dok svi drugi tipovi kopči mogu biti s ili bez nje.¹¹⁴

Jednodijelne kružne ukrasne kopče / broševi

Broševi su služili za zakapčanje odjeće na prsima ispod vrata ili na jednom, odnosno oba ramena. Oni su najčešće kružnog oblika, ali mogu se javljati i u drukčijim oblicima, no zajedničko im je to da se sastoje od okvira u čijoj je sredini prazan prostor.¹¹⁵ G. Egan i F. Pritchard upozoravaju kako su prstenasti broševi tek jedna od dviju osnovnih grupa broševa. Drugu grupu čine broševi s nepomičnom iglom koji uglavnom nemaju okvir, ali ga mogu imati, a izrađeni su isključivo od olova ili kositra te su vrlo slični „hodočasničkim bedževima“.¹¹⁶ Juraj Belaj i Marijana Belaj navode kako su se broševi pojavili s bizantskom modom oblačenja u 12. stoljeću koja je za oba spola nametnula nošenje tunike, odnosno odjeće dugih rukava koja je sezala do gležnjeva. Tunika je imala prorez ispod vratnog otvora koji se pomoću broša zakopčavao. Robusniji broševi su pričvršćivali i duge kapute te plašteve, odnosno ogrtače prebačene preko tunika. Broševi su se kopčali ispod vrata, ali i na jednom ili oba ramena. Ponekad su nošeni i samo kao ukras. Na likovnim prikazima možemo vidjeti da su se znali nositi i u kombinaciji s većim, robusnijim i samim time otpornijim diskoidnim broševima, koji bi znali zakapčati plašt tako da se broš koji je kopčao tuniku također vidio. Broševi su se nosili diljem Europe od 12. do 15. stoljeća, s tim da su najveću popularnost imali tijekom 13. i 14. stoljeća.¹¹⁷ Broševe je u početku nosilo visoko plemstvo kao statusni simbol, a poslije se moda proširila i na građanstvo. Izrađivani su od različitih materijala. Skupocjeniji – srebro, pozlačeno srebro i osobito zlato – upućuju na visoki društveni položaj vlasnika: plemstvo, svećenstvo i bogatije građane, a broševi od jeftinijih materijala, kao što su bronca, kositar te legure bakra, kositra, cinka i olova, koji su često izrađivani u kalupima, bili su pristupačniji, pa su se proširili i među manje imućnim slojevima društva.¹¹⁸ G. Egan i F. Pritchard za londonske nalaze navode kako se nisu izrađivali od željeza, ali ima primjeraka kada je samo igla bila

¹¹³ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 57, 58.

¹¹⁴ R. WHITEHEAD, 2003, 16.

¹¹⁵ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 251, 252.

¹¹⁶ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 247, 248. Dva glavna tipa broševa, po autorima, su oni koji imaju „otvoren okvir“ i oni s zakrivljenom iglom koja je sa stražnje strane broša. (G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 247., Sl. 253, 261.)

¹¹⁷ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 251, 252.

¹¹⁸ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 251, 258.

izrađena od željeza.¹¹⁹ Broševe su nosili pripadnici obaju spolova i djeca, što je vidljivo na brojnim kipovima i portretima, ali i u grobovima.¹²⁰

Na nekim primjercima javljaju se i natpisi. Natpise na broševima možemo podijeliti u nekoliko kategorija: nabožne, magijske, ljubavne i one nama nerazumljive. Ono što je svima njima zajedničko jest nedvojbena zaštitna funkcija. Vrlo rijetki su tzv. vlasnički natpisi.¹²¹

Kružni broš-kopča prikazan je na jednoj od skulptura na portalu Djevice, na zapadnom pročelju katedrale Notre Dame u Parizu (sl. 12.). Uz kopču plašta, na skulpturi je prikazana i pravokutna pojasna kopča. Klesar ju je „odjenuo“ u izvrstan primjer srednjovjekovne ženske nošnje. Portal je izgrađen između 1210. i 1220. godine.¹²²

Slika 12.) Skulptura sa zapadnog pročelja katedrale Notre Dame u Parizu
(https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paris_-_Cath%C3%A9drale_Notre-Dame_-_Portail_de_la_Vierge_-_PA00086250_-_023.jpg)

Na utvrdi Vrbovec pronađena je jedna željezna kopča koja je služila za ukrašavanje odjeće (sl. 13.). Kopča je dekorirana utisnutim ornamentima u vidu kružnica, a po kontekstu pronalaska treba ju datirati u prijelaz iz 13. na 14. ili u 14. stoljeće. Promjer kopče je 4,8 cm, a igla nije sačuvana.¹²³

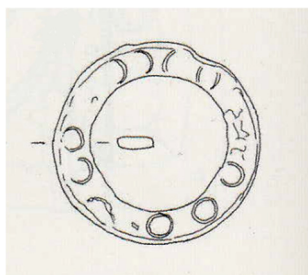
¹¹⁹ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 248.

¹²⁰ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 259.

¹²¹ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 251, 253.

¹²² <https://frenchmoments.eu/west-facade-of-notre-dame-cathedral-paris/>

¹²³ T. TKALČEC, 2010., 89, 148.

Slika 13.) Kružna kopča/broš iz Vrbovca (T. TKALČEC, 2010, 185.)

Tijekom istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori nedaleko Petrinje pronađen je srebrni prstenasti broš širokog i ravnog okvira. Na prednjoj strani nalazi se natpis, dok je stražnja strana ukrašena geometrijskim motivom (sl. 14.a,b). Vanjski promjer broša iznosi 2,8 cm, a unutarnji 1,8 cm. Natpis čini niz od 15 slova: AVEMAIGLNROAICS. Natpis je urezan i potom ispunjen niellom, jednako kao i linija koja teče između njega i vanjskog ruba broša, koji je ukrašen urezanim tankim, koso položenim crtama. Ukrašan na stražnjoj strani čini motiv kvadrata upisan u kružnu formu broša, a u tri unutarnja kuta kvadrata nalazi se stilizirani motiv ljiljana također izveden urezivanjem.¹²⁴

Slika 14. a,b) Broš iz Gore, prednja i stražnja strana (J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 248.)

Ovaj broš kao neke od gore navedenih kružnih kopči ima stanjeni dio okvira koji čini ležište igle te ju tako drži fiksiranom na jednome položaju. Ukrašan se nalazi i na debljem dijelu igle, a riječ je o mogućem grbu koji se sastoji od štita s urezane dvije poprečne grede. Broš je pronađen u grobu 50, na prsnome košu žene koja je vjerojatno pripadnica višega sloja društva, što zaključujemo po materijalu od kojeg je izrađen.¹²⁵ Autori su natpis A V E M A I G L N R O A I C S interpretirali kao akronimski zapis molitve Mariji, Ave

¹²⁴ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 247, 248.

¹²⁵ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 249, 251, 259.

Maria Gratia Plena Dominus (sl. 15.),¹²⁶ a po analogijama ga datiraju u kraj 13. ili prvu polovicu 14. stoljeća.¹²⁷

A	V	E	M	A		I		G						L	N	R	O	A	I	C	S				
A	V	E	M	A	[R]	I	[A]	G	[R	A	T	I	A	P]	L	[E]	N	[A]	D	O	M	I	N	[U]	S

Slika 15.) Tabela molitve i zapisanih slova na brošu iz Gore (J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 263.)

Juraj i Marijana Belaj donose pretpostavku kako je pokojnica donijela broš-amulet iz Francuske, iz čijih su pokrajina i dolazili templari u naše krajeve.¹²⁸ A također je zanimljivo kako je broš s molitvom Djevice Mariji pronađen baš u grobu uz templarsku crkvu, jer su mnoge donatorske povelje templarskom redu bile izdane s posvetom: „Bogu, Blaženoj Djevice Mariji i Redu Hrama” te su također mnoge njihove crkve bile posvećene upravo Mariji. Njihovo štovanje Djevice Marije imalo je vrlo pozitivan odjek u katoličkoj Europi, a po tome su im slični bili i Teutonci te cisterciti. Upravo u to vrijeme, tijekom 12. i 13. stoljeća, odanost katoličke Europe prema Djevice Mariji i nekim drugim ženskim sveticama, osobito mučenicama, doživio je porast.¹²⁹ Ovi broševi s posvetom Mariji smješteni su u zasebnu podvrstu broševa „broševi Ave Maria“.¹³⁰

Na lokalitetu Ivanec – Stari grad istraženi su dijelovi groblja koje se u početku formiralo oko romaničke, a kasnije oko obližnje gotičke crkve, koju su izgradili vitezovi Ivanovci. Istraživanjima je obuhvaćeno 326 grobova koji se mogu razdijeliti u pet horizonata u vremenskom rasponu od kraja 11. do 17. stoljeća. Tu su pronađena dva broša širokog i ravnog okvira, neukrašena. Jedan je od njih brončani sa željeznom iglom, dok je od drugog, srebrnog, sačuvan tek manji ulomak okvira i čitava igla. Oba groba možemo pripisati drugom horizontu pokapanja koji se datira u kraj 12. i 13. stoljeće, a grob sa srebrnim ulomkom broša eventualno bi mogao pripadati početku 14. stoljeća.¹³¹ U drugom horizontu pokapanja na lokalitetu je pronađen mali brončani prstenasti broš sa željeznim trnom. Riječ je o jednostavnom prstenastom brošu ravnog i širokog okvira bez ukrasa. Nosili su se diljem Europe od 12. do 15. st., s tim da su najveću popularnost imali tijekom 13. i 14. stoljeća.¹³²

¹²⁶ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 262, 263.

¹²⁷ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 258.

¹²⁸ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 268.

¹²⁹ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 253, 254.

¹³⁰ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 253, 254.

¹³¹ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 256, 257.

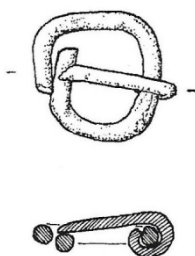
¹³² J. BELAJ, F. SIROVICA, 2016, 66.

Ovalne kopče (tip II)

U drugi tip jednodijelnih kopča ubrajam kopče ovalnog oblika, a podijelila sam ih u tri podtipa na osnovu zasada objavljenih arheoloških nalaza. One su zastupljene s manje primjeraka te kod obrade građe moramo biti sigurni kako nije riječ o deformiranoj kružnoj kopči, koja je mogla nastati prilikom nošenja ili kroz neke uzroke u arheološkom sloju.

Podtip 1

Prvi podtip čine jednodijelne ovalne kopče kojima se igla ovija oko okvira. Jedna takva jednodijelna ovalna kopča pronađena je na lokalitetu Opatovina. Kopča ima željezni okvir okruglog presjeka kojemu su krajevi odvojeni (sl. 16.), malih je dimenzija 1,95 x 1,95 cm, a pronađena je kraj desnog ramena pokojnika iz prve trećine 16. stoljeća.¹³³

Slika 16.) Kopča s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 78.)

Podtip 2

Ovaj podtip jednodijelnih ovalnih kopči su primjerci izdužene ovalne forme. Dvije duže strane daju kopči izduženu pravokutnu formu, a dok se spajaju zaobljenim uglovima s dvijema kraćim stranama.

Na utvrđi Čanjevo pronađena je jedna pojasna ovalna karika izrađena od željeza (sl. 17.). Nedostaje joj igla. Luka Bekić navodi kako su slične ovalne kopče pronađene u Ružici gradu.¹³⁴

¹³³ Ž. DEMO, 2007, 78, 79, 83. kat. br. 16.21.

¹³⁴ L. BEKIĆ, 2008, 215, 201, slika: 222, T9: 10

Slika 17.) Kopča s utvrde Čanjevo (L. BEKIĆ, 2008, 222.)

Slika 18.) Kopča s lokaliteta Ružica grad (M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 91.)

Te željezne ovalne kopče pronađene na Ružici gradu autori definiraju kao kopče pojasa i datiraju u 15. i 16. stoljeće (sl. 18.).¹³⁵ Pronađene su tri, od kojih dvije smještamo u ovaj podtip, a nešto se razlikuju u svojoj formi.¹³⁶

Podtip 3

U podtip 3 ovalnih kopči uvrstila sam primjerak koji na jednome bočnom kraju ima kukicu, a na drugomu ušicu. Kopča takvoga oblika potječe sa lokaliteta Ružica grad. Izrađena je od bronce, na jednome bočnom kraju ima kukicu za kopčanje drugoga dijela odjeće ili kopče, a na drugome kraju ima ušicu za prišivanje na odjeću. Nalaz se datira u 15. i 16. stoljeće.¹³⁷

Slika 19.) Kopča s lokaliteta Ružica grad (M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 90.)

Gljivaste kopče (tip III)

Jednodijelne asimetrične kopče gljivasta okvira vrlo su popularne kroz 15 stoljeće, ali u uporabi su od 14. do 16. stoljeća.¹³⁸ Podijelila sam ih u dva podtipa jer je jednima naglašena širina, dok je kod drugih naglašena visina okvira.

Podtip 1

¹³⁵ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 90.

¹³⁶ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 91. kat.br. 65 i 63

¹³⁷ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 91. kat.br. 67

¹³⁸ Ž. DEMO, 2007, 84.

Jednodijelne asimetrične izdužene gljivaste kopče karakterizira okvir koji ima dva različita dijela, polukružni i pravokutni. Na bočnoj strani pravokutnog dijela nalazi se pričvršćena igla za kopčanje. Gljivaste kopče podtipa 1 izdužene su po širini.

Jednodijelna kopča gljivasta oblika pronađena je na lokalitetu Baba lokva. Izrađena je od željeza te ima trn četvrtasta presjeka koji je na okvir spojen širokom ušicom (sl. 20.).¹³⁹ Kopča gljivasta oblika s utvrde Zemunik Donji ima vanjski okvir alke skošen te svojim oblikom najviše podsjeća na primjerke pronađene na lokalitetu Zagreb- Opatovina (sl. 21.). Ti primjerci su datirani u 15. stoljeće.¹⁴⁰ U znanstvenoj literaturi objavljena je gljivasta kopča s još jednoga lokaliteta, Torčec – Cirkvišće, a potječe iz groba 175. Kopča je željezna te joj je trn cjelovito očuvan.¹⁴¹

Slika 20.) Kopča s lokaliteta Baba lokva (T. BURIĆ, I. ANTERIĆ, M. BABIN, M. MILIĆ, 2013, 20.)

Slika 21.) Kopča iz utvrde Zemunik Donji (K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 82.)

Sa lokaliteta Opatovina imamo 8 kopči ovoga podtipa,¹⁴² od kojih je jedna dekorirana. Kopča ima okvir četvrtasta presjeka, a vanjska prečka je raskucana i na njoj se nalazi ukras. Ukras čine nasuprotno postavljeni trokuti u nizu. Vanjski trokuti su izvedeni dvostrukim urezima, a unutarnji su jednostruko ukovani. Veličina ulomka kopče je 4, 56 x 5, 55 cm (sl. 22.). Kopča je pronađena u arheološkom sloju koji datira u prvu polovicu 16. stoljeća,¹⁴³ dok se drugi primjerci na lokalitetu Opatovina javljaju od druge trećine 14. i u 15. stoljeću. Također je zanimljivo kako stariji primjerci¹⁴⁴ imaju vanjsku prečku četvrtasta presjeka, dok je kod mlađih kopča,¹⁴⁵ koje su i višeg okvira, vanjska prečka okvira koso položena i konkavno udubljena.¹⁴⁶ Iz navedenih primjeraka vidimo kako se kopče

¹³⁹ T. BURIĆ, I. ANTERIĆ, M. BABIN, M. MILIĆ, 2013, 19.

¹⁴⁰ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

¹⁴¹ S. KRZNAR, 2016, 92.

¹⁴² Ž. DEMO, 2007, 84. kat. br. 16.22, 16.23, 16.24, 16.26, 16.27, 16.28, 16.29, 16.30. Željko Demo ih naziva jednodijelne asimetrične prečice s gljivičastim okvirom.

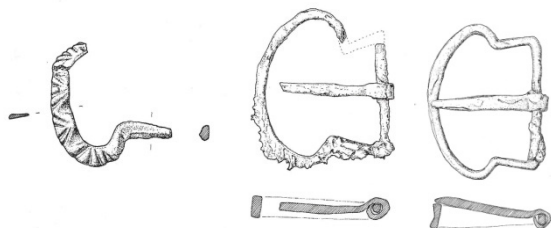
¹⁴³ Ž. DEMO, 2007, 84, kat. br. 16.22.

¹⁴⁴ Ž. DEMO, 2007, 84, 16.23, 16.24.

¹⁴⁵ Ž. DEMO, 2007, 84, 16.26- 16.30.

¹⁴⁶ Ž. DEMO, 2007, 79, 80, 84.

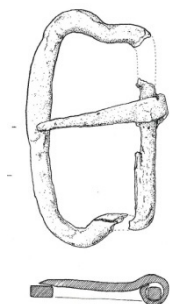
gljivastog oblika ovoga tipa na hrvatskim lokalitetima javljaju u razdoblju od 14. do 16. stoljeća, odnosno u kasnosrednjovjekovnom razdoblju.

Slika 22.) Kopče s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 79.)

Podtip 2

Drugu varijantu jednodijelnih asimetričnih gljivastih kopča karakterizira viši okvir s konkavnim udubljenjima, kako ih opisuje Željko Demo.¹⁴⁷ Te su gljivaste kopče zapravo izdužene po visini, a česti su nalazi na brojnim arheološkim lokalitetima u Republici Hrvatskoj te su učestalije u primorskom kraju. Autori ih različito identificiraju. Neki ih navode kao D kopče, a neki kao gljivaste.¹⁴⁸

Slika 23.) Kopča s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 79.)

Na lokalitetu Opatovina ovaj podtip gljivastih kopči zastupljen je jednim primjerkom,¹⁴⁹ a Željko Demo navodi kako se ove kopče koriste kroz kasni srednji vijek, ali su u odnosu na gljivaste kopče podtipa 1 nešto mlađe. Od gljivastih kopči podtipa 1 se razlikuju što su im vanjske prečke, obično višeg okvira koso položene i konkavno udubljene.¹⁵⁰

Gljivaste kopče podtipa 2 zabilježene su na groblju uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici u grobovima 384a, 677, 860, te jedna kao slučajni nalaz.¹⁵¹ U grobu 901 pronađena je jedna gljivasta i jedna D kopča, a nalazile su se na prsnom košu pokojnika zajedno sa dvije

¹⁴⁷ Ž. DEMO, 2007, kat. br. 16.24 i 16.25.

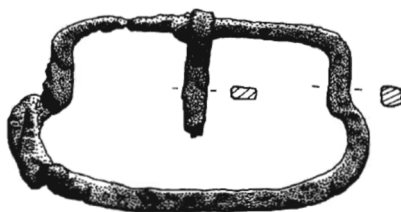
¹⁴⁸ D. JELOVINA, 1976, 127; T. BURIĆ, 2001, 224.; M. PETRINEC, 1996, 58, 123.; H. GJURAŠIN, 2010, 127.; Ž. DEMO, 2007, 79.; T. SEKELJ IVANČAN, 2016, 92.

¹⁴⁹ Ž. DEMO, 2007, kat. br. 16.25.

¹⁵⁰ Ž. DEMO, 2007, 84.

¹⁵¹ M. PETRINEC, 1996, 33, 60, 77, 123. Maja Petrinec ih naziva gljivastim kopčama.

aplike koje su bile dio odjeće. Uz njih u grobu je pronađena još jedna romboidna aplika te bodež, jezičac remena i još dva neidentificirana predmeta.¹⁵²

Slika 24.) Kopča s groblja uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici (M. PETRINEC, 1996, 33.)

U istraživanjima utvrde Kličevice u blizini Benkovca pronađena je jedna kopča uskog i izduženog oblika slova D, a gornja i donja strana su joj malo spljoštene, tj. uvučene, pa posve nalikuje kopči iz groba 384a sa Sv. Spasa (sl. 24.), ali joj nedostaje igla. Istraživači ju identificiraju kao kopču pojasne garniture, a po datiranju lokaliteta možemo zaključiti kako je u uporabi mogla biti između polovice 15. i polovice 16. stoljeća.¹⁵³ Uz već gore navedene primjerke u ovu varijantu gljivastih kopča s jednom iglom ubrajamo još i kopče sa lokaliteta Torčec – Cirkvišće,¹⁵⁴ Dugopolje- Vučipolje,¹⁵⁵ Sv. Juraj od Putalja,¹⁵⁶ Biljane Donje- Begovača¹⁵⁷ i u Kuli Atlagića kod Benkovca.¹⁵⁸ Riječ je uglavnom o grobljima razvijenog i kasnog srednjeg vijeka koji nam daju okvirnu dataciju za uporabu ovih kopči kod nas u vremenskom razdoblju od 13. do 16. stoljeća.¹⁵⁹

Ova varijantna gljivastih kopči ima svoju inačicu sa dvije ili tri igle za kopčanje. Kopča s tri igle, na primjer, pronađena je na groblju Sv. Juraj od Putalja¹⁶⁰ i uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici u grobu 517. Kopča sa Sv. Spasa nalazila se uz desni bok pokojnika, a riječ je o željeznoj kovanoj kopči s tri pričvršćene igle za zakopčavanje, no danas jedna igla nedostaje.¹⁶¹ U grobu 688 na karlici kostura je također pronađena gljivasta kopča sa tri igle i još jedna kopča ovoga tipa pronađena je kao slučajni nalaz na lokalitetu.¹⁶² Gljivasta kopča je pronađena i u grobu 669 (sl. 25.). No na tu kopču gljivastog oblika pričvršćene su

¹⁵² M. PETRINEC, 1996, 85.

¹⁵³ K. GUSAR, M. ČURKOVIĆ, 2011, 11, 26.

¹⁵⁴ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 20, 34.

¹⁵⁵ H. GJURAŠIN, 2010, 118.

¹⁵⁶ T. BURIĆ, 2001, 224. T VII, 2, T. XI, 11 i T XII, 15 gdje se na fragmentiranoj kopči vidi početak tri igle.

¹⁵⁷ D. JELOVINA, D. VRŠALOVIĆ, 1981, 132. U grobu 352 pronađena je kopča s jednom iglom, dok kopča iz groba 514 ima dvije igle, a obje su imale funkciju pojasne kopče.

¹⁵⁸ M. PETRINEC, 2000, 219.

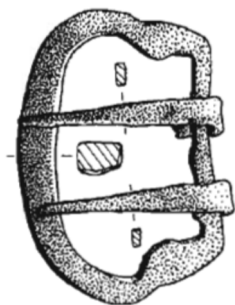
¹⁵⁹ M. PETRINEC, 2000, 224, 225.

¹⁶⁰ T. BURIĆ, 2001, 224. T VII, 2, T. XI, 11 i T XII, 15 gdje se na fragmentiranoj kopči vidi početak tri igle.

¹⁶¹ M. PETRINEC, 1996, 44.

¹⁶² M. PETRINEC, 1996, 60, 123.

dvije igle za zakopčavanje, a nalaz je također pronađen na karlici kostura.¹⁶³ Iz sačuvanih podataka možemo zaključiti da su ove kopče bile dio pojasa.

Slika 25.) Kopča s groblja uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici (M. PETRINEC, 1996, 58.)

Slika 26.) Kopča s lokaliteta Bribir – Tjeme (M. ZEKAN, 1996, 53.)

Gljivasta kopča s dvije igle pronađena je na groblju u mjestu Biljane Donje – Begovača,¹⁶⁴ potom na lokalitetu Bribir – Tjeme u grobovima koji su datirani u 14. i 15. stoljeće (sl. 26.).¹⁶⁵ Jedna od kopči ovoga tipa koja je objavljena s toga nalazišta pronađena je u grobu 8 kovana je od željeza, a ističe se svojim dimenzijama, 8,6 x 3,8 cm.¹⁶⁶

Možemo zaključiti kako podtip 2 gljivastih kopči ima viši okvir, a ovisno o toj visini koja varira proporcijama mogu biti bliže ovom tipu gljivastih kopči ili kopčama D okvira. Od nalaza D kopča kod nas ih razlikuje samo nježno suženje na gornjoj i donjoj prečki okvira. Upravo im to suženje daje blago gljivasti oblik. Gljivaste kopče podtipa 2 kod nas se nalaze s jednom ili više igala, a primjerci sa više igala, kako smo vidjeli, zastupljeni su za sada na lokalitetima u Dalmaciji.

D kopče (tip IV)

Kopče D okvira, uz kružne kopče, su najstariji oblik srednjovjekovnih jednodijelnih kopča i karakteristični su nalaz za 12., 13. i početak 14. stoljeća, ali se mogu naći i kasnije.¹⁶⁷ D kopče sam podijelila u pet podtipova.

¹⁶³ M. PETRINEC, 1996, 58.

¹⁶⁴ D. JELOVINA, 1976, T. XXXIX.

¹⁶⁵ M. ZEKAN, 1996, 53.

¹⁶⁶ T. BURIĆ, V. DELONGA, M. DRAGIČEVĆ, D. JELOVINA, M. ZEKAN, 1987, 64.

¹⁶⁷ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

Podtip 1

Okvir ovih D kopča ima jednu potpuno ravnu stranu na kojoj se nalazi igla kopče, a bočne strane se lagano zaobljuju k četvrtoj strani koja je zaobljena i na nju se naslanja vrh igle. Imaju niski uglati D okvir.

Uz D kopču s lokaliteta Suhopolje-Kliškovac pronađen je željezni okov pravokutnoga oblika, što nas upućuje kako se najvjerojatnije radi o dijelu pojasne garniture, odnosno jezičcu (sl. 27.). On se sastoji od dvije pravokutne željezne pločice pričvršćene jednom zakovicom. Gornja je pločica ukrašena s dva urezana trokuta, ali nažalost fotografiju ove pločice Željko Tomičić ne donosi.¹⁶⁸ Jezičac se pričvršćivao na završetak remena radi zaštite od oštećivanja prilikom provlačenja kroz okvir kopče.¹⁶⁹ Najbliže analogije kopčama D oblika, podtipa 1, s lokaliteta Suhopolje- Kliškovac pronađene su u Zagrebu na Opatovini,¹⁷⁰ no kako ćemo vidjeti D kopče s lokaliteta Opatovina drugačije su forme i stoga ih izdvajam u zaseban podtip 2. Kopča uglata D okvira u Hrvatskoj je još pronađena na lokalitetu Ružica grad gdje ju autori definiraju kao željeznu pojasnu kopču u obliku stremena (sl. 28.)¹⁷¹ te na groblju crkve Sv. Nikole Biskupa u Žumberku (sl. 29.).¹⁷² Nalaz iz Ružice potječe iz 15. ili 16. stoljeća.¹⁷³

Ova varijanta D kopča potječe, kako smo vidjeli, s grobalja na kojima se pokapalo od 13. do 18. stoljeća i iz utvrde Ružice grada, a za užu dataciju morati ćemo pričekati detaljnije publikacije pojedinih lokaliteta.¹⁷⁴

Slika 27.) Kopča s lokaliteta Suhopolje- Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 142.)

¹⁶⁸ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, Tab. 2, PN 67

¹⁶⁹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

¹⁷⁰ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

¹⁷¹ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 91.

¹⁷² A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ, 2016, 123.; A. JANEŠ, 2017, 52, 59.

¹⁷³ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 91.

¹⁷⁴ A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ, 2016, 123.

Slika 28.) Kopča s lokaliteta Ružica grad (M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 91.)

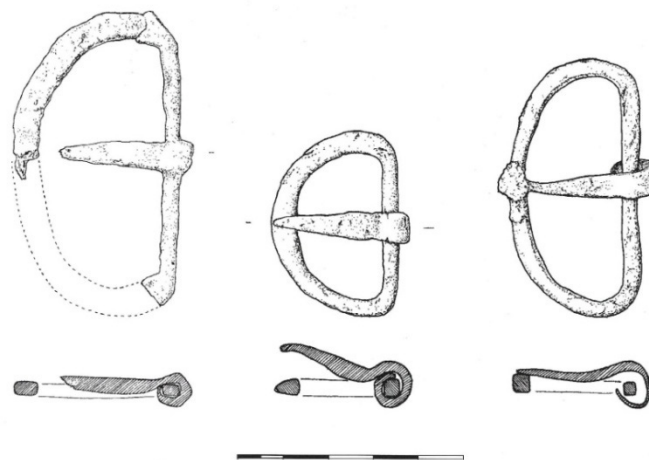

Slika 29.) Kopča s lokaliteta crkva Sv. Nikole Biskupa u Žumberku (A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ, 2016, 123.)

Podtip 2

D kopče ovoga podtipa također imaju jednu potpuno ravnu stranu na kojoj se nalazi igla, a bočne strane se lagano zaobljuju ka četvrtoj strani koja je zaobljena. No od prethodnog se razlikuju po izduženom obliku okvira koji može biti niski, srednji ili visoki, kako ih dijeli Željko Demo.¹⁷⁵

Tri kopče D okvira s lokaliteta Opatovina imaju pomičnu iglu postavljenu na ravnoj prečki okvira (sl. 28).¹⁷⁶ Dvije veće kopče Demo definira kao kopče srednje visokog i visokoga okvira, dok je manja niskoga okvira, a pronađene su u slojevima 15. stoljeća.¹⁷⁷

Slika 28.) Kopče s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 78.)

Na utvrđi Vrbovec pronađena je jedna manja D kopča koja je mogla služiti za pričvršćivanje obuće, a potječe iz sloja koji datira u 15. i početak 16. stoljeća.¹⁷⁸ Kako je

¹⁷⁵ Ž. DEMO, 2007, 83.

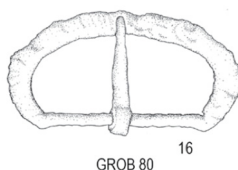
¹⁷⁶ Ž. DEMO, 2007, 78.

¹⁷⁷ Ž. DEMO, 2007, 83. Kat. br. 16.18, 16.19, 16.20

¹⁷⁸ T. TKALČEC, 2010, 89.

riječ o čestim nalazima pronađene su i u utvrdi u Zemuniku Donjem,¹⁷⁹ u istraživanjima utvrde Kličevice¹⁸⁰ i na lokalitetu Biskupija- Crkvina u grobu 80 (sl. 29.).¹⁸¹

D kopče popularne su u iznimno dugom vremenskom rasponu, a osobito su popularne od 13. do 15. stoljeća, ali se koriste sve do 18. stoljeća.¹⁸² Ross Whitehead navodi kako se ovaj tip jednostavnih D kopči javlja od oko 1250. do 1650. te kako se izrađuju različitih veličina, a one kopče koje možemo povezati uz odijevanje uglavnom su iz 13., 14. i 15. stoljeća.¹⁸³

Slika 29.) Kopča s lokaliteta Biskupija- Crkvina (M. PETRINEC, 2009, 187.)

Podtip 3

Ova varijanta D kopča ima niski obli okvir. Ravna je samo jedna strana okvira, ona na kojoj je pričvršćena igla, a ostatak tijela kopče je polukružan, što kopči daje obli izgled.

Na lokalitetu Pakoštone-Crkvina u grobu 75 pronađena je jedna željezna D kopča koja ima kružni presjeka tijela i trn kvadratna presjeka (sl. 30.). Kopču možemo okvirno datirati po grobnoj cjelini u koju se ukapalo kroz duže vremensko razdoblje, od 12. do 16. stoljeća.¹⁸⁴ Vrlo sličan primjerak kopče pronađen je u grobu 88 na lokalitetu Biskupija - Crkvina. Kopča je brončana, a igla se nije sačuvala. Maja Petrinc ju opisuje kao pređicu polukružnog oblika. Kopča je pronađena u grobu jednoga pokojnika zajedno s parom ostruga i s pripadajućom garniturom za zakopčavanje te 3 čavla i ostacima drveta.¹⁸⁵ Ove D kopče u Europi se česte od sredine 13. do 15. stoljeća.¹⁸⁶

¹⁷⁹ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

¹⁸⁰ K. GUSAR, M. ČURKOVIĆ, 2011, 11, 26.

¹⁸¹ M. PETRINEC, 2009, 187.

¹⁸² K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

¹⁸³ R. WHITEHEAD, 2003, 18.

¹⁸⁴ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2013, 278, 290, 294. kat. br. 10

¹⁸⁵ M. PETRINEC, 2009, 174, 175, 186. Autorica kroz rad navodi druge nalaze kopči, no oni su se s vremenom zagubili te nam nije poznat njihov točan izgled.

¹⁸⁶ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2013, 278.

Slika 30.) Kopča s lokaliteta Pakoštane- Crkvina (K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2013, 297.)

Podtip 4

Podtipu 4 pripadaju D kopče izduženog ukrašenoga srednjeg i visokog okvira koje imaju jednu potpuno ravnu stranu na kojoj se nalazi igla kopče, a bočne strane se lagano zaobljuju k četvrtoj strani koja je zaobljena. Zanimljivi primjerak ukrašene kopče pronađen u Hrvatskoj potječe iz Torčeca sa položaja Cirkvišće (sl. 31.). Kopča je pronađena u grobu broj 243. Primjerak ima ukrašen okvir, a izrađen je tehnikom lijevanja od slitine bakra. Riječ je o pojasnoj kopči koja potječe iz razvijenog srednjeg vijeka, točnije iz sredine 13. stoljeća.¹⁸⁷

Slika 31.) Kopča iz Torčeca (KRZNAR, S., 2016, 91.)

Podtip 5

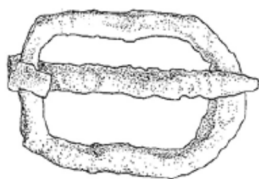
Ovom podtipu pripadaju kopče niskog, a izduženog D okvira koje imaju jednu kratku ravnu stranu i nasuprotnu zaobljenu te dvije duge ravne strane. Kopča toga izgleda pronađena je na lokalitetu Gornje Koljane - Crkvina. Dimenzije kopče su 3,6 x 2,4 cm. Na groblju se pokapalo od 9. do 15. stoljeća, a ovaj nalaz je pronađen izvan grobne cjeline (sl. 32.).¹⁸⁸ Sličan primjerak pronađen je u Londonu i po arheološkom sloju u kojem je pronađen datira se od kasnog 13. stoljeća.¹⁸⁹ U izdužene kopče D okvira ubrajam i nalaz iz groba 23/2 sa lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (sl. 33.). Tonči Burić navodi kako kopča

¹⁸⁷ S. KRZNAR, 2016,91.

¹⁸⁸ A. JURČEVIĆ, 2008, 146, 147.

¹⁸⁹ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53, 90. kat. br. 398

pripada II. fazi pokapanja, od 14. do 16. stoljeća, te ju definira kao izduženu gljivastu kopču. Ta željezna kopča pronađena je u visini pojasa.¹⁹⁰

Slika 32.) Kopča s lokaliteta Gornje Koljane-Crkvina (A. JURČEVIĆ, 2008, 147.)

Slika 33.) Kopča s lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (T. BURIĆ, 2001, 269, 312.)

Pravokutne kopče (tip V)

G. Egan i F. Pritchard navode kako su jednostavne pravokutne i kvadratne kopče imale široku primjenu, od konjaničke opreme, pojasnih kopča, kopči torba i jahače opreme, potom vojne opreme i kopči pojasa za mač.¹⁹¹ Jednostavne pravokutne kopče, kao što su naše, javljaju se kroz široko vremensko razdoblje od 14. do 17. stoljeća i ne mogu se uže datirati te nam pomaže jedino sigurni arheološki kontekst i drugi databilni nalazi u njemu.¹⁹² Pravokutne kopče podijelila sam u četiri podtipa.

Podtip 1

Jednostavne jednodijelne pravokutne kopče pronalazimo s i bez pomičnog valjka, a mogu biti ukrašene i neukrašene, razlikuju se i u dimenzijama. Značajan broj ovih kopča pronađen je na lokalitetu Opatovina. Pronađeno je pet pravokutnih kopči bez valjka, od kojih je jedna linearno dekorirana, i četiri pravokutne kopče s valjkom od kojih je također samo jedna linearno dekorirana (sl. 34.).¹⁹³ Željko Demo kopče datira u kasni srednji vijek, od 14. do 16. stoljeća.¹⁹⁴

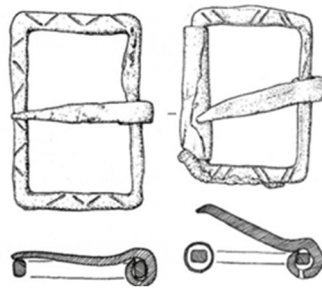
¹⁹⁰ T. BURIĆ, 2001, 269, 312.

¹⁹¹ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53.

¹⁹² R. WHITEHEAD, 2003, 26.

¹⁹³ Ž. DEMO, 2007, 74, 75, 77. Po obliku okvira kopče pod kat. br. 16.1, 16.2, 16.3, 16.4, 16.5 (bez valjka) i 16.6, 16.10, 16.12, 16.17 (s valjkom) svrstavam u pravokutne kopče, dok sam druge primjerke svrstala u kvadratne.

¹⁹⁴ Ž. DEMO, 2007, 34.

Slika 34.) Kopče s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 75, 76.)

Na groblju uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici u grobu 558 uz dislocirani kostur pronađena je djelomično očuvana četvrtasta kopča, a igla joj nedostaje. Sličan primjer pronađen je i u grobu 1024.¹⁹⁵ Primjerak jednodijelne pravokutne kopče pronađen je i u utvrdi Vrbovec, no on nije potpuno pravilnoga oblika. Tri stranice željezne kopče su raskovane, a ona gdje se nalazi igla nije.¹⁹⁶ U Velikom Taboru otkrivena je jednostavna pravokutna pojasna kopča datirana od 16. do 18. stoljeća.¹⁹⁷ Pravokutne kopče još pronalazimo na nalazištima Bribir-Dol u grobovima uz crkvu i samostan Sv. Marije,¹⁹⁸ i u nekoliko primjeraka u srednjovjekovnom gradu Ružica.¹⁹⁹ Primjerak iz Ružice datira se u 15. i 16. stoljeće, a riječ je o brončanoj pojasnoj kopči (sl. 35.). Bočne strane okvira ukrašene su crtama i točkicama koje čine dva polja s polukružnim ukovanim ukrasima. Duža stranica kopče na koju pada trn je zaštićena dodatnim limom koji je ukrašen kosim crtama koje su podijeljene u dva polja pomoću okomitih crta.²⁰⁰ Druge dvije pravokutne kopče s ovoga lokaliteta su neukrašene, a jedna je brončana dok je druga željezna. Mladen Radić i Zvonko Bojčić ih smještaju u isto vremensko razdoblje.²⁰¹

Slika 35.) Kopča s lokaliteta Ružica grad (M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 89.)

¹⁹⁵ M. PETRINEC, 1996, 46, 99.

¹⁹⁶ T. TKALČEC, 2010, 89, 148.

¹⁹⁷ G. HORJAN, 2007, 95.

¹⁹⁸ M. ZEKAN, 1996, 51.

¹⁹⁹ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 89, 90.

²⁰⁰ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 89.

²⁰¹ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 90.

Unutar naseobinskog konteksta 13. do 15. stoljeća na lokalitetu Franjevac kod Đakova pronađena je pravokutna kopča bez ukrasa koja nema toliko izduženi okvir kao prethodno navedeni primjerci (sl. 36.).²⁰²

Na groblju uz crkvu Sv. Nikole Biskupa u Žumberku pronađene su dvije pravokutne kopče, od kojih je jedna potpuno jednostavna nedekorirana, dok je kod druge okvir nedekoriran, ali ima ojačanje u vidu pomičnog valjka na strani na koju naliježe igla koja je dekorativna tako što je izrađena u više raščlanjenih dijelova, od kružnih zadebljanja do raskucanog dijela (sl. 37.). Na groblju se ukapalo od 14. do kraja 18. stoljeća.²⁰³

Slika 36.) Kopča s lokaliteta Franjevac kod Đakova (A. DUGONJIĆ, 2017, 306.)

Slika 37.) Kopča s lokaliteta Sv. Nikola Biskup u Žumberku (A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123.)

Podtip 2

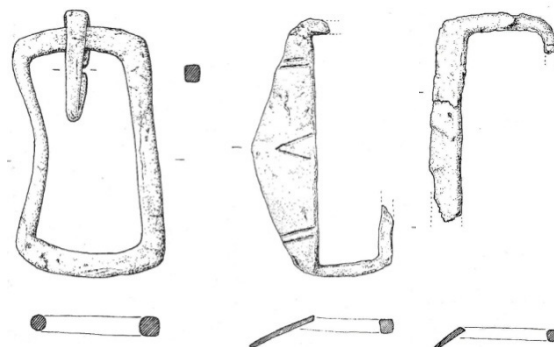
Ovu varijantu pravokutnih kopča odlikuje nepravilna forma. Primjerak koji smještam u ovu varijantu potječe s lokaliteta Opatovina, a Željko Demo ju naziva, s još dvije kopče, jednodijelnom predicom s quasi pravokutnim okvirom.²⁰⁴ Lijeva kopča prikazana na slici ima ravnu vanjsku stranicu okvira, dok joj je unutarnja konkavna te je okrugloga presjeka, a tri su stranice okvira pravokutnoga presjeka (sl. 38. a). Igla kopče je trakasta presjeka i ima trakasto raskucanu bazu koja se ovija oko okvira kopče. No nije sačuvana u prvobitnome stanju, oštećena je i savinuta prema unutra. Kopča je pronađena u ispuni groba kod nogu pokojnice, a datirana je u prvu polovinu 16. stoljeća.²⁰⁵

²⁰² A. DUGONJIĆ, 2017, 306.

²⁰³ A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123, 127.; A. JANEŠ, 2017, 52, 58, 59. Autor navodi tri pravokutne kopče, ali sam jednu od njih uvrstila u trapezoidni tip. Većina sitne arheološke građe, među kojima su i kopče nije pronađena u intaktnim stratigrafskim cjelinama, već potječu iz prekopanih slojeva, izuzev jedne kopče koja je pronađena u grobu.

²⁰⁴ Ž. DEMO, 2007, 77. Kat. br. 16.15, 16.16 i 16.17 Od njih samo kopču kat. br. 16.15. smještam u ovaj tip.

²⁰⁵ Ž. DEMO, 2007, 77, 84. kat. br. 16.15.

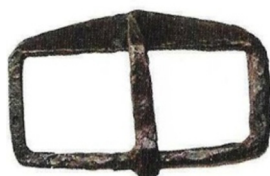

Slika 38.) Kopče s lokaliteta Opatovina, a) podtip 2, b i c) podtip 3 (Ž.DEMO, 2007, 77.)

Podtip 3

Podtip 3 su pravokutne kopče s proširenjem na prednjem dijelu okvira koje je izvedeno raskucavanjem okvira. Raskucana prednja strana može biti trokutasto ili ravno izvedena. Iz poznatih primjeraka vidimo kako ove kopče mogu biti s ukrasom ili bez njega.

Druge dvije kopče quasi pravokutnoga okvira, kako ih definira Željko Demo, s lokaliteta Opatovina su pravokutne kopče s koso položenom i raskucanom vanjskom stranom okvira na koju naliježe vrh igle (sl. 38.b,c). Obje kopče su fragmentirane, ali se vidi kako je kod jedne prednja strana trokutasto raskucana i ima linearni ukras, dok je kod druge kopče prednja strana raskucana ravno.²⁰⁶ One su formom identične jednoj kopči s lokaliteta Torčec – Cirkvišće (sl. 39.),²⁰⁷ gdje je u grobu 190 pronađena pravokutna kopča kojoj vanjska strana okvira u obliku trokuta izlazi u prostor. Trn je na svome vrhu savinut i prati nagib vanjske prečke kopče. Kopča je veličine 5,24 x 3,11 cm te se datira u drugu polovinu 15. i početak 16. stoljeća.²⁰⁸

Slika 39.) Kopča s lokaliteta Torčec- Cirkvišće (S. KRZNAR, 2016, 93.)

²⁰⁶ Ž. DEMO, 2007, 77, 78. kat. br. 16.16 i 16.17

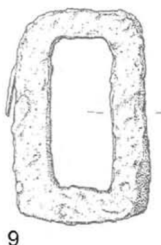
²⁰⁷ Ž. DEMO, 2007, 77, 78.

²⁰⁸ S. KRZNAR, 2016, 92, 93.

Podtip 4

U ovu varijantu uvrštene su jednostavne pravokutne kopče bez ukrasa, a razlikuju se od prethodnih po širem okviru.

U katalogu metalnih nalaza s utvrde Čanjevo imamo kopču koju Robert Čimin opisuje kao željeznu četvrtastu kariku pravokutnog presjeka te navodi kako je možda riječ o pojasnoj karici- kopči (sl. 40.).²⁰⁹ Slična je necjelovito očuvana pravokutna kopča pronađena u istraživanjima utvrde Possert u Istri. Autor navodi kako je kopča od koje imamo samo sačuvani okvir, pripadala tipu kopči koje su se koristile za odjeću ili su služile kao dio konjske opreme, a na osnovu pravokutnih kopči iz grobova u Opatovini i iz utvrde Ružice kod Orahovice ju datira u 15. i prvu polovicu 16. stoljeća.²¹⁰

Slika40.) Kopča s lokaliteta Čanjevo (R. ČIMIN, 2008, 222.)

Kvadratne kopče (tip VI)

Kvadratne kopče su tip kopči sa širokom primjenom, od konjaničke opreme, pojasnih kopča, kopči torba i jahače opreme, potom vojne opreme i kopči pojasa za mač.²¹¹ Jednostavne pravokutne kopče javljaju se kroz široko vremensko razdoblje od 14. do 17. stoljeća i ne mogu se uže datirati te nam pomaže jedino sigurni arheološki kontekst i drugi databilni nalazi u njemu.²¹² Kvadratne sam kopče podijelila u tri podtipa.

Podtip 1

Podtip 1 kvadratnih kopči karakterizira ojačanje na jednoj strani okvira u vidu valjka na koji se oslanja vrh igle. Valjak omogućava lakše stezanje remena i kopču čini čvršćom. Ove kopče mogu biti ukrašene i neukrašene.

Željezna kopča ovoga podtipa pronađena je na lokalitetu Torčec – Cirkvišće u grobu 10, na pojasnom dijelu kostura muškarca (sl. 41.). Ima sačuvanu iglu za zakopčavanje i okvir na kojemu su koso urezane ukrasne linije, a na njemu nasuprot trna nalazi se valjak koji služi

²⁰⁹ R. ČIMIN, 2008, 201, 215.T.9/9.

²¹⁰ J. VIŠNJIĆ, 2012, 102, 130, 150.

²¹¹ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53.

²¹² R. WHITEHEAD, 2003, 26.

za lakše zakopčavanje, tako da se remen lakše uvlači u pređicu i klizi po valjku. Veličina kopče je 4,5 x 4,4 cm.²¹³ Na istome lokalitetu u grobu 12 pronađena je još jedna kvadratna kopča (sl. 42.). Tri strane okvira kopče su pravokutnog presjeka, dok je strana na kojoj je pričvršćena igla kružnoga presjeka. Kopča također ima pomični valjak, a dimenzija je 2,2 x 2,8 cm. Dosta je oštećena, ali nakon konzervatorskih radova vide se pokositreni dijelovi i tragovi urezanih ukrasa, a pripada vremenu od 15. stoljeća nadalje.²¹⁴

Istom podtipu pripadaju još dvije kopče s ovoga lokaliteta, a potječu iz grobova 174 i 176. Grobovi pripadaju drugome horizontu lokaliteta, od druge polovine 12. stoljeća, pa sve do 17. stoljeća.²¹⁵

Slika 41.) Kopča s lokaliteta Torčec- Cirkvišće (T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 30.)

Slika 42.) Kopča s lokaliteta Torčec- Cirkvišće (T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 31.)

Na lokalitetu Ružica grad pronađene su dvije željezne pojasne kvadratne kopče koje pripadaju ovome podtipu. Jedna ima jednu raskovanu stranicu na koju se naslanja trn, a dimenzije kopče su 5,3 x 4,6 cm. Druga je kopča identična kopči iz groba 10 s lokaliteta Torčec- Cirkvišće, ali je većih dimenzija 6,3 x 7,3 cm. Ovoj kopči nije sačuvan trn. Autori kopču tumače kao dio konjske (kopču remena za sedlo) ili vojničke opreme. Obje kopče datiraju u 15. i 16. stoljeće.²¹⁶ Tri kopče koje možemo svrstati u ovaj podtipa pronađene su i na lokalitetu Opatovina, a kako nisu posve pravilnog oblika sve te kopče Željko Demo naziva pravokutnima. Sve tri kopče su pronađene na zdjelici pokojnika što nam govori kako su služile za kopčanje remena. Dvije kopče su neukrašene,²¹⁷ a jedna je ukrašena na gornjoj i donjoj prečki ukovanim nasuprotno postavljenim trokutima obrubljenim ravnim linijama. Okvir je 4,37 x 4,35 cm. Kopča ima pločicu od lima koja je ovijena oko prečke okvira na koji se naslanja vrh igle. Ovo je jedina kvadratna kopča s ovoga lokaliteta koja je ukrašena, a vidimo kako je riječ o identičnom tipu geometrijskog ukrasa kao i kod

²¹³ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 14.

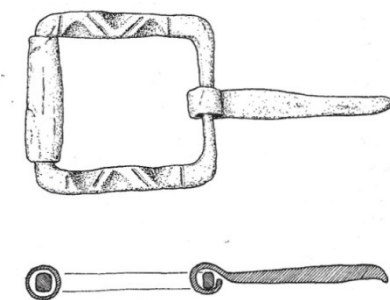
²¹⁴ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 21, 23, 24.

²¹⁵ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 14, 15, 25; S. KRZNAR, 2016, 57, 92.

²¹⁶ M. RADIĆ, Z. BOJČIĆ, 2004, 90.

²¹⁷ Ž. DEMO, 2007, 75, 76, 77. kat. br. 16.9 i 16.11

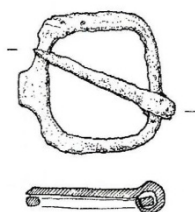
pravokutnih kopči s ovoga lokaliteta (sl. 43.).²¹⁸ Jednoj je neukrašenoj kopči okvir četvrtastog presjeka i igla joj svojom dužinom prelazi veličinu okvira, a baza joj je trakasto raskucana i ovija se oko okvira kopče. Ta je kopča dimenzija 3,40 x 3,55 cm.²¹⁹ Kod druge kopče dvije stranice okvira su kružnoga, a dvije stranice četvrtastog presjeka. Igla je također kod svoje baze raskucana i kružno savijena oko okvira.²²⁰ Željko Demo kopče datira u kasni srednji vijek, od 14. do 16. stoljeća.²²¹

Slika 43.) Kopča s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 76, KAT. 16.7)

Podtip 2

Kao zasebnu varijantu izdvojila sam kvadratne kopče koje se ističu zaobljenim kutovima okvira, a zasada je objavljena samo jedna kopča ovoga tipa i potječe s lokaliteta Opatovina. Željko Demo opisuje ju kao jednodijelnu pređicu s pravokutnim kitnjastim okvirom (sl. 44.). Kopča je posebna po navedenom oblikovanju okvira, uz tu osobinu na vanjskoj je strani okvira izvedeno proširenje na koje naliježe vrh igle. Kopča je veličine 2,22 x 2,16 cm.²²² Ukop uz koji je pronađena ova kopča je iz prve polovice 14. stoljeća.²²³

Slika 44.) Kopča s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 77, KAT. 16.14)

²¹⁸ Ž. DEMO, 2007, 75. kat. br. 16.7

²¹⁹ Ž. DEMO, 2007, 75. kat. br. 16.9.

²²⁰ Ž. DEMO, 2007, 77. kat. br. 16.11

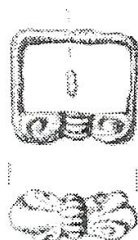
²²¹ Ž. DEMO, 2007, 34.

²²² Ž. DEMO, 2007, 77. kat. br. 16.14

²²³ Ž. DEMO, 2007, 83.

Podtip 3

Ova varijanta također je zastupljena samo jednim primjerkom, a riječ je o kvadratnoj ukrašenoj kopči pronađenoj izvan grobne cjeline na groblju Sv. Juraj od Putalja. Kopča je ukrašena stiliziranim volutama na prednjem dijelu okvira. Izrađena od bronce, a veličine je 1,5 x 1,7 cm (sl. 45.). Tonči Burić ju smješta u II. fazu groblja, 14. i 15. stoljeće.²²⁴

Slika 45.) Kopča s lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (T. BURIC, 2001,319.)

Trapezoidne kopče (tip VII)

Trapezoidne kopče pojavljuju se od 13. stoljeća, a popularne su do kraja 15. stoljeća. Ross Whitehead navodi kako su nedekorirane forme rijetkost,²²⁵ ali kako ćemo vidjeti kod nas su zasada u literaturi poznate u malome broju kako bi donosili zaključke. Zato ih formom možemo podijeliti u dva podtipa.

Podtip 1

Podtip 1 su trapezoidne kopče koje imaju jednu zasebno izrađenu stranu okvira koja je kroz dva otvora umetnuta u njega.

Na utvrđi Vrbovec pronađeni su okviri od pojasnih kopča, kopče za pričvršćivanje obuće i druge kopče odjeće. Tatjana Tkalčec navodi kako su pojasne kopče na nalazištu zastupljene s dva primjerka. Jedna od njih je željezna kopča trapezoidna okvira koja je ukrašena urezima (sl. 46.). Urezani dijelovi su bili pokositreni. Autorica ju datira u vremenski raspon od kraja 12. do kraja 13. stoljeća, iako ističe kako je kopča mogla pripadati i gornjem mlađem sloju, iz kojega je s vremenom propala u niži.²²⁶ Tri su strane kopče raskovane, a dvije završavaju prstenastim otvorima u koje je uglavljena osovina kružnog presjeka, a na nju pada igla kopče. Položaj igle je neuobičajen jer bi ga u pravilu očekivali na toj uglavljenoj osovini, ili je obrnuto pričvršćen za okvir kopče.²²⁷ Sličan

²²⁴ T. BURIC, 2001, 224, 287, 319. Tab. XIII. 37

²²⁵ R. WHITEHEAD, 2003, 26.

²²⁶ T. TKALČEC, 2010, 88, 89.

²²⁷ T. TKALČEC, 2010, 147.

primjerak nađen je u Londonu i ima osovinu kružnog presjeka koja čini stranu okvira na koju naliže igla, a povezuje se uz konjsku opremu.²²⁸

Slika 46.) Kopča s utvrde Vrbovec (T. TKALČEC, 2010, 89.)

Podtip 2

U podtip 2 trapezoidnih kopči izdvajam kopče kojima je okvir izrađen u jednome dijelu, a takva kopča pronađena je na groblju u Žumberku uz crkvu Sv. Nikole Biskupa (sl. 47.). Na groblju se ukapalo od 14. do kraja 18. stoljeća,²²⁹ no, kako većina sitne arheološke građe, među kojima su i kopče, potječe iz naknadno prekopanih slojeva nemamo užu dataciju.²³⁰ Riječ je o jednostavnoj neukrašenoj kopči kojoj nedostaje igla.²³¹

Slika 47.) Kopča s lokaliteta Sv. Nikola Biskup u Žumberku (A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123.)

Romboidne kopče (tip VIII)

Željko Tomičić romboidne kopče opisuje kao lijevane brončane kopče koje u svakom od četiriju uglova završavaju zaobljenjem. Sredina im je prazna, a oko nje je okvir od četiri kraka obla presjeka koji su obično ukrašena ispupčenjima, ali postoje i primjerci ravnih neukrašenih krakova trapeznog presjeka. Romboidne kopče u jednom kutu imaju rupicu za iglu kojom se kopča pričvršćuje na tkaninu, tj. ogrtač ili plašt. Navodi i kako su kopče s donje strane u pravilu ravne što je dokaz da su lijevane u plitkim jednodijelnim

²²⁸ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53, 95. kat. br. 428

²²⁹ A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123, 127.

²³⁰ A. JANEŠ, 2017, 52, 58, 59. Autor navodi tri pravokutne kopče, ali sam ovu (sl. 65, 5.) uvrstila u trapezoidni tip.

²³¹ A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123, 127.

kalupima.²³² Na to upućuje kameni kalup za lijevanje kopči iz anžuvinog doba pronađen u Majsu u Mađarskoj. Na kalupu su vidljivi negativni dviju kopča od kojih je jedna romboidna, a druga je zvjezdolika, tj. heksagram s ljljanima na tri kraja.²³³ Tomičić ističe kako se na temelju analogija iz Ugarske zna kako su zvjezdolike kopče sa šest, osam i dvanaest krajeva karakteristične za 14. stoljeće, dok su romboidne kopče bile u uporabi u razdoblju od 13. do 15. stoljeća. Romboidne kopče služile su kao kopče ogrtača.²³⁴ Mađarski istraživač János Gábor Ódor donio je tipološku podjelu romboidnih i poligonalnih kopči koje se pronalaze diljem Karpatske kotline. Zvjezdolike kopče sa šest krakova označio je arapskim brojkama od 1 do 9, a romboidne kopče za plašt brojkama od 10 do 30 (sl. 51.).²³⁵

Željko Tomičić tijekom arheoloških istraživanja na lokalitetu Suhopolje- Kliškovac pronašao je nekoliko romboidnih kopča. Ukrašenost na ovim kopčama je izveden tehnikom iskucavanja i urezivanja. Na krakovima romba iskucane su kružnice, a u kutovima romba su urezane linije. Kutovi romba završavaju kuglastim zadebljanjem. Slična kopča pronađena je na groblju Meraja u Vinkovcima i smješta se u razdoblje od 13. do 15. stoljeća, prema čemu se datiraju i suhopoljski primjerci.²³⁶

U Sotinu pronađene su dvije fragmentirane i jedna cijela romboidna kopča za plašt. Sva tri primjerka bila su ukrašena.²³⁷ Na položaju Vručak nađena su dva fragmentirana primjerka od kojih jednu Tomičić definira kao Ódor tip 26. Ta je kopča štapićastog tijela s presjekom u obliku trapeza i na ugaonom zaobljenom dijelu krakova je profilirani izdanak s tri žlijeba. Druga fragmentirana kopča je tipa Ódor 29, a identična je trećoj cjelovito sačuvanoj kopči pronađenoj na položaju Popino brdo (sl. 49.). Navedeni tip ima vrpčasto tijelo konkavnih krakova koje je ukrašeno nizom ukucanih kružnica, a na ugaonom zaobljenom dijelu krakova je profilirani izdanak s dva žlijeba.²³⁸

Još je nekoliko poznatih primjeraka romboidnih kopči tipa Ódor 29 pronađeno u Hrvatskoj. Jedna je pronađena u Ostrovu na položaju srednjovjekovnog naselja Goric, a riječ je o ukrašenoj kopči, dok je druga pronađena u Nuštru na položaju Budžak / Deškoveci (sl. 48.). Ta kopča ima neukrašene stranice romba i jezičaste krakove koji su linijski

²³² Ž. TOMIČIĆ, 2015, 326.

²³³ J. G. ÓDOR, 1998, 124.

²³⁴ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 324.

²³⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 326, 327.

²³⁶ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

²³⁷ M. ILKIĆ, 2010, 386.

²³⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 328, 329.

ukrašeni.²³⁹ Romboidna kopča pronađena je i na položaju Bentež kraj Beketinaca, na zapadnom dijelu Vukovarsko-srijemske županije gdje je tijekom zaštitnih arheoloških radova prilikom izgradnje autoceste otkriveno kasnosrednjovjekovno naselje.²⁴⁰

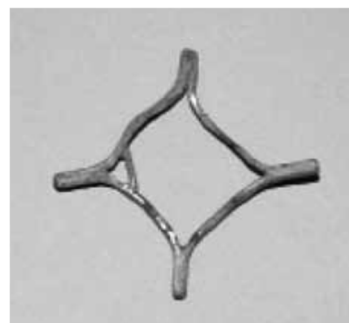
Vinkovci – Meraja također je važno nalazište u analizi romboidnih kopči, kako je već spomenuto, a riječ je o groblju uz crkvu Sv. Ilije na kojem je 1965. godine istraživanja proveo Stojan Dimitrijević. U grobu 31 na prsnom košu kostura, s desne strane, nađena je brončana romboidna kopča. Riječ je o kopči koja također pripada tipu Ódor 29.²⁴¹ Kopča istoga tipa pronađena je i na lokalitetu Torčec – Cirkvišće u grobu 273, a autor ju datira u drugu polovicu 13. i početak 14. stoljeća.²⁴²

Slika 48.) Kopča s lokaliteta Nuštar – Budžak (Ž. TOMIČIĆ, 2015, 332)

Slika 49.) Kopča s lokaliteta Sotin- Popino brdo (Ž. TOMIČIĆ, 2015, 329)

Slika 50.) Kopča s lokaliteta utvrda Paka (Ž. TOMIČIĆ, 2015, 339)

Zapadniji hrvatski nalaz romboidnih kopči potječe iz utvrde Paka smještene nedaleko sela Paka, južno od Varaždina, gdje su arheološka istraživanja provedena od 2001. do 2008. godine. Ova romboidna kopča je Ódor tip 11 (sl. 50.), a izrađena je od bronce pozlaćene žice. Kopča je tipičan nalaz za 13. i 14. stoljeće. Njome se zatvarao široki vratni izrez na muškom i ženskom ogrtaču u doba kad puceta još nisu bila u širokoj uporabi.²⁴³

Željko Tomičić osim arheoloških nalaza navodi jedan likovni prikaz ovoga tipa kopče, a riječ je o zidnoj slici Majstora Plesa mrtvaca u crkvi sv. Marije na Škrilinah u Bermu u Istri gdje kopča drži plašt sv. Martina,²⁴⁴ a freska se datira u drugu polovicu 15. stoljeća.²⁴⁵

²³⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 330, 331.

²⁴⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 333.

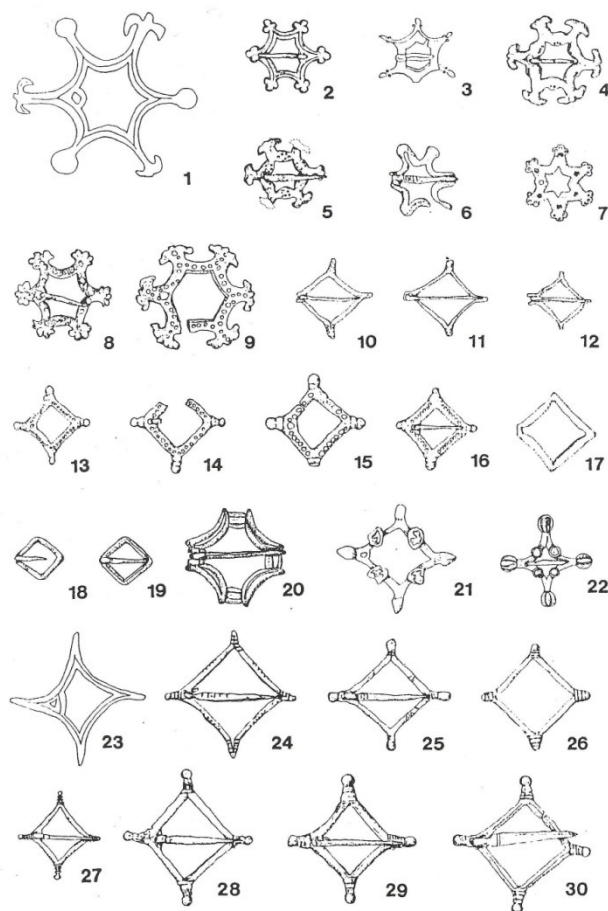
²⁴¹ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 334.

²⁴² S. KRZNAR, 2016, 92.

²⁴³ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 340.

²⁴⁴ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 346.

²⁴⁵ M. PRELOG, 1984, 163.

Slika 51.) Tipovi romboidnih i poligonalnih jednodijelnih kopči prema J. G. Ódoru (J. G. ÓDOR, 1998, 129.)

Poligonalne zvjezdolike kopče (tip IX)

Zvjezdolike lijevane brončane kopče imaju šest, osam ili dvanaest krakova koji su na krajevima često ukrašeni stiliziranim cvjetovima ljljana. Te su kopče također imale rupicu za trn na unutrašnjoj strani, a korištene su kao ukrasi plašteva, pokrivala za glavu, a rjeđe kao pojasne kopče.²⁴⁶ Zvjezdolike kopče javljaju se u različitim inačicama, a koristile su se tijekom 13., 14. i 15. stoljeća na širem Europskom području.²⁴⁷ János Gábor Ódor razvrstao ih je u 9 podtipova.²⁴⁸

Strani istraživači tvrde kako su se koristile za kopčanje plašteva, a te tvrdnje temelje na položaju nalaza u ponekim grobnim cjelinama, no Željko Tomičić smatra kako možemo pretpostaviti da su se kao funkcionalni, ali i ukrasni dijelovi odjeće, posebice one koje su osebujna izgleda i bolje kvalitete izrade, koristile za kopčanje plašteve, a poneka i na pokrivalima za glavu te je njihova primjena bila isključivo kod pripadnika višeg sloja

²⁴⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 326.

²⁴⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 330.

²⁴⁸ J. G ÓDOR, 1998, 128, 129.

društva.²⁴⁹ Ove tvrdnje se temelje na arheološki istraživanim grobnim cjelinama, primjerice u groblju Perkáta-Kóhalem dűle gdje su zvjezdolike kopče pronađene u visini bokova pokojnika.²⁵⁰

Prvi arheolog koji je pisao o zvjezdolikim šesterokrakim kopčama u našoj literaturi bio Josip Brunšmid još 1904. godine nakon pronalaska jedne u ostavi iz okolice Slakovaca.²⁵¹ Ona se danas čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Šesterokraka kopča iz Slakovaca je konkavno zaobljenih krakova i s gustim urezivanjem ima ukrašene stranice koje imaju vrhove oblikovane poput ljiljana (sl. 52.). U jednom od unutrašnjih krakova postavljen je tanki polukružni obruč za prihvat trakastog trna koji se prema vrhu sužava. Ovaj tip kopče datira su u drugu polovicu 14. stoljeća. Na vrijednost ovoga artefakta upućuje i materijal od kojeg je izrađena, a to je srebro. Kopča je rađena tehnikom lijevanja.²⁵² Željko Demo vrijeme polaganja ostave smješta od kraja 14. stoljeća do kraja prve i početka druge trećine 15. stoljeća, dok ju Željko Tomičić povezuje s razdobljem vladavine Anžuvina (1301. – 1382.).²⁵³ Kopču bi smjestila u Ódor tip 4, koliko je to moguće odrediti s obzirom da je tipologija prikazana samo u jednostavnim crtežima.

Slika 52.) Kopča iz ostave kod Slakovaca (Ž. DEMO, 2014, 104.)

U Sotinu na položaju Vručak pronađen je fragment jedne poligonalne kopče čiji su izdanci izvedeni u obliku stiliziranih cvjetova ljiljana, a tijelo kopče je ukrašeno urezanim kružnicama (sl. 53.). Mato Ilkić navodi kako su slični primjerci pronađeni u Novim Banovcima, Slakovcima i u grobu iz Nose (Hinga) gdje su pronađeni unutar grobne cjelina zajedno s novcem Ludovika I. (1342.– 1382.).²⁵⁴ Veličina kopče je 2,3 x 1,6 x 0,1 cm, a Željko Tomičić je tipološki smješta u Ódor tip 9.²⁵⁵

²⁴⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 324.

²⁵⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 346, 347.

²⁵¹ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 323.

²⁵² J. BRUNŠMID; 1904, 90, 91.; Ž. DEMO, 2014, 104.

²⁵³ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 337.

²⁵⁴ M. ILKIĆ, 2010, 386.

²⁵⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 330.

Slika 53.) Kopča iz Sotina (M. ILKIĆ, 2010, 393)

U Nuštru na položaju Bok nalazilo se srednjovjekovno naselje Miholjanci od kuda je u Gradski muzej u Vinkovcima dospjela zvjezdolika heksagonalna lijevana brončana kopča ukrašena preklopljenim ukucanim kružićima na konkavnim krakovima koji završavaju profilacijom u obliku ljiljana (sl. 54.). Željko Tomičić ju smješta u Ódor tip 8. Veličina kopče je 3,7 x 3,7 mm, a datira u razdoblje od 13. do 15. stoljeća.²⁵⁶

Slika 54.) Kopča s lokaliteta Nuštar - Miholjanci (Ž. TOMIČIĆ, 2015, 332.)

U gradskom muzeju Vinkovaca čuva se poligonalna kopča koja je površinski nalaz s položaja Privlaka – Zakota (sl. 55.). Riječ je o oktogonalnoj lijevanoj zvjezdolikoj brončanoj kopči koja je ukrašena preklopljenim ukucanim kružićima na konkavnim krakovima koji završavaju profilacijom, u obliku ljiljana i okruglih puceta. Veličina kopče je 2,9 x 2,9 cm, a Željko Tomičić ju također definira kao Ódor tip 8 koji se koristi u vremenskom razdoblje od 13. do 15. stoljeća.²⁵⁷

²⁵⁶ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 332, 333.

²⁵⁷ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 335.

Slika 55.) Kopča s lokaliteta Privlaka – Zakota (Ž. TOMIČIĆ, 2015, 332.)

Možemo zaključiti kako je zvjezdolikim kopčama zajednička osobina ukrasi nalik cvjetovima ljljana koji se nalaze na završetcima krakova. Izuzetno lijep primjer takve kopče predstavlja nalaz iz ostave u Slakovcima, dok su na ostalim primjercima jednostavnije izvedeni. Nošene su u razdoblju od 13. do 15. stoljeća.²⁵⁸ Primjetna je njihova veća koncentracija u istočnom dijelu međuriječja srednjovjekovne Slavonije što Željko Tomičić povezuje sa činjenicom kako su nam zapadni dijelovi međuriječja za sada poznati tek iz manjeg broja istraženih nalazišta poput Suhopolje-Kliškovca i Paka.²⁵⁹

Razdoblje vladavine Anžuvinca, dakle većim dijelom 14. stoljeće, za cijelu kraljevinu Ugarsku pa tako i Slavoniju, Hrvatsku, Dalmaciju, vrijeme je jačanja gospodarske moći, koja je utemeljena na vrlo intenzivnom korištenju rudnika zlata, soli, željeza, bakra, ali i eksploatacijom agrarnih površina te pokretanju trgovine na velike udaljenosti. Taj gospodarski uzlet utjecao je i na razvoj brojnih trgovišta (*oppida*), utvrda i posjeda feudalaca te obnovu ili izgradnju crkava i samostana. U većim naseljima, poput primjerice Sv. Ilije, tj. današnjih Vinkovaca, realno je očekivati pojavu raznih obrtnika, kao što su zidari, tesari, lončari, kovači, a možda i zlatari, tj. ljevači jednostavnih ili luksuznijih ukrasa za odjeću te raznovrsnog nakita.²⁶⁰ Tako da su neki od naših, ako ne i svi nalazi romboidnih i zvjezdolikih kopči mogli nastati u nekom od tih središta, iako je zasada još uvijek riječ tek o pojedinačnim nalazima, a ne o čvrstim argumentima i dokazima o njihovoj produkciji. No, na osnovu nalaza iz Majsja, Tomičić smatra kako možemo pretpostaviti kako su se potencijalne radionice romboidnih i zvjezdolikih spona nalazile i u blizini većih središta u međuriječju Drave, Dunava i Save, poput primjerice Vukovara kao središta Vukovske županije ili u blizini utvrda feudalaca te u trgovištima. Znamo kako je

²⁵⁸ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 330, 346, 347.

²⁵⁹ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 341.

²⁶⁰ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 343, 344.

Slavonija u kasnom srednjem vijeku prostor s brojnim srednjovjekovnim plemićkim gradovima, trgovištima, crkvama i samostanima, što će se znatno promijeniti početkom 16. stoljeća s osmanskim osvajanjem.²⁶¹

²⁶¹ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 348.

2. Dvodijelne kopče

Najraniji nalazi kopča dvodijelnih okvira otkriveni su u Londonu u slojevima iz sredine 13. stoljeća, no popularne postaju od kasnog 14. stoljeća. Drugi okvir kopče je usmjeravao provučeni dio remena bliže struku i tako remen činio nešto čvršćim od onih koji su imali kopče samo s jednodijelnim okvirom. Kod nekih primjeraka dvodijelnih kopči okvir je zakrivljen pod određenim kutom što može biti posljedica učestalog korištenja ili su s određenom namjerom tako izrađene.²⁶²

Dvodijelne simetrične kružne kopče (tip X)

Dvodijelne simetrične kružne kopče²⁶³ u hrvatskoj arheološkoj literaturi navode se pod nazivom naočalaste kopče i dijele se na kopče ovalna i uglata okvira.²⁶⁴ Dvodijelne naočalaste kopče, općenito se javljaju od sredine 14. stoljeća, a tijekom 15. i 16. stoljeća gotovo u potpunosti zamjenjuju jednodijelne kopče. Koriste se kao pojasne kopče ili kao kopče za zakopčavanje pojasa o kojem se nosio mač.²⁶⁵ U potpunosti izlaze iz uporabe početkom 18. stoljeća. Ross Whitehead navodi kako su naočalaste kopče poznate i pod nazivom kopče u obliku osmice, a javljaju se u velikoj raznolikosti tipova. Naočalaste kopče ovalnog oblika koje su neukrašene zapravo ne možemo uže datirati, koriste se kroz nekoliko stoljeća, dok postoje primjerci s ukrasima koji su uže datacije.²⁶⁶

Podtip 1

U podtip 1 smještam kopče ovalnog oblika za koje Željko Tomičić kaže kako su najučestaliji oblik naočalastih kopči. Kod nas objavljeni nalazi potječu iz Suhopolja-Kliškovca i to jedan primjerak (sl. 56.)²⁶⁷ te s lokaliteta Opatovina gdje su pronađene dvije kopče²⁶⁸. Na Opatovini su nađene u ženskim grobovima²⁶⁹. U grobu 53 kopča je pronađena ispod glave pokojnice, dok je u grobu 126 pronađena kod zdjelice, gdje se nalazio i jedan prsten.²⁷⁰ Naočalasta kopča iz groba 126 (sl. 57.) ima kutno prelomljen okvir i najstarija je dvodijelna kopča na lokalitetu Opatovina, iz druge polovice 14. stoljeća. Druga naočalasta kopča iz groba 53 pripada drugoj ili trećoj trećini 15. stoljeća.²⁷¹ Kopču iz Suhopolja

²⁶² G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53.

²⁶³ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53, 82.; R. WHITEHEAD, 2003, 50-60.

²⁶⁴ Ž. DEMO, 2007, 84; Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

²⁶⁵ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

²⁶⁶ R. WHITEHEAD, 2003, 52.

²⁶⁷ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138. kat. br. 14

²⁶⁸ Ž. DEMO, 2007, 81.

²⁶⁹ u grobovima 53 (kat. br. 16.32) i 126 (kat.br. 16.33)

²⁷⁰ Ž. DEMO, 2007, 81.

²⁷¹ Ž. DEMO, 2007, 84.

Željko Tomičić datira u drugu polovicu 14. stoljeća na osnovu sličnosti s primjerkom iz Opatovine, a kopča je pronađena u grobu 21. Ovaj primjerak ima jednu konkavnu bočnu stranu što okvir čini asimetričnim.²⁷² Za primjerak s lokaliteta Suhopolje-Kliškovac analogiju nalazimo kod londonskog primjerka datiranog oko sredine 13. stoljeća,²⁷³ iako je većina londonskih dvodijelnih ovalnih kopči datirana od kasnog 14. stoljeća i u rano 15. stoljeće te su neki od njih analogni primjercima s Opatovine.²⁷⁴

Slika 56.) Kopča s lokaliteta Suhopolje- Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, 2009, 236)

Slika 57.) Kopča s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 82.)

Isti tip dvodijelne kopče oblog okvira pronađen je i na lokalitetu Torčec – Cirkvišće unutar grobne cjeline 262, a također pripada kasnom srednjem vijeku, točnije datira se u 14. stoljeće. Kopča je izrađena od željeza te je 5,3 x 5,97 cm veličine (sl. 58.).²⁷⁵ Primjerak se izdvaja po trokutastim izbočenjima na bočnim stranama okvira koja imaju i kopče pronađene na lokalitetima Sv. Juraj od Putalja i Zemunik Donji- Gradina.

Slika 58.) Kopča s lokaliteta Torčec-Cirkvišće (S. KRZNAR, 2016, 92.)

Dvodijelna kopča obla oblika pronađena je i na lokalitetu Sv. Juraj od Putalja u grobu 270 (sl.59.). Bočni su krajevi okvira kopče joj zašiljeni, tj. imaju trokutasta izbočenja. Kopča je 2,4 x 1,6 cm, a nažalost u grobnoj cjelini pronađena je dislocirana sa svoga prvotnoga položaja. Kopča pripada jednom od grobova datiranim od 14. do 16. stoljeća.²⁷⁶ Kopči je

²⁷² Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138, 142. PN 8 kat. br.14

²⁷³ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53. kat. br. 346

²⁷⁴ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 53, 83, 85, 86. kat. br. 333 sa zakrivljenim okvirom i kat. br. 350 s ravnim okvirom za koju autori pretpostavljaju kako je bila kopča obuće.

²⁷⁵ S. KRZNAR, 2016, 92. kat br. 166

²⁷⁶ T. BURIĆ, 2001, 224, 283, 318.

vrlo blizak, u veličini i obliku, primjerak koji donosi R. Whitehead i smješta u 16. i prvu polovicu 17. stoljeća.²⁷⁷

Slika 59.) Kopča s lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (T. BURIĆ, 2001, 318.)

U jarku utvrde Zemunik Donji – Gradina pronađena je jedna naočalasta kopča izrađena od bronce i pozlačena (sl. 60.). Kopča je po sredini okomitom prečkom podijeljena na dva dijela te joj je prednja strana bogato ukrašena. Ukras je izveden zajedno s kopčom kod izrade u kalupu, a sastoji se od dvije rozete, dva cvjetna pupa i motiva vinove loze koji prekriva većinski dio površine kopče. Taj motiv vinove loze pobliže datira kopču u vremenski raspon od 1550. do 1650. godine.²⁷⁸

Slika 60.) Kopča iz utvrde Zemunik Donji (K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 82.)

Podtip 2

U podtip 2 uvrstila sam uglate naočalaste kopče²⁷⁹. Tako je na lokalitetu Suhopolje-Kliškovac pronađena jedna jednostavna, neukrašena dvopetljasta naočalasta kopča uglatog okvira (sl. 61.).²⁸⁰ Nalaz pripada kasnosrednjovjekovnom horizontu.²⁸¹

Slika 61.) Kopča s lokaliteta Suhopolje-Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 142.)

Podtip 3

²⁷⁷ R. WHITEHEAD, 2003, 56. kat. br. 323

²⁷⁸ K. GUSAR, D. VUJEVIĆ, 2016, 34.

²⁷⁹ R. WHITEHEAD, 2003, 52.

²⁸⁰ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138. kat. br. 20

²⁸¹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

Ovom podtipu pripadaju dvodijelne simetrične male kružne kopče kojima je unutarnja strana okvira sa središnjom prečkom podijeljena u dva kružna prošupljenja. Vanjski rub okvira s dvije strane ima kružnu formu, ali druge dvije prečke su zaravnjene i imaju trokutaste izdanke. Trokutasti izdanci nalaze se i na vanjskoj strani središnjeg suženog dijela okvira kopče. Središnja prečka nosi iglu. Kopče jednostavnije možemo opisati kao kopče obliku stiliziranih osmica s iglom na razdjelnoj prečki.²⁸² T. Burić ih identificira kao kopče obuće jer su pronađene uz noge pokojnika. U Hrvatskoj su pronađene na lokalitetima Sv. Juraj od Raduna, u grobu G- 48 i Sv. Juraj od Putalja (sl. 62.), u grobu G-34/2. Položaj kopči u grobu na Radunu bio je s vanjske strane gležnjeva pokojnice.²⁸³ Kopče su izrađene tehnikom lijevanja, a u oba primjerka približno su iste veličine (2,4 x 1,7 cm i 2,3 x 1,6 cm). Kopče s oba lokaliteta na krajevima i na spoju kružnica imaju trokutaste završetke. Tonči Burić predlaže naziv ovome tipu – radunski tip kopča.²⁸⁴ Sličan primjerak prema obliku i dimenzijama objavio R. Whitehead te ga ubraja u naočalaste kopče male i srednje veličine, a taj ravni dio na bočnim krajevima okvira vidi kao ojačanje i datira ga od oko 1350. do 1400. godine.²⁸⁵ Nalazi stratigrafski i tipološki pripadaju kasnom srednjem vijeku, 14. i 15. stoljeću te su dio gotičke nošnje.²⁸⁶

Slika 62.) Kopče s lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (T. BURIĆ, 2010, 272.)

Dvodijelne pravokutne kopče (tip XI)

Dvodijelne kopče pravokutna i kvadratna simetrična okvira sa središnjom prečkom javljaju se od oko 1300. godine, ali većina ih potječe iz arheoloških slojeva iz kasnog 16. i 17. stoljeća.²⁸⁷ Nakon 1570. godine proizvode se u brojnim inačicama koje su dekorirane i složenih oblika okvira. Dvodijelne trapezoidne kopče izrađuju se s istim dekoracijama i

²⁸² T. BURIĆ, 2010, 273.

²⁸³ T. BURIĆ, 2010, 273.

²⁸⁴ T. BURIĆ, 2010, 273, 274.

²⁸⁵ R. WHITEHEAD, 2003, 58. kat. br. 340

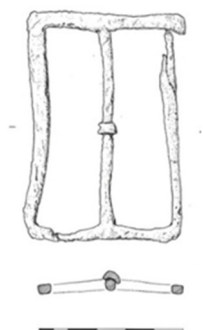
²⁸⁶ T. BURIĆ, 2010, 271.

²⁸⁷ R. WHITEHEAD, 2003, 74.

često se teško razlikuju od pravokutnih. Ross Whitehead navodi kako su sva tri tipa u uporabi do kraja 17. stoljeća.²⁸⁸

Podtip 1

U ovu varijantu uvrstila sam jednostavne dvodijelne nedekorirane kopče pravokutnog okvira. Na lokalitetu Opatovina pronađena je jedna takva kopča. Unutar okvira nalazi se vertikalno postavljena prečka na kojoj se nalazila igla. Okvir kopče iznosi 5,51 x 8,04 cm, a pronađena je na pojasnom dijelu pokojnika.²⁸⁹ Ovu kopču Željko Demo po kontekstu nalaza datira u kraj 14. ili početak 15. stoljeća.²⁹⁰ Whitehead navodi kako se neukrašene dvodijelne pravokutne kopče javljaju od oko 1350. do 1700. godine te kako se javljaju u raznim dimenzijama i široke su primjene.²⁹¹

Slika 63.) Kopča s lokaliteta Opatovina (Ž. DEMO, 2007, 81.)

Podtip 2

Kao zasebnu varijantu izdvajam dvodijelne kopče dekoriranoga pravokutnog okvira, a dekoracija je izvedena posebnim oblikovanjem bočnih strana okvira, koje može biti primjerice narebreno ili valovito i linijskim urezivanjem po prednjoj plohi kopča što ćemo vidjeti na našim primjercima.

Iz utvrde Fortica u Novigradu potječe nalaz dvodijelne pravokutne kopče sa simetričnim četvrtastim okvirom, čije su bočne strane na vanjskim plohamo ukrašene profilacijom. Kopča je izrađena od bakrene slitine, a dimenzije su joj 3,1 x 2,2 cm. Autori nalaz uspoređuju s neukrašenim primjerkom dvodijelne pravokutne simetrične kopče s lokaliteta Opatovina koji se datira na kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Nalazi otkriveni na utvrdi

²⁸⁸ R. WHITEHEAD, 2003, 74.

²⁸⁹ Ž. DEMO, 2007, 81.

²⁹⁰ Ž. DEMO, 2007, 84.

²⁹¹ R. WHITEHEAD, 2003, 74.

pripadaju vremenu od kraja 13. do 18. stoljeća, ali sama primjena kopči od kraj 14., tj. 15. stoljeća daje nam vrijeme njihove moguće najranije primjene.²⁹²

Slika 64.) Kopča s lokaliteta Novigrad-Fortica (K. GUSAR, M. ILKIĆ, 2016,247.)

Na lokalitetu Baba lokva, koje je kasnosrednjovjekovno naselje, pronađena je jedna dvodijelna kopča simetrična okvira kojoj nedostaje središnja prečka i igla. Dvije duže strane okvira kopče su ravne, dok su kraće, bočne stranice valovite. Kopča je izrađena od željeza, a dimenzije su joj 4, 5 x 3,5 cm.²⁹³ U oba hrvatska primjerka vidimo kako je dekoracija izvedena na bočnim vanjskim stranama okvira, prilikom njihove izrade u kalupu, dok je drugi učestali vid dekoracije koji se javlja na ovome tipu kopči naknadno urezivanje jednostavnih linijskih motiva.²⁹⁴

Slika 65.) Kopča s lokaliteta Baba lokva (T. BURIĆ, I. ANTERIĆ, M. BABIN, M. MILIĆ, 2013, 20.)

Dvodijelne asimetrične kopče (tip XII)

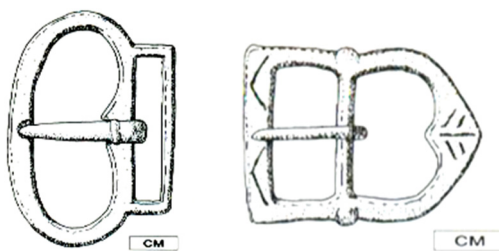
Svim vrstama dvodijelnih asimetričnih kopči zajednička je karakteristika kako su im strane koje dijeli prečka okvira različite u veličini ili obliku. Ross Whitehead ih dijeli na kopče koje imaju odvojeni dio za remen i prečku s iglom (sl. 66.a) te one koje imaju središnju prečku s iglom i asimetrične strane, tj. otvore okvira (sl. 66.b). Prve su korištene uglavnom između 1350. i 1450. godine. Kopče ove grupe mogu biti s jednim velikim kružnim dijelom okvira i drugim pravokutnim, potom trapezoidnoga oblika. Većina primjeraka druge grupe ima jednu pravokutnu stranu okvira dok je druga obla, D ili kružnoga oblika. Okvir im je jednake visine, ali od oko 1575. godine javljaju se i primjerci koji se od

²⁹² K. GUSAR, M. ILKIĆ, 2016, 237, 238, 241. kat. br. 41

²⁹³ T. BURIĆ, I. ANTERIĆ, M. BABIN, M. MILIĆ, 2013,19.

²⁹⁴ R. WHITEHEAD, 2003, 74.

središnje prečke prema van sužuju što im daje blagi trapezoidni oblik. Kopče ove grupe javljaju se od 15. stoljeća. Kod asimetričnih dvodijelnih kopči dekoracija se javlja u 16. i 17. stoljeću i to u velikoj raznolikosti.²⁹⁵

Slika 66.a, b) Dvodijelne asimetrične kopče (R. WHITEHEAD, 2003, 87, 91)

U hrvatskoj arheološkoj literaturi objavljeno je nekoliko primjeraka kopči koje Whitehead opisuje kao asimetrične kopče koje imaju odvojen remen i prečku s iglom, a pripadaju njegovoj prvoj grupi. Ja sam ih podijelila u 4 podtipa, a to su kopče koje imaju okvir u obliku slova U i središnju prečku koja nosi iglu, potom kopče čiji je okvir prečkom podijeljen na dva dijela od kojih je jedan pravokutan, a drugi u obliku uskog slova D, zatim kopče s jednim kružnim dijelom okvira i drugim pravokutnim te kopče s trapezoidnom vanjskom polovicom okvira i unutarnjom ovalnom koja je viša od trapezoidnog dijela.

Podtip 1

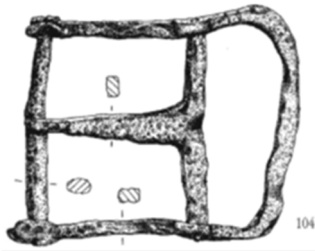
Podtip 1 su asimetrične kopče koje imaju okvir u obliku slova U i središnju prečku koja nosi iglu. Igla je izrađena kao sastavni dio prečke koja je odvojeno izrađena od ostatka okvira te potom umetnuta u njega kroz dva prošupljenja. Jedna kopča ove izrade potječe sa lokaliteta Sv. Spas u Vrh Rici (sl. 67.). Kopča je dimenzija 7,0 x 5,7 cm i izrađena je od željeza.²⁹⁶ Sličan primjerak pronađen u Londonu pripisan je konjskoj opremi, a G. Egan i F. Pritchard smatraju da su tako izrađene kopče čvršće te kod izrade zahtijevaju veliku vještinu kovača.²⁹⁷ Ross Whitehead slične primjerke s navedenom odlikom datira između 1350. i 1450. godine (sl. 68.).²⁹⁸

²⁹⁵ R. WHITEHEAD, 2003, 87.

²⁹⁶ M. PETRINEC, 1996, 122.

²⁹⁷ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 95, kat. br. 428.

²⁹⁸ R. WHITEHEAD, 2003, 88, kat. br. 550.-551. Na slici 68. izdvojena je kopča kat. br. 550.

Slika 67.) Kopča s lokaliteta groblje Sv. Spas u Vrh Rici (M. PETRINEC, 1996, 123.)

Slika 68.) Kopča s zasebno izrađenom i umetnutom prečkom (R. WHITEHEAD, 2003, 88.)

Podtip 2

Na lokalitetu Torčec – Cirkvišće u muškom grobu 14 kopča ove varijante nalazila se ispod prekrštenih ruku pokojnika na zdjelici. Sačuvan je samo okvir i baza igle koja se nalazi na prečki okvira. Okvir kopče prečkom je podijeljen na dva dijela od kojih je jedan više pravokutan i s ravnom stranom na koji se nastavlja organski dio remena dok je nasuprotna strana na drugome dijelu okvira prema van proširena i zaobljena, dakle uske D forme (sl. 69.). Nakon restauracije također su uočeni tragovi urezanih ukrasa koji su bili pokositreni i sačuvani su sićušni fragmenti kože i tkanine koji su činili remen. Širina okvira kopče je 6,6 cm, dok je širina baze alke 5,7 cm, a dužina 5,5 cm.²⁹⁹ Grob 14 pripada drugom horizontu pokapanja, od druge polovice 13. stoljeća do sredine 15. stoljeća.³⁰⁰ Autorice analogije nalaze u kopči pronađenoj u istraživanjima naselju iz 12., kraja 13. stoljeća na Rudinama, podno grada Braničeva, u Srbiji, a kopča se navodi kao uobičajeni oblik, a javlja se na srednjovjekovnim nalazištima širom Balkana.³⁰¹

Slika 69.) Kopča s lokaliteta Torčec-Cirkvišće (T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 32)

Podtip 3

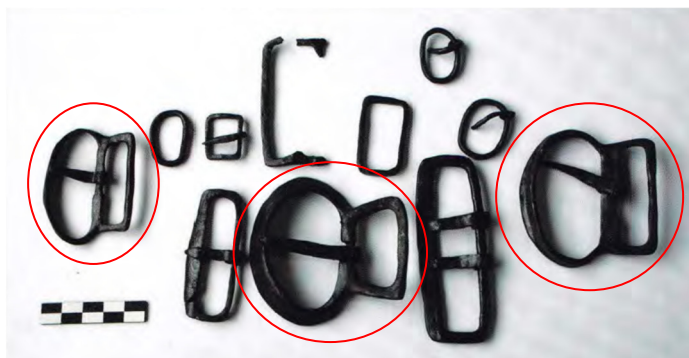
Kopče ovoga podtipa imaju jedan polukružni dio okvira koji je viši od drugog pravokutnog dijela okvira, a između dvije forme nalazi se središnja prečka koja nosi iglu. Kopče ove

²⁹⁹ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 16.

³⁰⁰ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 29.

³⁰¹ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 25.

forme poznate su nam sa lokaliteta Ivanec. Tri kopče sa lokaliteta Ivanec razlikuju se u dimenzijama, ali imaju iste glavne karakteristike (sl. 70.). Autor navodi kako je u ukopima, uz crkvu Sv. Ivana Krstitelja, pronađeno sveukupno više od 40 kopča te kako su raznih veličina i oblika, a uglavnom su izrađene od željeza i na sebi nemaju ukrasa. Pronađene kopče pripadaju širokom vremenskom rasponu od 12. ili 13. do 16. stoljeća, ali detaljna analiza i objava još nije provedena.³⁰² Ross Whitehead formom identične primjerke datira između 1350. i 1450. godine.³⁰³

Slika 70.) Kopče iz Ivanca - označeni primjerci podtipa 3 (J. BELAJ, 2008, 25)

Podtip 4

Kopče ovoga podtipa karakterizira trapezoidna vanjska polovica okvira i ojačanje u vidu valjka na prečki o koji se oslanja vrh igle. Druga je polovina okvira kopče, unutarinja, ovalna i nešto viša od trapezoidnog dijela. Primjerak ovoga tipa pronađen je na Opatovini. Dimenzije kopče su 6,47 x 8,27 cm, a igla je trakasto raskucana. Željko Demo kopču smješta u drugu ili treću trećinu 15. stoljeća.³⁰⁴

Slika 70.) Kopča iz Opatovine (Ž. DEMO, 2007, 41.)

Podtip 5

³⁰² J. BELAJ, 2008, 19, 25.

³⁰³ R. WHITEHEAD, 2003, 87. Kat. br. 539., 541.

³⁰⁴ Ž. DEMO, 2007, 82, 84. Željko Demo ovu kopču na slici navodi pod br. 16.35, a u tekstu 16.34.

Kopče ovoga podtipa većinom su jednostavne izvedbe bez složenije dekoracije, a domišljati oblik okvira daje im estetski element. Većina za sada poznatih primjeraka je jednostavnijega okvira koji se sastoji od jednoga pravokutnog i više kružnih dijelova. Niti jedan dosada objavljeni primjerak nema (sačuvanu) iglu. Tako primjerak s lokaliteta Biskupija- Crkvina ima pravokutni prošupljeni dio i dva kružna prošupljena dijela okvira. Kopča je izrađena tehnikom lijevanja od bronce, a veličine je $2,4 \times 1,5$ cm (sl. 71.). Kopča je slučajni površinski nalaz, ali dio groblja je kasnosrednjovjekovni (14.- 15. stoljeće).³⁰⁵ Drugi lokalitet s ovakvim kopčama je Sv. Spas u Vrh Rici. Tamo pronađena kopča također ima jedan pravokutni dio i dva kružna, no na njoj je manji krug pun, a veći prošupljen. Maja Petrinec je ovu kopču sa kasnosrednjovjekovnoga groblja u katalogu navela kao privjesak (sl. 72.),³⁰⁶ jer se u to vrijeme nije puno znala o ovome tipu nalaza u našoj literaturi. Nedekorirane kopče ovoga tipa pronađene su i u arheološki istraživanjima broda koji je potonuo kod otočića Gnalića. Brodolom sa svim svojim nalazima vremenski pripada kraju 16. stoljeća, a u literaturi je objavljeno kako je riječ o kopčama dvaju veličina. Veće kopče su $2 \times 1,7$ cm, dok su manje $1,6 \times 1,1$ cm. Kopče su pronađene zajedno s prozirnim staklenim perlama s bijelim nitima.³⁰⁷

Slika 71.) Kopča s lokaliteta Biskupija –Crkvina
(M. PETRINEC, 2009, 193.)

Slika 72.) Kopča s lokaliteta Sv. Spas (M.
PETRINEC, 1996, 18.)

Kopča nešto složenijeg dekoriranog okvira pronađena je na lokaliteta Sv. Juraj od Putalja, u groba G- 167 (sl. 73). Riječ je o lijevanoj kopči koju tvori središnji krug na koji sa jedne strane naslanja četvrtasti okvir, a s druge manji kružić koji čini završetak kopče, kako ju opisuje Tonči Burić koji ju identificira kao kopču obuče. Vanjski rubovi kopče su jednim dijelom narebreni te tako čini ukrasni element toga utilitarnog predmeta. Kopča je izrađena od bronce.³⁰⁸ Kako je riječ o devastiranome grobu autor funkcionalnu identifikaciju ovoga tipa kopči temelji na analogijama. A analogni, tj. tipološki srodan kako piše Tonči Burić, primjerak pronađen je *in situ* uz vanjsku stranu gležnja pokojnice na lokalitetu Sv. Spas na

³⁰⁵ M. PETRINEC, 2009, 180, 183. Inv. br. 754. (T. 9,2)

³⁰⁶ M. PETRINEC, 1996, 18.

³⁰⁷ A. FILEP, E. JURDANA, A. PANDŽIĆ, 2013, 130, 131, 49.

³⁰⁸ T. BURIĆ, 2010, 273.

vrelu Cetine.³⁰⁹ Tonči Burić mišljenja je kako ovaj tip kopča nije česti nalazi u grobnim cjelinama kasnoga srednjeg vijeka, 14. i 15. stoljeće,³¹⁰ dok Ross Whitehead slične asimetrične kopče datira od oko 1575. do 1700. godine.³¹¹

Slika 73.) Kopča s lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (T. BURIĆ, 2010, 272.)

Svojim oblikovanjem izdvaja se kopča pronađena kao slučajni nalaz na groblju na brdu Spas u Kninu koja se po mišljenju T. Burića razlikuje u detaljima, dekorativnim elementima i broju okruglih proboja. Naime kopča ima tri okrugla proboja koji se od jednoga pravokutnog kraja postupno smanjuju ka drugome kraju kopče (sl. 74), tako da ih on navodi kao istu tipološku vrstu na osnovu općeg izgleda, sheme proboja te način izrade.³¹²

Slika 74.) Kopča s lokaliteta Knin – brdo Spas (D. JELOVINA, 1991, tab.XXXII/100)

Podtip 6

U Hrvatskoj je zasada poznata jedna koštana kopča pronađena u Gori kod Petrinje³¹³ te još jedna koja je drugačijeg oblika i pripada pojasnoj garnituri, a pronađena je na nalazištu Galovac- Crkvina.³¹⁴ Kopča pronađena u Gori u arheološkom istraživanju groblja uz crkvu Blažene Djevice Marije je dvodijelna asimetrična kopča niska okvira koja je zasada jedinstven nalaz kod nas i nema analogije u stranoj literaturi. Kopča je dimenzija 3,8 x 2,7/3,1 cm. Ukras je izveden urezivanjem dva lava koji se dodiruju šapama. Stražnje su im

³⁰⁹ T. BURIĆ, 2010, 274.

³¹⁰ T. BURIĆ, 2010, 274, 275. Pronalazak ovih kopči u grobovima upućuje na nas zaključak kako se pojedinci u tome vremenskom razdoblju ukapali u obući.

³¹¹ R. WHITEHEAD, 2003, 92. Ali niti jedan primjerak, od br. 573 do 585, ne odgovara u potpunosti našim.

³¹² D. JELOVINA, 1991, 159.; T. BURIĆ, 2010, 274.

³¹³ J. BELAJ, 2010, 137, 121.

³¹⁴ J. BELOŠEVIĆ, 1997, 301.

noge izrezbarene na središnjoj prečki, dok im prednje noge čine vanjsku prečku kopče, a glave su im u vanjskim uglovima. Baza igle kopče nalazi se na središnjoj razdjelnoj prečki dok njezin vrh uliježe u izrezbareni utor na vanjskoj strani okvira kopče. Juraj Belaj kopču na osnovu motiva lavova i okolnosti nalaza datira u romaničko doba (sl. 75).³¹⁵

Slika 75.) Kopča s lokaliteta Gora (J. BELAJ, 2010, 138.)

Dvodijelne dvopetljaste kopče - ažule (tip XIII)

Dvodijelne dvopetljaste kopče s kukom i ušicom najčešće su izrađene od tanke brončane ili željezne žice, a u Hrvatskoj imamo još nekoliko lokalnih naziva za ovaj tip kopča. Tako su na sjeveru Hrvatske poznate kao babek i dedek, a na jugu kao ažulice.³¹⁶ U uporabi od kasnog srednjeg vijeka, točnije, rijetko ih pronalazimo prije sredine 15. stoljeća i uporaba im se smanjuje krajem 18. stoljeća.³¹⁷ U pisanim izvorima dvodijelne dvopetljaste kopče s kukicom i ušicom često se nazivaju *asule*, dok su u glagoljskim oporukama i inventarima zabilježene kao *kučice* i *jažule*. Doznajemo kako su bile izrađene od srebrne žice. Od prve polovice 14. stoljeća zabilježene su na uskim rukavima,³¹⁸ dok su na slici „Raspeća s svetim Girolamom i Francescom“ slikara Francesca Bianchia Ferraria prikazane u funkciji kopčanja haljine na liku Sv. Marije (sl. 76 a-b). Slika se datira od 1490. do 1495. godine.³¹⁹

³¹⁵ J. BELAJ, 2010, 137, 138.

³¹⁶ Ž. DEMO, 2007, 39.; A. JANEŠ, 2017, 54.

³¹⁷ T. TKALČEC, 2010, 89, 148.

³¹⁸ I. ANZULović, 2007, 259.

³¹⁹ <https://www.gallerie-estensi.beniculturali.it/en/digital-archives/id/39519>.

**Slika 76. a) Francesco Bianchi Ferreri: Raspeće sa svetim Girolamom i Francescom (*Pala delle Tre Croci*), Galleria Estense, Modena (<https://www.gallerie-estensi.beniculturali.it/opere/crocefissione-con-i-santi-girolamo-e-francesco-pala-delle-tre-croci/>);
b) Detalj slike s dvodijelnim dvopetljastim kopčama na haljini Sv. Marije (<https://www.pinterest.com/pin/290411875968104425/>)**

Podtip 1

Dvodijelne dvopetljaste kopče s kukom i ušicom česti su nalaz na brojim arheološkim lokalitetima,³²⁰ a kao prvu varijantu izdvajamo najbrojnije primjerke jednostavne izvedbe koje se sastoje od jedne kopče sa kukicom i druge sa ušicom. Obje kopče imaju oba kraja žice kružno zavinuta kako bi se na tome mjestu prišile za odjeću (sl. 77).

Na području kontinentalne Hrvatske nalazimo ih na lokalitetu Opatovina gdje su datirane u kraja 14. ili početak 15. stoljeća,³²¹ potom na utvrđi Vrbovec gdje se datiraju u 15. ili početak 16. stoljeća³²² te na groblju oko crkve Sv. Nikole Biskupa u Žumberku gdje se pokapalo od 14. do 18.,³²³ s groblja Torčec – Cirkvišće³²⁴ i oko crkve Sv. Marije u Čazmi gdje su datirane u 17. ili 18. stoljeće,³²⁵ a najmlađi su nalazi iz grobova u predvorju crkve Sv. Martina na Prozorju gdje su iz 18. stoljeća.³²⁶

Na lokalitetu Torčec – Cirkvišće u grobu broj 12, uz kvadratnu pojasnu kopču, imamo vrlo zanimljiv nalaz ovoga tipa s ušicom i kukicom. Njihov pronalazak nam je zanimljiv zbog položaja pronađenih kopči, naime nalazile su se ispod i uz potkoljenične kosti. Pokojnica je imala ukupno deset pari kopčica od kojih su dva para bila bliže stopalima. Uz kopče

³²⁰ K. GUSAR, M. ILKIĆ, 2016., 237, 238.

³²¹ Ž. DEMO, 2007, 39.

³²² T. TKALČEC, 2010., 89., 148.

³²³ A. AZINOVIĆ BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123, 133.

³²⁴ S. KRZNAR, 2016, 93.

³²⁵ T. TKALČEC, D. KUŠAN ŠPALJ, S. KRZNAR, 2008, 125, 132.

³²⁶ J. BELAJ, 2006, 284.

ostali su sačuvani i tragovi tekstila.³²⁷ Na istome groblju u grobnoj cjelini 129 pronađeno je 6 pari ovih kopči i još jedna ušica bez svoga para kukice. Željko Krznar ih unutar ove cjeline datira u 17. ili 18. stoljeće, a izrađene su od brončane žice.³²⁸

Dvodijelne dvopetljaste kopče s kukom i ušicom pronađene su i na groblju oko crkve Sv. Nikole Biskupa u Žumberku na kojem se pokapanje vrši od 14. do 18. stoljeća, a također je zanimljivo kako je po jedan par ovih kopči pronađen na zglobovima nogu pokojnika iz groba 40.³²⁹

Slika 77.) Kopča s kukom i ušicom iz Opatovine (Ž. DEMO, 2006, 11.)

Ovaj tip pronalazimo i na lokalitetima u obalnom pojasu Hrvatske. Pronađene su na groblju u Biljanima Donjim na položaju Begovača u najmlađem sloju pokapanja koji datira od 12. do 17. stoljeća,³³⁰ potom nautvrđi Fortica u Novigradu gdje pronađeni nalazi pripadaju vremenu od kraja 13. do 18. stoljeća,³³¹ na groblju uz crkvu sv. Jurja na Putalju gdje pripadaju grobovima druge faze pokapanja (14. – 15. stoljeće).³³² U Zadru su pronađene u samostanskom kompleksu Sv. Nikole gdje su izrađene od tanke brončane žice kružnog presjeka, dimenzija su 18 x 9 mm. Grobovi su datirani od 16. do 18. stoljeća.³³³ U Poreču su pronađene u arheološkim slojevima 17. i 18. stoljeća.³³⁴

Podtip 2

Kao zaseban podtip izdvajamo primjerak pronađen kod crkve Sv. Marije – Poselje u Velom Selu na Visu jer je tijelo kopče sa kukicom izvedeno uvijanjem žice što kopču čini zanimljivijega izgleda. Ante Piteša donosi fotografiju jedne dvodijelne dvopetljaste kopče koja se izdvaja, nešto je izduženija od gore navedenih primjeraka i izrađena je od dvije

³²⁷ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 15.

³²⁸ S. KRZNAR, 2016, 93.

³²⁹ A. AZINović BEBEK, A. JANEŠ 2016, 123, 133.

³³⁰ D. JELOVINA, D. VRSALović, 1981, 132.

³³¹ K. GUSAR, M. ILKIĆ, 2016, 237, 238, 241.

³³² T. BURIĆ, 2001, 276, 278, tab. X, 2, 9–10

³³³ L. BEKIĆ, Š. VRKIĆ, M. PEŠIĆ, R. SURIĆ, 2017, 105, 110. kat. br. 12, 13

³³⁴ T. BRADARA, O. KRNJAK, 2015., 45, sl. 44.

tordirane srebrne žice. Na jednome kraju ima svinutu zaobljenu kukicu, a na drugome kraju je svinuta u dva nasuprotna kruga, a datiraju u 15. stoljeće.(sl. 78).³³⁵

Slika 78.) Kopče s lokaliteta kod crkve Sv. Marije u Velom Selu (A. PITEŠA, 2009, 189.)

Podtip 3

U istraživanjima samostanskog kompleksa Sv. Nikole u Zadru pronaden je dvodijelna kopča koju čini omega spona i ušica s elipsastom pločicom. Izrađena je od brončane žice, a veličine je 15,5 x 6 mm. Pločica elipsoidnog oblika ima dvije oštećene ušice na rubovima, za koje su se zakačile kukice od brončane žice, a sačuvana je jedna (sl. 79). Središte pločice bilo je ukrašeno s umetnutim sitnim staklenim pločicama od kojih su rijetke sačuvane. Kopča potječe iz groba 1 koji se, uz druge grobove u sondi C, pomoću numizmatičkih nalaza datira od kraja 17. do kraja 18 stoljeća.³³⁶

Slika 79.) Kopča s lokaliteta Sv. Nikola u Zadru (L. BEKIĆ, Š. VRKIĆ, M. PEŠIĆ, R. SURIĆ, 2017, 105.)

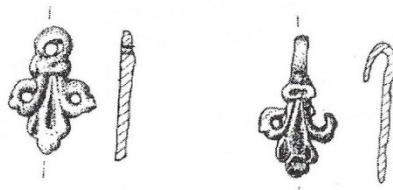
Podtip 4

U grobu 206 na groblju Sv. Juraj od Putalja pronaden je jedan par dvodijelnih kopča. Kopče su srebrne, a obje imaju trolisni ukras izveden u obliku stiliziranog cvijeta ljiljana (sl. 80). Jedna kopča ima ušicu, a dimenzija je 1,9 cm, dok je druga s kukicom 2,1 cm. Taj tip kopče prišivao se za gornji dio odjeće gotičkoga razdoblja. Grob 206 pripada grobovima faze od 14. do 16. stoljeća.³³⁷

³³⁵ A. PITEŠA, 2009, 189.

³³⁶ L. BEKIĆ, Š. VRKIĆ, M. PEŠIĆ, R. SURIĆ, 2017, 104, 105, 110. kat. br. 18

³³⁷ T. BURIĆ, 2001, 224, 279, 316. T X 13. I 14.

Slika 80.) Kopče s lokaliteta Sv. Juraj od Putalja (T. BURIC, 2001, 316. T X, 13. i 14.)

Podtip 5

Na lokalitetu sv. Martin u Prozorju nađeno je nekoliko različitih inačica dvodijelnih dvopetljastih kopča od kojih su iz groba 60 najluksuznije. Pronađen su dvije “kukice” koje imaju kalotasti ukras i jedna ušica. Kalotasti ukras na kopčicama, kada su bile zakopčane, podsjećao je na kalotaste gumbe (sl. 81). Kopčice su pronađene ispod desnih rebara.³³⁸ U dataciji nam može poslužiti denar Ferdinanda II. iz 1636. godine, naime on je pronađen u zapuni groba u koju je najvjerojatnije naknadno skliznuo što bi grob datiralo u vrijeme do godine kovanja denara.³³⁹

Slika 81.) Kopče s lokaliteta sv. Martin u Prozorju (J. BELAJ, 2006, 294.)

Podtip 6

Kao zasebnu inačicu izdvajamo primjerak dvodijelne dvopetljaste kopče s kukicom i ušicom kod koje je vrh kopče s kukicom raskucan, točnije raskucana je cijela kopča izuzev uvijenih krakova kroz koje se provlači konac kako bi se kopča zašila za željeni odjevni predmet. Ova inačica pronađena je u istraživanjima arheološkog lokaliteta Crkvari - crkva Sv. Lovre. Jedan par kopče potječe iz grobne cjeline 112 koja je datirana u 16. stoljeće, a nalazio se kod kostiju zdjelice pokojnika (sl. 82). Kopča je izrađena od slitine bakra.³⁴⁰

³³⁸ J. BELAJ, 2006, 285.

³³⁹ J. BELAJ, 2006, 268.

³⁴⁰ T. TKALČEC, D. KUŠAN ŠPALJ, S. KRZNAR, 2008, 125, 132. PN 34

Slika 82.) Kopča s lokaliteta Crkvari -Sv. Lovre (T. TKALČEC, D. KUŠAN ŠPALJ, S. KRZNAR, 2008, 125.)

3. Kopče s pločicom/ okovom

Kopče s pločicom pričvršćivale su se na sigurniji način za remen od uobičajenog načina omatanja remena oko okvira kopče. Remen se pričvršćivao na pločicu pomoću zakovica te ovisno o veličini remena i pločice/ okova koristila se jedna ili više zakovica.³⁴¹ Željko Tomičić za ovaj tip kopča koristi termin spona s pločicom,³⁴² Juraj Belaj naziva ih pređicama s okovom,³⁴³ dok Tatjana Sekelj Ivančan, Dušan Jelovina, Stipe Gunjača koriste naziv kopče s okovom.³⁴⁴ Tomislav Fabijanić za ovu kategoriju nalaza koji pripadaju vremenu od 5. do 7. stoljeća koristi termin kopča jedino kod nalaza koji imaju okov, a sve ostale primjerke bez njega naziva pređicama. Dakle po mišljenju autora, sve pojasne kopče sastoje se od pređice, trna i okova, tj. pređice su sastavni dijelovi kopči te kroz razdoblje velike seobe naroda ukras se i nalazi na okovu. On može biti izveden punciranjem, urezivanjem, kloazoniranjem, na proboj itd. Pojasne kopče toga vremena su uglavnom od plemenitih metala, bronce i srebra, a mogu biti jednodijelne ili dvodijelne. Kod jednodijelnih kopči, pređica i okov su lijevani u jednom komadu, dok je kod dvodijelnih kopči pređica samostalno lijevana, te je pomoću osovine spojena s okovom tj. pomična je u odnosu na okov.³⁴⁵ A ta raznolikost kopča s pločicom/ okovom nastavlja se i kroz srednji i rani novi vijek.³⁴⁶ Dušan Jelovina nalaze ove kategorije, koji pripadaju srednjem vijeku, također naziva kopčama baš zbog okova koji imaju, a primjerke bez njega također naziva pređicama.³⁴⁷ Kopče s pločicom/okovom u radu sam podijelila po tipu kopča na jednodijelne i dvodijelne i potom po obliku okvira kopča u tipove, a po obliku okova u podtipove.

Jednodijelne kopče s pločicom/okovom D-okvira (tip XIV)

U zaseban tip izdvojila sam jednodijelne kopče D okvira koje se nastavljaju na pločicu/ okov, a na osnovu oblika okova donosim tri podtipa. Sve su te kopče bile dio pojasa.

Podtip 1

U prvi podtip izdvajam kopče koje imaju D okvir i kvadratnu pločicu/okov, a jedna kopča ovoga oblika pronađena je na lokalitetu Suhopolje- Kliškovac u dječjem grobu (sl. 83).³⁴⁸

³⁴¹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138., G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 55.

³⁴² Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.

³⁴³ J. BELAJ, 2010, 137.

³⁴⁴ T. SEKELJ IVANČAN, 2016, 44, 89., D. JELOVINA, 1976, 127., S. GUNJAČA, 1955, 126.

³⁴⁵ T. FABIJANIĆ, 2004, 55, 76.

³⁴⁶ R. WHITEHEAD, 2003, 32- 38., G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 11, 55.

³⁴⁷ D. JELOVINA, 1976, 127.

³⁴⁸ kat. br. 18, grob 56, PN 42

Željko Tomičić pretpostavlja kako je pločica vjerojatno bila pomična, ali to ne možemo sa sigurnošću znati jer je na tome dijelu očuvan i dio tkanine. Kopča je bila na remen od organskoga materijala pričvršćena jednom zakovicom. Okov je omogućavao sigurnije pričvršćivanje kopče na remen. Kopča je iz kasnosrednjovjekovnog horizonta pokapanja.³⁴⁹

Slika 83.) Kopča s lokaliteta Suhopolje- Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 138.)

Podtip 2

Ovaj podtip karakterizira D okvir kopče i peterokutna pločica/okov. Jedna kopča ove varijante pronađena je na lokalitetu Suhopolje- Kliškovac (sl. 84), a riječ je o jednodijelnoj kopči D okvira na koju se nastavlja pomična pločica okova. Pločica je peterokutnoga oblika s plosnatim, savijenim trnom. Kopča je iz kasnosrednjovjekovnog horizonta pokapanja.³⁵⁰

Slika 84.) Kopča s lokaliteta Suhopolje- Kliškovac (Ž. TOMIČIĆ, 2009, 236.)

Podtip 3

Kao zaseban podtip izdvojila sam kopče koje imaju okviri kopče D oblika i polukružnu pločicu/okov. Takav primjerak kod nas je pronađen na lokalitetu Torčec – Pod Gucak. Kopča D okvira je pravokutnog presjeka, a polukružna pločica okova je pomična (sl. 85). Na okovu se nalaze dvije zakovice s kojima je kopča bila pričvršćena za remen. Trn kopče je također očuvan i postavljen je između okvira i pločice. Kopča datira u razvijeni srednji vijek, u 12. ili 13. stoljeće.³⁵¹

³⁴⁹ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 137, 138.

³⁵⁰ Ž. TOMIČIĆ, K. JELINČIĆ, 2011, 137, 138. PN 10

³⁵¹ T. SEKELJ IVANČAN, 2016, 44, 89.

Slika 85.) Kopča iz Torčeca (R. ČIMIN, 2016,89., sl.137.)

Na lokalitetu Ivanec- Stari grad navodi se nalaz brončane jednodijelne kopče D okvira i neukrašenom pomičnom pločicom okova, iz druge faze koja se datira u 13. stoljeće.³⁵²

Jednodijelne kopče s pločicom/okovom ovalnog okvira (tip XV)

Kao zaseban tip izdvajamo jednodijelne ovalne kopče koje imaju okov. Kopča iz Gore je jednodijelna, ima narebreni okvir, na strani na koju naliže vrh igle i pomični okov od brončanog lima. Juraj Belaj ju opisuje kao profiliranu kopču s nizom perli koje se nalaze na vanjskoj prečki. Kopča na pločici okova ima pet zakovica (sl. 86a,b). Po „perlama“, tj. narebrenju na okviru kopče možemo ju datirati u 1260-te godine.³⁵³

Slika86. a) Kopča s lokaliteta Gora (J. BELAJ, 2010, 135.)

b) Kopča s lokaliteta Gora, bočni pogled

(https://www.google.com/search?biw=1366&bih=657&tbm=isch&sa=1&ei=wU3uXKOUJcergwfut4_QBg&q=gora+ko%C5%A1tana+kop%C4%8Da&oq=gora+ko%C5%A1tana+kop%C4%8Da&gs_l=img.3...894949.1091021..1091480...0.0..0.228.1795.0j13j1.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i30j0i5i30j0i8i30j0i24.e-qsx4RKn30#imgrc=HedwCtXNqikTCM:)

Jednodijelne kopče s pločicom/okovom trapezoidna okvira (tip XVI)

U zaseban tip izdvojili smo jednodijelne kopče trapezoidna okvira koje se nastavljaju na pločicu/ okov. Kod primjerka iz Hrvatske koji ovdje donosimo okov je pravokutan. Kopča je pronađena na groblju u Brnazama kod Sinja, u grobu muškarca. Izrađena je od željeza i ima dvije igle, a sa okovom je duga 5,4 cm i široka 3,5 - 3 cm (sl. 87). Nalazila se na

³⁵² J. BELAJ, F. SIROVICA, 2016, 65.

³⁵³ B. JURAJ, 2010, 135, 136. PN 108

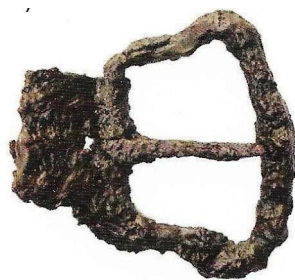
pojasnom dijelu kostura pokojnika. Na osnovu arheološkoga konteksta kopču možemo datirati u kasni srednji vijek.³⁵⁴

Slika 87.) Kopča s lokaliteta Brnaze (S. GUNJAČA, 1955, 124.)

Jednodijelne kopče s pločicom/okovom gljivastog okvira (tip XVII)

Kao zaseban tip izdvojila sam jednodijelne kopče gljivasta okvira s pločicom/okovom, a primjerak koji ovdje donosim ima pravokutnu pločicu okova. Kopča je s arheološkog lokaliteta Torčec – Cirkvišće (sl. 88). Pronađena je u grobu 291. Ta je kopča željezna, lagano gljivasta ili nepravilna D oblika sa pločicom, kako ju opisuje Siniša Krznar. Kopču autor široko datira od 14.do 17. stoljeća, a imala je funkciju pojasne kopče.³⁵⁵

Slika 88.) Kopča s lokaliteta Torčec – Cirkvišće (S. KRZNAR, 2016, 93.)

Dvodijelne simetrične kopče s pločicom/okovom (tip XVIII)

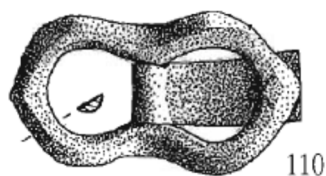
U poseban tip izdvojila sam dvodijelne naočalaste kopče s pločicom/okovom od kojih je u Hrvatskoj zasada pronađena jedna, na groblju uz crkvu Sv. Spasa u Vrh Rici. Kopča je kovana, brončana i sastoji se od prečice oblika broja osam, kako ju opisuje Maja Petrinec, a po sredini ima prečku na koju je pričvršćena pločica za pridržavanje remena (sl. 89).³⁵⁶ To je dvopetljasta naočalasta kopča uglatog okvira. Po mišljenju G. Eganu dvodijelne naočalaste kopče s pločicom/okovom iz Londona imale su točno određenu primjenu i dimenzijama odgovaraju kopčama obuče, a datiraju se od sredine 14. stoljeća.³⁵⁷

³⁵⁴ S. GUNJAČA, 1955, 126.

³⁵⁵ S. KRZNAR, 2016, 93.

³⁵⁶ M. PETRINEC, 1996, 123.

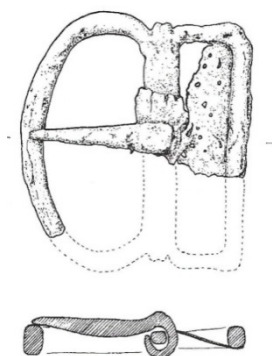
³⁵⁷ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 22, 53, 88, 89. kat.br. 380, 381, 386.

Slika 89.) Kopča s lokaliteta Sv. Spas u Vrh Rici (M. PETRINEC, 1996, 124.)

Dvodijelne asimetrične kopče s pločicom/okovom (tip XIX)

Od dvodijelnih asimetričnih kopča s pločicom/ okovom u Hrvatskoj je zasada iz literature poznata jedna, a pronađena je u arheološkim istraživanjima groblja uz crkvu Sv. Frane na Opatovini u Zagrebu. Kopča je najmlađa dvodijelna kopča s toga lokaliteta, po kontekstu nalaza pripada kraju 15. ili početku 16. stoljeća.³⁵⁸ Vanjska polovina okvira je ovalna oblika, dok je unutarnja blago trapezoidna, a središnja prečka koja ih spaja je isturenih krajeva i na njezinoj sredini se nalazi igla koja se od baze prema vrhu sužava. Kopča ima fragmentiranu pločicu okova. Okvir kopče iznosi 4,61 x 5,40 cm (sl. 90). Kopča je pronađena u grobu žene (br. 54) ispod zdjelice.³⁵⁹

Slika 90.) Kopča iz Opatovine (Ž. DEMO, 2007, 83.)

³⁵⁸ Ž. DEMO, 2007, 84.br. 16.34 na slici, a u tekstu 16.35

³⁵⁹ Ž. DEMO, 2007, 82.

4. Pafte (tip XX)

Pafte su dvodijelne ukrasne kopče koje se kopčaju jedna u drugu, a često su bogato dekorirane u tehnici granulacije ili filigrana, i mogu biti različitih oblika. To su kopče svilenih ili otkanih pojaseva koji su se nosili na građanskoj i seoskoj odjeći te svečanim ženskim narodnim nošnjama balkanskih zemalja. Javljaju se u ranom novom vijeku, u vrijeme osmanlijske dominacije, od 16. do 18. stoljeća.³⁶⁰ Pafte su bogato dekorirane i javljaju se u nekoliko tipova: kao minijaturne kopče u obliku lista i tipične su za cijeli Balkan kroz 17. i 18. stoljeće, kao kružne s umetkom od poludragog kamena (npr. karneola), potom pravokutne i okrugle pafte s trokutastim proširenjem na jednoj strani. Postoje i velike pafte prekrivene ornamentikom u kojoj se isprepliću turski i motivi europskog baroka. Motivi koji se javljaju na paftama su prepleti, listovi i cvjetovi, palmete, zmije, ptice, lavovi. Na srebrnim paftama 17. i 18. stoljeća svi se ti motivi javljaju skupa u gustim kompozicijama izvedenim iskucavanjem. Teško je odrediti sama središta proizvodnje i utjecaje jer su pafte na cijelom Balkanu stilski identične te su odraz osmanlijske političko-kulturološke prisutnosti.³⁶¹ U Hrvatskoj su pafte bile uobičajene u

Slika 91. a) Pafta iz Pridrage (M. ILKIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 2019, 37.)

b) Pafta iz Arheološkog muzeja u Splitu (A. PITEŠA, 2009, 208.)
c) Dvije pafte iz Nadina (Fototeka Narodni muzej Zadar)

³⁶⁰ M. BAJALOVIĆ- HAĐI-PEŠIĆ, 1984, 50.; M. ILKIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 2019, 37.; M. RADIĆ, 2015, 12.

³⁶¹ M. BAJALOVIĆ- HAĐI-PEŠIĆ, 1984, 51.

dalmatinskom zaleđu.³⁶² Tako u sjevernoj Dalmaciji imamo zasada jedinstveni arheološki nalaz pafte iz ostave pronađene u Pridragi kod Novigrada.³⁶³ Ta je pafta ujedno i najstariji primjerak toga tipa kopči kod nas, a datira u 15. stoljeće što zaključujemo na osnovu numizmatičkih nalaza.³⁶⁴ Iz ostave sačuvane su dvije ukrasne kopče pojasa, točnije pafte kružne forme (sl. 91.a). Jedna kopča ima kukicu, a druga ušicu pomoću kojih se pričvršćuju jedna za drugu. Izrađene su lijevanjem od bijele slitine te joj je prednja strana pozlačena, a promjer im je 2,8 cm. Kopče imaju isti reljefno izvedeni ukras. Središnji dio ukrasa čini rozeta s 12 latica i nad svakom laticom polumjesec, a uz rub nalazi se dvostruki niz kružnica koje su izvedene točkicama. Obje kopče imaju kružne perforacije kroz koje su bile prišivene na tkanu osnovu.³⁶⁵

U Arheološkom muzeju u Splitu čuva se jedna pafta, ali je sačuvana samo jedna iz para i nalazište joj je nepoznato (sl. 91.b). Kopča je pravokutna sa bočnom stranom koja je trokutasta, a dimenzije su joj 8 x 6 cm. Ukras je izveden pseudogranulacijom i emajlom, a podijeljen je u polja unutar kojih su izvedeni simetrični i vijugavi vegetabilni motivi. Pafta datira u 16. ili 17. stoljeće.³⁶⁶

Iznimne nalaze pafti imamo iz groba u Bijelom Brdu. Neke od tih kopča imaju sačuvane tragove tkanine, a pronađene su zajedno sa iglom ukrašene glavice što nam govori kako se radi o ženskom grobu. Pronađeno je pet većih i tri manje kopče, a nakon čišćenja uočena je pozlata (sl. 92.). Sve na stražnjoj strani imaju kariku za pričvršćivanje za odjeću, dok veće imaju i zakrivljeni trn za spajanje s manjom kopčom, tako da veća kopča naliježe na manju. Kopče je Mladen Radić datirao u 16. i 17. stoljeće.³⁶⁷

Slika 92.) Pafta s lokaliteta Bijelo Brdo (M. RADIĆ, 2015, 18.)

³⁶² O. OŠTRIĆ, 1981, 76, 80, kat. br. 36, 39, 40.

³⁶³ M. ILKIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 2019, 37. inv. br. 59, Tab. I, 5a-b.

³⁶⁴ M. ILKIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 2019, 14.

³⁶⁵ M. ILKIĆ, J. BELOŠEVIĆ, 2019, 37.

³⁶⁶ A. PITEŠA, 2009, 208.

³⁶⁷ M. RADIĆ, 2015, 12, 18.

Kako nalazi pafta dijelom vremenski izlaze iz okvira ove radnje, spomenuti ću samo neke primjere iz kasnijeg razdoblja. U Narodnom muzeju u Zadru čuvaju se dvije kopče iz Nadina koje su polovina, tj. imamo samo po jednu kopču iz para dvaju pafti, a datiraju u 19. stoljeće. Kopče su bile dio ženskoga odjela, a izrađene su od bakra (sl. 91.c),³⁶⁸ uz njih u najmlađe primjerke ubrajamo i pafte iz Dikla u Zadru³⁶⁹ i iz Privlake.³⁷⁰

³⁶⁸ Narodni muzej, Zadar, Etnografski odjel, inv. br. 2156/ A-B.

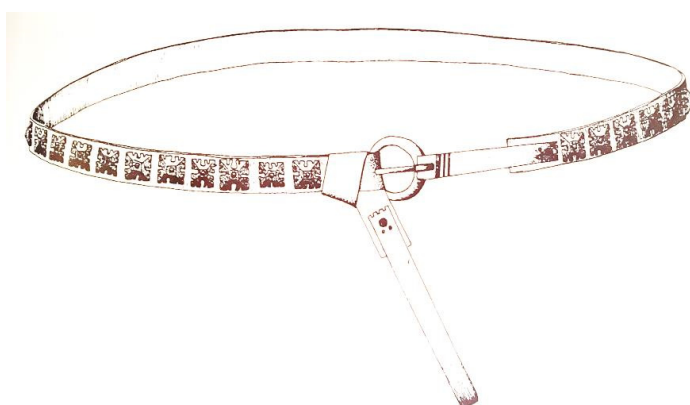
³⁶⁹ Narodni muzej, Zadar, Etnografski odjel, inv. br. 409/ A-B. Pafta datira se u kraj 19. stoljeća.

³⁷⁰ O. OŠTRIĆ, 1981, 207. Kat. br. 36, inv. br. III/2190.

5. Kopče pojasnih garnitura

U Hrvatskoj zasada nemamo veliki broj objavljenih nalaza cjelovitih pojaseva, poznata su svega tri primjerka, sa lokaliteta Galovac- Crkvina³⁷¹, Opatovina³⁷² i Sv. Spas u Vrh Rici³⁷³.

Na lokalitetu Galovac- Crkvina uz otkrivenu sakralnu arhitekturu i groblje pronađen je zasada jedinstveni nalaz koštanog pojasa. Na groblju se pokapalo od 6. do 17. stoljeća. U članku Janka Beloševića donosi se crtež rekonstrukcije pojasa s koštanim ukrasnim dijelovima (aplikama) i kružnom kopčom.³⁷⁴ Aplikacije su u obliku stiliziranog križa jednakih krakova, a pretpostavlja se kako su na kožni pojas bile pričvršćene brončanim zakovicama (sl. 93). Koštani pojasevi navode se i u povijesnim izvorima, kao primjerice u inventaru trgovkinje *Fumiçe Saluanele* iz Zadra. Popis imovine je iz 1346. godine, ali se pojas ne opisuje. Ivna Anzulović ovim je zapisom donijela potvrdu o njihovoj zastupljenosti u lokalnim trgovinama i to onima raznovrsne odjevne i ukrasne opreme, a ne u specijaliziranim ili zlatarskim, što upućuje kako koštani pojasevi nisu imali veliku novčanu vrijednost.³⁷⁵

Slika 93.) Pojas s lokaliteta Galovac- Crkvine (J. BELOŠEVIĆ, 1997, 329.)

S lokaliteta Opatovina, groblja ispred crkve Sv. Franje u Zagrebu moramo izdvojiti grob 66 zbog vrijednosti pronađenog nalaza. Unutar te grobne cjeline uz lubanju pronađeni su ostatci parte i uz struk pojasna garnitura. Pojasnu garnituru čine jednodijelna kopča D-oblika koja ima pomičnu pločicu/ okov, potom četiri okrugle aplikacije koji su bili pričvršćeni na osnovu remena od organskog materijala i posljednji dio je dvodijelni jezičac remena (sl.

³⁷¹ J. BELOŠEVIĆ, 1997, 301.

³⁷² Ž. DEMO, 2007, 38.

³⁷³ M. PETRINEC, 1996, 104.

³⁷⁴ J. BELOŠEVIĆ, 1997, 301, 304.

³⁷⁵ I. ANZULović, 2007, 242, 243.

94).³⁷⁶ Na okviru kopče nalazi se ukras izveden u vidu linija, na bočnim stranama kopče ukras čine tri urezane kose linije, a na mjestu gdje naliježe vrh trna ukras čini šest linije koje tvore motiv riblje kosti. Pločica okova je četvrtasta te ima pravokutni prorez za trn te je ukrašena gustim nizom kosih lijina. Također su nam sačuvani ostatci kože i tkanine. Kopča je izrađena od bronce. Okvir kopče je 2,1 x 3,35 cm dimenzija, a pločica kopče je 2 x 2 cm. Jezičac pojasa je pravokutni, a sastoji se od dva dijela, od stražnje ravne neukrašene i prednje ukrašene pločice. Prednja je pločica od tiještenog brončanog lima, dok je stražnja od lijevane bronce. Ukras prednje pločice je podijeljen u dva polja, čini ga biljni motiv u većem pravokutnom polju, dok je gornje kvadratno polje pločice znatno oštećeno. Prednja pločica jezičca pojasa je dužine 7 cm, dok je stražnja pločica kraća, 4, 79 cm. Okov pojasa čine četiri brončane ukrasne „aplike“ koje su se zakovicama pričvršćivale na dio pojasa od organskog materijala, koji nam se nije sačuvao. Motiv na aplikama čine u borbi isprepletana tijela fantastičnih životinja. Sva četiri okova pojasa promjera su 2,50 cm.³⁷⁷ Željko Demo kopču pojasa datira u kasni srednji vijek, kraj 14. stoljeća i početak

Slika 94.) Okov pojasa s lokaliteta Opatovina, prikaz prednje i stražnje strane (Ž. DEMO, 2007, 39.)

³⁷⁶ Ž. DEMO, 2007, 38, 39.

³⁷⁷ Ž. DEMO, 2007, 84-86.

15. stoljeća, po grobnoj cjelini u kojoj je pronađena.³⁷⁸ Ovaj se modni stil pojasa Europom počeo širiti prije sredine 14. stoljeća, a tipičan je za drugu polovicu 14. stoljeća.³⁷⁹

Cjelovitim pojasevima bavio se i Nikola Jakšić.³⁸⁰ Oni se često navode u notarskim zapisima, no sačuvan je jedan nalaz sa lokaliteta Sv. Spasa u Vrh Rici na Cetini.³⁸¹ Pojas sa Sv. Spasa na Cetini predstavnik je luksuznih pojasa (sl. 95),³⁸² a pronađen je u grobu s najvećim stećkom. Uz njega u grobu je pronađen i jedan zlatni prsten. Pojas je izrađen

**Slika 95. a) Pojas s lokaliteta sv. Spas u Vrh Rici (M. PETRINEC, 2019, 69, sl. 33.)
b) Dijelovi pojasa s lokaliteta sv. Spas u Vrh Rici (I. ANZULović, 2007, 281.)**

lijevanjem od srebra te potom pozlaćen, a ukras koji se na njemu nalazi izveden je tehnikom graviranja. Pojas se sastoji od 71 aplikacije, koje su bile pričvršćene na organski materijal koji se nije sačuvao. Na 40 pravokutnih aplikacija nalazi se motiv grifona, dok se na 26 kvadratnih aplikacija nalaze stilizirani biljni motivi i grifoni uokvireni rombom. Četiri su

³⁷⁸ Ž. DEMO, 2007, 85.

³⁷⁹ Ž. DEMO, 2007, 86.

³⁸⁰ N. JAKŠIĆ, 1983/84; 1996.

³⁸¹ N. JAKŠIĆ, 1996, 139.

³⁸² R. JURIĆ 1993, 124.; N. JAKŠIĆ, 1996, 139.

aplike imale rupu, što Maja Petrinec tumači kao mjesta kroz koja se mogla provući igla za kopčanje pojasa. Uz te, pojas je imao i jednu usku apliku s privjeskom, čiji oblik autorica opisuje kao broj 8. Pojas ima dvije dugačke applike, od kojih je jedna kopča pojasa, tj. pločica na koju se nadovezuje kopča pojasa. Ta aplikacija ukrašena je stiliziranom fantastičnom životinjom, a okvir kopče je ženska figura u sjedećem stavu na koju se oslanja vrh igle. Dok je druga dugačka aplikacija pojasni jezičac. On ima pokretnu osovinu pomoću koje se preklapa, a ukras je izveden sa obje strane. U cijelosti pojas je dug 148 cm, a širok 1 cm.³⁸³

Ovaj tip pojasa navodi se i u notarskim zapisima imovine bogatih velikaša Hrvatske i Bosne, a često im se i dodaje atribut „bosanski“, „slavenski“ i „hrvatski“. Ovi raskošni pojasevi u Europi se javljaju od 13. stoljeća, a vrlo su popularni u 14. i 15. stoljeću u Engleskoj, Francuskoj, Španjolskoj, Veneciji³⁸⁴ te ih zato možemo tumačiti kao zapadnoeuropski element mode koji je dospio i u naše krajeve. Obilježja ovog tipa pojasa su velika dužina i garnitura za zakopčavanje s alkom, tj. kopčom otvorenog tipa koja je omogućavala lakše kopčanje. Pojas se nosio tako da je slobodno padao od struku do koljena, gdje je završavao jezičcem. Nikola Jakšić najbliže analogije za naš primjerak nalazi u pojasu iz Gruzije koji se čuva u Cleveland Museum of Art u Ohio i mletačkom pojasu koji se čuva u Metropolitan Museum of Art,³⁸⁵ dok Ivna Anzulović najbliže analogije nalazi u Venecijanskom pojasu koji datira oko 1350.- 1370. godine i pojasu s otoka Eubeje u Grčkoj koji datira u 15. stoljeće i također se smatra venecijanskim proizvodom.³⁸⁶ Ovi su pojasevi u uporabi u Bosni i Hrvatskoj kroz 14. i 15. stoljeće,³⁸⁷ a primjerak iz Vrh Rike datira u drugu polovicu 14. i/ ili 15. stoljeće.³⁸⁸ Nikola Jakšić ih smješta u kategoriju „proizvoda tzv. internacionalne gotike“, a smatra kako su se proizvodili u brojnim zlatarskim radionama srednjovjekovnih komuna i država, kako u Europi tako i na jadranskom prostoru.³⁸⁹ Ivna Anzulović smatra kako pojas iz Vrh Rike ne možemo nazivati bosanskim jer taj tip pojasa u ovo vrijeme nalazimo u zapadnoj Europi i u dalmatinskim gradovima, a taj se termin javlja u splitskim notarskim zapisima kroz 15. stoljeće i ukazuje na određenu posebnost, koja nam je nepoznata, na bosanskim

³⁸³ M. PETRINEC, 1996, 104.

³⁸⁴ N. JAKŠIĆ, 1996, 161, 162.

³⁸⁵ N. JAKŠIĆ, 1996, 162.

³⁸⁶ I. ANZULović, 2007, 254, 282.

³⁸⁷ R. JURić, 1993, 124.

³⁸⁸ N. JAKŠIĆ, 1996, 164.

³⁸⁹ N. JAKŠIĆ, 1996, 165.

pojasevima. U istome stoljeću u Šibeniku imamo zabilježene pojaseve izrađene na njemački način.³⁹⁰ No, više o pojasevima i njihovom razvoju slijedi u idućem poglavlju.

³⁹⁰ I. ANZULović, 2007, 254.

Funkcionalna podjela kopča

Veliki dio obrađenih tipova kopča imao je višenamjensku ulogu, kao na primjer kružne, pravokutne i kvadratne kopče. Većina njih uz svoju široku primjenu koristila se i kroz dugo vremensko razdoblje, od razvijenog srednjeg vijeka, pa sve do 17. stoljeća. Ipak možemo doći do određenih zaključaka o funkciji pojedinih primjeraka. Neke od njih bile su kopče pojasa, plašta ili obuče, dok su druge bile dio konjske i vojničke opreme ili utilitarnih predmeta. Funkciju pojedinih tipova smo zaključili iz njihovoga položaja unutar arheološkog konteksta, likovnih prikaza, povijesnih izvora ili na osnovu određenih karakteristika kopča.

Kopče pojasa i pojasne garniture

Iz primjeraka pronađenim u arheološkim istraživanjima vidimo kako su pojasne kopče na teritoriju Hrvatske bile raznolike. Tako su u funkciji pojasnih kopča pronađene: jednodijelne kružne kopče kojima se igla slobodno kreće po okviru i kružne kopče sa suženjem u koje uliježe igla, gljivaste kopče, jednodijelne kopče D okvira (sl. 96), pravokutne, kvadratne i trapezoidne kopče, dvodijelne naočalaste kopče, dvodijelne pravokutne, kvadratne i asimetrične kopče te kopče s okovom. Dvodijelne kopče se ističu po tome što svojom formom i načinom primjene, provlačenjem remena kroz vanjski otvor okvira, pričvršćuju slobodni dio remena bliže struku i tako ga čine nešto čvršćim u odnosu na jednodijelne kopče remena kod kojih se višak remena ili veže o sebe ili slobodno pada. Kao kopče pojasa služile su i pafte i zvjezdolike kopče.

Slika 96. a) Jaume Hugueta: *Posthumous Miracles by Saint Vincent*, 1455.-1460., Sant Vivenc de Sarria, Barcelona; b) detalj slike s prikazom D kopče na pojasu (<https://artsandculture.google.com/asset/posthumous-miracles-by-saint-vincent/4wF9OpGzOWCLMg>)

Uz arheološke nalaze kopča pojasa vežu se i nalazi ukrasnih metalnih pločica koje se pričvršćuju na pojas od tekstila ili kože, a prisutni su u nalazima III. faze nakita, po

Radomiru Juriću, od 12. do 15. stoljeća.³⁹¹ On navodi kako se jedan dio nakita III. faze može kontinuirano pratiti i u mlađem narodnom nakitu dalmatinskog kraja. Arhivski spisi navode imena domaćih i stranih majstora za izradu nakita u Zadru, Splitu, Dubrovniku i Kotoru, a ti će gradovi postati zlatarska središta iz kojih je dospio veći dio našeg kasnosrednjovjekovnog nakita.³⁹² Jurić za nakit III. faze izdvaja lokalitete uglavnom grobljanskog karaktera, kao što su Pridraga, Biljane Donje, Smrdelje, Bribir, Zadar, Biograd, Knin, Biskupiju, Cetinu, Plavno, Koljane, Maljkovo, Brnaze, Đevrske, Podgrađe, Mogorjelo. Među nakit ubraja i „vezice za pojas“ tj. kopče i „pojaseve“.³⁹³

Pojas je bio osnovni dio odjeće muškarca i žene u srednjem vijeku. Većina pojaseva u Europi, od 1150. godine, bila je samo od glatke kože, a manji ih je broj bio bogate izrade. Dakle to su dva tipa pojaseva, jednostavni koje Ivana Anulović naziva „običnima“ i raskošniji ukrašeni pojasevi koji se brže mijenjaju kroz vrijeme prateći modu. Vrijedniji pojasevi koji se u notarskim zapisima kod nas javljaju od 14. stoljeća, a moguće je kako su nošeni i ranije, ukrašeni su kopčama i aplikama od vrijednih metala, srebra, bakra i kositra. Ti pojasevi sastojali su se od dva dijela, osnove koja je bila od kože ili tkanine i metalnih ukrasnih dijelova. Osnova pojasa izrađena od svile ili baršuna bila je luksuznija inačica raskošnih pojaseva. U kasnom srednjem vijeku i ranom novom vijeku pojasevi se u zadarskim pisanim izvorima navode pod raznim nazivima. Tako se naziv *zota* odnosi na cijeli pojas i na osnovni dio pojasa, dok se ukrasni dio u vidu pločica izrađen od srebra ili pozlaćenog srebra naziva *passeti*, koji su se stavljali na *zonu*. Najčešći nazivi u izvorima za pojaseve su *çentura* ili *çingulo*. Ivana Anzulović navodi kako notari jednako opisuju pojaseve koji se navode različitim imenom u svega par riječi, zato zasada ne možemo sa sigurnošću znati koje su točne razlike između njih. No iz popisa imovine iz 1346. godine trgovkinje *Fumiçe Saluanele*, žene Julijana, vidimo kako su *çinguli* bili laganiji pojasevi izrađeni od tkanine i ukrašeni svilom ili s manje metala, dok su *çenture* teži pojasevi s više metalnih aplika.³⁹⁴

U pravilu muški i ženski pojasevi su se razlikovali. Žene su nosile širi pojas, izuzev 14. stoljeća kada su i muškarci nosili široki pojas preko bokova. Muški široki pojasevi bili su kraći od ženskih te nisu imali dio pojasa koji slobodno pada i bili su izrađeni od debljih pravokutnih ili okruglih metalne pločica, a također su ih pojedinci koristili za nošenje

³⁹¹ R. JURIĆ 1993, 122.

³⁹² R. JURIĆ 1993, 122.

³⁹³ R. JURIĆ 1993, 123.

³⁹⁴ I. ANZULović, 2007, 240, 241, 242.

mača. Također su se izrađivali i mali dječji pojasevi koji su bili uži. Iz pisanih izvora doznajem kako su i djeca nosila ukrašene pojaseve sa više ili manje metalnih aplika. Dakle i muškarci i žene nosili su pojaseve s metalnim aplikama, no ženski su pojasevi bili duži.³⁹⁵

Pojaseve gotičkog razdoblja krasi aplike s arhitektonskim motivima, inicijalima ili heraldičkim znakovima, a od 15. stoljeća kada se razvija zavjetno zlatarstvo javljaju se i religijski motivi i figure svetaca.³⁹⁶ Tako se kod nas vrijednošću i zasada unikatnošću nalaza ističe gotički pojas pronađen na lokalitetu Sv. Spas u Vrh Rici.³⁹⁷ Krajem 14. stoljeća nalazimo pojaseve od pozlaćenog srebra, srebra i emajla, od kojih su poneki bili ukrašeni natpisom ili grbovima. Krajem 15. i u 16. stoljeću izrađuju se raskošni ženski pojasevi koji su sastavljeni od broševa ili rozeta ukrašenih draguljima, biserima, zlatnim lancima, vezenih ili tordiranih ukrasnih vrpca, a nosili su se zakopčani u struku i imali su dugi privjesak koji je visio.³⁹⁸ Ti pojasevi bili su elegantniji u odnosu na ranije i imali su više ukrasnu nego utilitarnu funkciju.³⁹⁹ Pojasevi u 16. stoljeću imaju osnovu od tkanine ili kože na kojoj se nalaze metalne pločice koje se stilski razlikuju od onih iz 14. i 15. stoljeća, na njima aplike više nisu tako gusto nanizane te više nisu samo u obliku pločice, već i broša, ti su pojasevi uži. Krajem 16. stoljeća u Europi pojasevi izlaze iz mode.⁴⁰⁰

Kopče obuće

Kao kopče obuće Geoff Egan i Frances Pritchard navode jednodijelne kružne kopče koje su oko 2 cm ili manje, što vidimo i na likovnim prikazima (sl. 97).⁴⁰¹ Tako male jednodijelne kružne kopče pronađene su i kod nas, ali kod nas kao siguran nalaz kopča obuće imamo dvodijelne kopče. To su dvodijelne simetrične naočalaste kopče s ojačanjima na bočnim stranama.⁴⁰² Te kopče Tonči Burić naziva radunskim tipom, a nađene su unutar grobnih cjelina, kod nogu pokojnika, na lokalitetima Sv. Juraj od Raduna i Sv. Juraj od Putalja. Također u kopče obuće Tonči Burić smješta asimetrične kopče koje su sa lokaliteta Sv. Spasa na Cetini, Biskupija – Crkvina i Spas u Knin.⁴⁰³ No naši nalazi dvodijelnih asimetričnih kopči ovoga podtipa nisu pronađeni, kao naočalaste, na prvotnome položaju uz pokojnika kako bi mogli na osnovu toga potvrditi njihovu primjenu kao kopča obuće.

³⁹⁵ I. ANZULović, 2007, 240, 244, 249.

³⁹⁶ I. ANZULović, 2007, 239.

³⁹⁷ I. ANZULović, 2007, 241.

³⁹⁸ I. ANZULović, 2007, 240.

³⁹⁹ I. ANZULović, 2007, 255.

⁴⁰⁰ I. ANZULović, 2007, 255.

⁴⁰¹ G. EGAN, F. PRITCHARD, i dr., 1991, 57, 58.

⁴⁰² T. BURić, 2010, 273, 274.

⁴⁰³ T. BURić, 2010, 274.

Slika 97. a) Hieronimus Bosch: The Pedlar, oko 1500. godine, Museum Boijmans Van Beuningen, b) detalj kopče obuće (<https://artsandculture.google.com/asset/the-pedlar/aQEkh0Mf0Pd3mg>)

Najmlađi primjerak koji ovdje donosim, kako bih prikazala raznolikost nalaza i promijene u modi je kopča za obuću iz 18. stoljeća pronađena na obali Drave u Osijeku kod Tvrđe (sl. 98.) i tip cipele kojemu je kopča pripadala prikazanom na likovnome prikazu (sl. 99.). Okvir kopče iz Osijeka izrađen je od bronce i linearno ukrašen, dok je prečka i jezičasti dvodijelni dio izrađen od željeza.⁴⁰⁴

Slika 98) Kopča za obuću iz 18. stoljeća iz Osijeka (M. RADIC, M. KOVAČ, 2017, 82.)

Slika 99. a) Hyacinthe Rigaud: Portret Luisa XIV, 1701., Louvre, Paris; b) Detalj kopče obuće (<https://artsandculture.google.com/asset/portrait-of-louis-xiv/XQELmP7NA5yF1A>)

⁴⁰⁴ M. RADIC, M. KOVAČ, 2017, 82.

Kopče plašta/ogrtača

Iz kategorije kopča plašta kod nas su sigurno te primjene romboidne i poligonalne zvjezdolike kopče,⁴⁰⁵ te kružni broš iz Gore,⁴⁰⁶ ali ne odbacujemo vjerojatnost kako su neki od drugih tipova kopči također mogli imati tu primjenu, kao na primjer kružne kopče, primjerice kružna kopča iz Vrbovca.⁴⁰⁷

Kopče odijela

Vrlo su zanimljive dvodijelne kopče s kukicom i ušicom koje imaju široku primjenu na odijelu. Tako su na lokalitetu Torčec – Cirkvišče pronađene ispod i uz potkoljениčne kosti. Uz pokojnika bilo je deset pari kopčica od kojih su dva para bila bliže stopalima.⁴⁰⁸ Ove kopčice na groblju oko crkve Sv. Nikole Biskupa u Žumberku pronađene su po jedan par na zglobovima nogu.⁴⁰⁹ Iz ta dva arheološka primjera vidimo kako su ažulice, jednostavne inačice, u nas bile u primjeni kod donjeg dijela odjeće, dok se jedan par dvodijelnih kopča s ukrasom u obliku stiliziranog cvijeta ljiljana pronađen na groblju Sv. Juraj od Putalja pripisuje gornjem dijelu odjeće gotičkoga razdoblja.⁴¹⁰ Za gornji dio odjeće koristile su se i ažulice koje imaju kalotasti ukras te tako podsjećao je na kalotaste gumbe. Te su kopčice pronađene ispod desnih rebara pokojnika na lokalitetu sv. Martin u Prozorju.⁴¹¹ Treći položaj ažulica uz tijelo pokojnika je kod zdjelice, a na tome su mjestu pronađene kod pokojnika s lokaliteta Crkvara- Sv. Lovre.⁴¹²

⁴⁰⁵ Ž. TOMIČIĆ, 2015, 324, 326.

⁴⁰⁶ J. BELAJ, M. BELAJ, 2016, 247.

⁴⁰⁷ T. TKALČEC, 2010., 89, 148.

⁴⁰⁸ T. SEKELJ IVANČAN, T. TKALČEC, 2003, 15.

⁴⁰⁹ A. JANEŠ, 2017, 54.

⁴¹⁰ T. BURIĆ, 2001, 224, 279, 316. T X 13. I 14.

⁴¹¹ J. BELAJ, 2006, 285.

⁴¹² T. TKALČEC, D. KUŠAN ŠPALJ, S. KRZNAR, 2008, 125, 132. PN 34

Zaključak

Hrvatska je zbog svojega geografskog položaja i povijesnih zbivanja specifična i vrlo bogata zemlja po pitanju kulturnih utjecaja. Ti utjecaji, drugih naroda i kultura, doprinijeli su razvoju lokalne kulture kroz sva razdoblja te tako i u vremenu od 12. do 17. stoljeća. Možemo reći kako kontinentalna Hrvatska pripada kulturnom krugu srednje i istočne Europe, gdje je Mađarska imala značajan utjecaj na razvoj hrvatskog nacionalnog kostima, dok je na Primorski dio Hrvatske uvelike utjecala Italija. Uz ta dva smjera utjecaja na našem prostoru postojao je i osmanlijski utjecaj koji se vidi u pojedinim elementima odjeće. Uz navedeno značajnu je ulogu imala i trgovina kojom su u naše krajeve dospjeli elementi zapadnoeuropskoga stila, a oni se očituju u krojevima odjeće. Kroz sva razdoblja povijesti vidimo kako su se ljudi uz odijevanje i dodatno kitili utilitarno- ukrasnim predmetima i nakitom, a dio su i kopče. Kopče su prema svojoj funkciji sastavni dio odjeće ili obuće te ih ne treba primarno klasificirati kao nakitne predmete jer im je prvotna praktična namjena, a tek je sekundarna njihova estetika. Ali raznolikošću oblika, dekoracije i materijala od kojih se izrađuju nude priliku za modni izričaj pojedinca bez obzira na socijalni status.

U radu su predstavljeni nalazi kopča sa 43 arheološka lokaliteta i to oni koji su dostupni u literaturi. Značajni arheološki lokaliteti po broju nalaza ili njihovu tipu su Sotin, Slakovci, Ružica grad, Suhopolje- Kliškovac, Torčec – Cirkvišće, groblje uz crkvu Sv. Frane na Opatovini u Zagrebu, groblje uz crkvu Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori, Biljane Donje – Begovača, Galovac – Crkvina, Zemunik Donji, Bribir-Dol, Sv. Spas u Vrh Rici, Sv. Juraj od Putalja. Najčešći nalazi potječu iz grobova te su nam oni značajni pošto ponekad pružaju mogućnost užitih datiranja, no vrijedne su nam i kopče pronađene unutar slojeva naseobinskog karaktera koje nude i druge interpretativne mogućnosti.

Kroz pisanje ovoga diplomskoga rada pokušala sam donijeti što cjelovitiji pregled pojedinih tipova kopča kroz arheološku i arhivsku građu, likovne interpretacije i tradicijski nakit.

Kopče se dijele na četiri osnovna tipa: jednodijelne (tip I-IX), dvodijelne (tip X-XIII), kopče s okovom/pločicom (tip XIV-XIX) i pafte (XX). Jednodijelne kopče sastoje se od okvira, koji nazivamo i pređicom te igle ili trna koji služi za pričvršćivanje metalnog dijela kopče uz tkaninu ili kožni remen ili neki drugi odjevni predmet. Na jednodijelnim kopčama igla se ovija oko okvira, dok dvodijelne kopče imaju središnju prečku na koju je

pričvršćena igla, a postoje i kopče kod kojih se na okvir naslanja pločica, njih nazivamo kopče s okovom ili pločicom. Kopče s pločicom/okovom pričvršćivale su se na sigurniji način za remen. Remen se pričvršćivao na pločicu pomoću zakovica te ovisno o veličini remena i pločice/ okova koristila se jedna ili više zakovica. U radu su tipovi kopči određeni po obliku okvira, a njihovi podtipovi po razlikama u dekoraciji, varijacijama forme, veličine ili na temelju neke druge uočljive specifičnosti. U jednodijelne kopče ubrajaju se kružne (I), ovalne (II), gljivaste (III), D-oblika (IV), pravokutne (V), kvadratne (VI), trapezoidne (VII), romboidne (VIII) te poligonalne (IX). U dvodijelne kopče ubrajaju se simetrične kružne kopče (X), pravokutne kopče (XI), asimetrične kopče (XII) i dvopetljaste kopče- ažule (XIII). U kopče s pločicom/okovom koje su do sada pronađene u Hrvatskoj, ubrajaju se jednodijelne kopče D- okvira (XIV), jednodijelne ovalne kopče (XV), jednodijelne kopče trapezoidna okvira (XVI), jednodijelne kopče gljivastog okvira (XVII), dvodijelne simetrične kopče (XVIII), dvodijelne asimetrične kopče (XIX). Posebnu skupinu čine pafte (XX). Posljednje sam obradila pojasne garniture, tj. cjelovite pojaseve.

Iz pregleda nalaza kopča u Republici Hrvatskoj vidimo kako je većina tipova kopča najčešće služila za kopčanje pojasa i kako je to najbrojnija funkcionalna kategorija. Pojas je bio osnovni dio odjeće muškarca i žene u srednjem vijeku, a možemo ih podijeliti u dva tipa, jednostavne „obične“ izrađene od glatke kože, i one raskošnije ukrašene pojaseve koji se brže mijenjaju kroz vrijeme prateći modu. Vrijedniji pojasevi kod nas se u notarskim zapisima javljaju od 14. stoljeća, a moguće je kako su nošeni i ranije, ukrašeni su kopčama i aplikama od vrijednih metala, kao što su srebro, bakar i kositar. Ti pojasevi su se sastojali od dva dijela, osnove koja je bila od kože ili tkanine i metalnih ukrasnih dijelova. U Hrvatskoj imamo tri značajna nalaza takvih pojaseva, a datiraju se u kasni srednji vijek. To su pojasevi iz Galovaca, Opatovine i Sv. Spasa u Vrh Rici.

Dok su najčešći nalaz pojasne kopče, kopče ogrtača i obuće nešto su rjeđi nalazi koji se ističu oblicima okvira i dekorativnošću. U Hrvatskoj pronađene kopče ogrtača su najčešće romboidne (VIII) i poligonalne zvjezdolike (IX), a u Gori je otkriven jedinstveni primjerak broša kružnog oblika s natpisom. Kopčama za obuću pripadaju dvodijelne simetrične naočalaste kopče s ojačanjima na bočnim stranama (X, podtip 3), a nađene su na lokalitetima Sv. Juraj od Raduna i Sv. Juraj od Putalja. Također se pretpostavlja kako su istu namjenu imale i dvodijelne asimetrične kopče (XII, podtip 5) pronađene na lokalitetima Sv. Spas na Cetini, Biskupija – Crkvina i Spas u Kninu. Uz ove vrlo su

zanimljive i dvodijelne kopče s kukicom i ušicom koje imaju široku primjenu na odijelu i javljaju se u širokom vremenskom rasponu, sve od 14. do 18. stoljeća.

Jednostavne jednodijelne kopče koriste se kroz duže razdoblje, od početka našega vremenskog okvira, 12. stoljeća, pa sve do 17. stoljeća. Drugi složeniji tipovi javljaju se nešto kasnije. Tako se dvodijelne simetrične kružne kopče pojavljuju od sredine 14. stoljeća, dvodijelne pravokutne kopče sa simetričnim okvirom od 14. do 17. stoljeća, dvodijelne naočalaste kopče s pločicom/okovom od sredine 14. stoljeća, a dvodijelne asimetrične kopče s pločicom/okovom krajem 15. ili početkom 16. stoljeća.

Najveći broj nalaza i tipova javlja se kroz 14. i 15. stoljeće, kako se čini prema današnjem stupnju istraženosti, iako ćemo bolji uvid imati kada budu dostupne detaljnije publikacije i sa drugih lokaliteta. Također je ponekad bilo nemoguće uže datirati pojedine tipove kopča jer se njihova datacija donosi na osnovu cjelokupne datacije grobalja, a ne njih samih ili njihovih grobnih cjelina koje bi bile datirane na osnovu drugih kronološko osjetljivih nalaza, jer ih u nekim slučajevima ni nema. Ovdje obrađena arheološka građa zasigurno čini tek dio zanimljivih nalaza kopči iz Hrvatske, što će pokazati daljnja arheološka istraživanja.

Sažetak

Arheološki nalazi kopča od 12. do 17. stoljeća u Hrvatskoj

U radu se obrađuju arheološki nalazi kopča koji potječu s prostora Republike Hrvatske. Iz literature su prikupljeni podatci o pojedinim kopčama kako bi se dobio tipološki pregled, a uzet je vremenski okvir od 12. do 17. stoljeća. Od 12. do 17. stoljeća na prostoru današnje Republike Hrvatske izmijenile su se brojne vlasti, društvena struktura i stanovništvo što je utjecalo na gospodarske promjene, a time posredno na način odijevanja i modu čiji su mali dio kopče ovdje obrađene.

U radu se uz arheološke nalaze kopča donose i podatci iz pisanih izvora o ovoj kategoriji utilitarno-ukrasnih predmeta te likovni prikazi pomoću koji se želi predočiti odijevanje toga vremena i kopče unutar konteksta nošnje. Kopče su podijeljene na četiri osnovne kategorije: jednodijelne, dvodijelne, kopče s pločicom/okovom i pafte, a nakon toga su razvrstane u različite tipove, koji se potom dalje razvrstavaju na temelju određenih posebnosti u formi. Uz samostalne primjerke kopča obrađuju se i nalazi pojasnih garnitura.

Kopče čine dio nošnje i široke su primjene, a za određivanje njihove namjene uvelike je pomogao njihov arheološki kontekst jer većina obrađenih nalaza potječe iz grobnih cjelina (razvijenog i kasnog srednjeg vijeka te ranoga novog vijeka). U radu se donosi njihova kronologija bazirana na temelju arheoloških nalaza, kao i tipoloških analogija. U radu se donosi i kratki pregled saznanja o primjeni kopča na temelju navedene arheološke građe: kopče obuće, pojasne kopče, kopče plašta/ogrtača, itd.

Ključne riječi: arheološki nalazi, kopče, nošnja, razvijeni i kasni srednji vijek, rani novi vijek.

Summary

Archeological finds of buckles from the 12th to the 17th century in Croatia

This paper researches the archaeological findings of buckles originating from the territory of the Republic of Croatia. Data on individual buckles were collected from the literature in order to provide a typological overview for the period between the 12th and the 17th century. Throughout the named period many authorities, social structures and population changed on the territory of the present-day Republic of Croatia. Those processes influenced economic changes, thereby indirectly influencing the way of clothing and fashion. However, the buckles covered in this paper represent small portion of it.

In addition to the archaeological findings, the paper also contains data from written sources regarding this category of utilitarian ornamental objects, as well as visual representations by which the clothing of the given period and the buckles within the context of the traditional costumes are to be presented. The buckles are divided into four basic categories: single frame, double frame, buckles with plate and pafas which are further on categorized into different types, and are nevertheless further specified based on certain particularities in form. In addition to the individual specimens, the belt sets are also analyzed.

Buckles are part of the costume and are of wide application, whereas their archaeological context has greatly assisted in determining their purpose, since most of the processed findings originate from burial sites (High and Late Middle Ages and Early Modern period). The paper presents their chronology based on archaeological finds as well as typological analogies. The paper also provides a brief overview of the usage of buckles based on the archaeological material mentioned: shoe buckles, belt buckles, mantle/cloak buckles, etc.

Keywords: archaeological sites, buckles, costumes, High and Late Middle Ages, Early Modern period.

Literatura

ALTMANN, L., 2006.- *Leksikon slikarstva i grafike*, Begem d.o.o., Zagreb.

ANZULović, I., 2006.- Nakit na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 48/2006.,Zadar,199-214.

ANZULović, I., 2007.- Ukrasno uporabni predmeti na zadarsko području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća, *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49/2007.,Zadar,239-287.

AZINOVIĆ BEBEK, A., JANEŠ A., 2016.- Groblje oko crkve Sv. Nikole Biskupa u Žumberku, *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske, Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju, Zagreb 4. lipnja 2014., Zbornik instituta za arheologiju, Vol. 4, Zagreb,123.- 139.*

BAJALOVIĆ- HAĐI-PEŠIĆ, M.,1984.-*Nakit VIII – XVIII veka iz Muzeja grada Beograda*, Beograd.

BEKIĆ, L., VRKIĆ, Š., PEŠIĆ, M., SURIĆ, R., 2017.- *Sveti Nikola u Zadru, Arheološka istraživanja u samostanskom sklopu sv. Nikola u Zadru 2014. - 2016.*, Međunarodni centar za podvodnu arheologiju u Zadru, Zadar.

BELAJ, J., 2006.- Interpretacija novovjekovnih nalaza iz grobova iz crkve Sv. Martina na Prozorju, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 23/ 2006,Zagreb,257-294.

BELAJ, J., 2008.- *Ivanec kroz slojeve prošlosti, Deset godina arheoloških istraživanja u Ivanecu*, Ivanec.

BELAJ, J., 2010.- Prikaz arheoloških istraživanja crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori tijekom 2008. i 2009. godine, *Antiquam fidem, Zbornik radova sa znanstvenog simpozija o Sisačkoj biskupiji* (ur. Darko Tepert, Spomenka Jurić). Sisak, 3. – 4. 12. 2010., Sisak, 121–147.

BELAJ, J., BELAJ, M., 2016.- Prstenasti broš s natpisom iz templarske Gore- prijedlog dekodiranja, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, vol. 33, 2016., Zagreb,247.- 270.

- BELAJ, J., SIROVICA, F., 2016.- Kamenom obloženi grobovi na nalazištu Ivanec- Stari Grad, *Groblja i pogrebni običaji u srednjem i ranom novom vijeku na prostoru sjeverne Hrvatske, Zbornik radova prvog međunarodnog znanstvenog skupa srednjovjekovne arheologije Instituta za arheologiju, Zagreb 4. lipnja 2014., Zbornik instituta za arheologiju, Vol. 4, Zagreb, 57- 72.*
- BELOŠEVIĆ, J., 1997.- Osvrt na konačne ishode istraživanja položaja Crkvine u selu Galovacu kod Zadra, *Diadora*, sv. 18-19, 1996-97., Zadar, 301-350.
- BURIĆ, T. 1996, Historijat istraživanja, *Bribir u srednjem vijeku* (MILOŠEVIĆ, A. ur.), SPLIT, 1-12.
- BURIĆ, T., 1997.- Putalj u srednjem vijeku, *Putalj - katalog izložbe*, Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika, Split, 21-37.
- BURIĆ, T., 2001.- Putalj u srednjem vijeku, *Sv. Juraj od Putalja*, Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika, (MILOŠEVIĆ, A. ur.), Split, 151-322.
- BURIĆ, T., 2010.- Arheološki nalazi dekorativno-funkcionalnih elemenata obuće iz kasnog srednjeg vijeka u Kaštelima, *Archaeologia Adriatica*, IV, 2010., Zadar, 271.-279.
- BURIĆ, T., ANTERIĆ, I., BABIN, M., MILIĆ, M., 2013.- *Baba lokva kasno srednjovjekovno naselje*, Muzej Hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- BUŽANČIĆ, R., 2011.- *Splitska katedrala*, Turistička naklada, Zagreb.
- BRADARA T., KRNJAK, O., 2015.- *Istra lav i orao*, Temporis signa, Arheološka svjedočanstva istarskog novo vjekovlja, Arheološki muzej Istre, Pula
- BRUNŠMID, J., 1904.- Hrvatske sredovječne starine, *Vjesnik hrvatskoga arheološkoga društva, n. s., 7*, Zagreb, 30-97.
- ČIMIN, R., 2008.- Metalni nalazi s utvrde Čanjevo, *Utvrdna Čanjevo istraživanja 2003.-2007.* (ur. BEKIĆ, L.), Općina Visoko, Visoko, 197.-234.
- DEMO, Ž., 2007.- *Opatovina tragovi povijesti izgubljeni u sadašnjosti, Rezultati arheoloških istraživanja pred crkvom svetog Franje u Zagrebu 2002. godine*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.

DEMO, Ž., 2014.- *Zlato & srebro srednjeg vijeka u Arheološkom muzeju u Zagrebu*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.

DUGONJIĆ, A., 2017. - Medieval settlement at the site Franjevac near Đakovo, *Srednjovjekovna naselja u svjetlu arheoloških izvora*, Zbornik instituta za arheologiju, Vol. 6, Zagreb, 293.- 336.

EGAN, G., PRITCHARD, F., i dr., 1991.- *Medieval finds from excavations in London: 3 Dress Accessories c. 1150- c. 1450*, Museum of London, London.

FABIJANIĆ, T., 2004.- *Pojasne kopče i pređice druge polovice 5. do 7. stoljeća na području rimske provincije Dalmacije*, Magistarski rad, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

FILEP, A., JURDANA, E., PANDŽIĆ, A., 2013.- *Gnalić : blago potopljenog broda iz 16. stoljeća : izbor iz zbirke "Teret potopljenog broda iz 16. stoljeća" Zavičajnog muzeja Biograd na Moru*, Hrvatski povijesni muzej, Zagreb.

GJURAŠIN, H., 2010.- Dugopolje – Vučipolje - Crkvine, kasnosrednjovjekovno groblje (istraživanja 2004./ 2005. godine), *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, svezak 37/2010, Split, 111-133.

GOLDSTEIN, I., 2003.- *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb.

GUNJAČA, S., 1955.- Starohrvatska crkva i kasnosrednjovjekovno groblje u Brnazima kod Sinja, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, svezak 4, Split, 85.-132.

GUSAR, K., ĆURKOVIĆ, M., 2011.- *Utvrda Kličevica - rezultati arheoloških istraživanja 1990. godine*, Zavičajni muzej Benkovac, Benkovac.

GUSAR, K., ILKIĆ, M., 2016.- Kasnosrednjovjekovni i novovjekovni arheološki nalazi s utvrde Fortica u Novigradu, *Novigrad nekad i sad*, (ur. KAŠTELA, S.), Sveučilište u Zadru, Zadar, 232-249.

GUSAR, K., VUJEVIĆ, D., 2013.- Grob 75 s lokaliteta Pakoštane- Crkвина, *Archaeologia Adriatica*, VII, 2013, Zadar, 271.- 300.

GUSAR, K., VUJEVIĆ, D., 2016.- *Utvrda u Zemunik Donjem u srednjem i novom vijeku, Rezultati arheoloških istraživanja 2014. godine*, Sveučilište u Zadru, Zadar.

HORJAN, G., 2007.-*Veliki Tabor u svjetlu otkrića*, Muzeji Hrvatskog zagorja Dvor Veliki Tabor – Desinić, Hrvatski restauratorski zavod, Gornja Stubica.

ILKIĆ, M., 2010.- Arheološka topografija srednjovjekovnog Sotina, *Zbornik Stjepan Gunjača i hrvatska srednjovjekovna povijesno-arheološka baština*, 1, Split,383.-401.

ILKIĆ, M., BELOŠEVIĆ, J., 2019.- *Ostava kasnosrednjovjekovnog novca i nakita iz Pridrage*, Arheološki muzej Zadar, Sveučilište u Zadru, Zadar.

IVANČEVIĆ, R., CEVC, E., HORVAT, A., 1984.- *Umjetnost na tlu Jugoslavije*, Gotika u Sloveniji i Hrvatskoj, Beograd, Zagreb, Mostar.

JAKŠIĆ, N., 1983/84.- Nakit 14. stoljeća u Hrvatskoj i Bosni, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 23 (10) 1983/84., Zadar,331-342.

JAKŠIĆ, N., 1996. - Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spas u Vrh Rici Analiza, *Starohrvatska prosvjeta III/ 23*, Split, 139.-172.

JANEŠ, A., 2017.- Keramički, stakleni i metalni nalazi, *Tihi svjedoci vjere, baštine i raskoši. Crkva sv. Nikole biskupa u Žumberku, konzervatorsko-restauratorski radovi* (ur. AZINović BEBEK, A.), Hrvatski restauratorski zavod, Zagreb, 52-61.

JANSON H. W., JANSON ANTHONY F., 2013.- *Povijest umjetnosti*, dopunjeno izdanje, Varaždin.

JELOVINA D., VRSALović, D., 1981.- Srednjovjekovno groblje na Begovači u selu Biljanima Donjim kod Zadra, *Starohrvatska prosvjeta serija III. svezak 11., 1981.*,Zagreb,55-136.

JELOVINA, D., 1976.- *Starohrvatske nekropole na području između rijeka Zrmanje i Cetine*, Čakavski sabor, Split

JELOVINA, D., 1991.- Starohrvatska nekropola na brdu Spasu kod Knina, *SHP ser. III., vol. 19/1989, Split 1991*, 121 – 226

JURČEVIĆ, A., 2008.- Groblje na Crkvini u Gornjim Koljanima- istraživanja godine 2007., *Starohrvatska prosvjeta III. serija, svezak 35/ 2008.*,Split, 135- 150.

JURIĆ, R., 1993.- Srednjovjekovni nakit na našem primorju između Cetine i Istre, *Umjetnost na istočnoj obali Jadrana u kontekstu Europske tradicije*, Posebno izdanje Zbornika Pedagoškog fakulteta, Rijeka.

JURKOVIĆ, M., ERLANDE-BRANDENBURG, A., 2004.- *Hrvatska renesansa*, katalog izložbe, Galerija Klovićevi dvori i Musée national de la Renaissance, Zagreb.

KEČKEMET, D., 1956. – Figuralna skulptura romaničkog zvonika splitske katedrale, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji, Vol. 9. No. 1 Veljača*, 1956, Split, 92-135.

KLAIĆ, N., 1976.- *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Školska knjiga, Zagreb.

KLAIĆ, N., PETRICIOLI, I., 1976.- *Zadar u srednjem vijeku do 1409.*, Prošlost Zadra knjiga II, Filozofski fakultet Zadar, Zadar.

KRZNAR, S., 2016. – Cirkvišće, ritualno mjesto starih Torčanaca, *Arheologija Torčeca, Izbor iz Arheološke zbirke obitelji Zvijerac*, katalog izložbe, Muzej grada Koprivnice, 21.5. – 21.9.2016., ur. Robert Čimin, Koprivnica, 2016.

MARASOVIĆ, T., 1997.- *Split 1700 godina razvitka*, Buvina d. O. O. Zagreb.

MAŽURAN, I., 1994.- *Srednjovjekovni i turski Osijek*, Zavod za znanstveni rad Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Osijeku, Osijek.

ÓDOR, J. G., 1998. – Anjou–kori öntőformMajsrol (Adatok a 13-15. századi viselettörteanethez),Gusform aus der Anjouzeit von Majs, *CommunicationesArchæologiae Hungaræ*, Budapest, 123-137.

OŠTRIĆ, O., 1981.- Narodni nakit sjeverne Dalmacije, *Nakit na tlu sjeverne Dalmacije od prapovijesti do danas*, izložba, Arheološki muzej i etnografski odjel Narodnog muzeja u Zadru, Zadar, 73- 85., 203-219.

PETRINEC, M., 1996. - Kasnosrednjovjekovno groblje kod crkve Sv. Spas u Vrh Rici, *Starohrvatska prosvjeta III/ 23*, Split,1996.

PETRINEC, M., 2000.- Izveštaj o arheološkim iskopavanjima crkve Sv. Petra na Kuli Atlagića, *Starohrvatska prosvjeta III/ 27*, 2000., Split,219- 226.

PETRINEC, M., 2009.- Groblje na Crkvini u Biskupiji- rezultati revizijskih istraživanja Stjepana Gunjače, *Starohrvatska prosvjeta, III. Serija- svezak 36/ 2009.*, Split, 163-197.

PETRINEC, M., 2019.- Nakit i metalni dijelovi odjeće na području istočne obale Jadrana u srednjovjekovnom razdoblju(6. do 15. stoljeće),*Zbornik predavanja održanih tijekom Branimirove godine u arheološkom muzeju u Zagrebu*, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb, 2019.,69-71.

PITEŠA, A., 2009.- *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda, srednjeg i novog vijeka u Arheološkom muzeju u Splitu*, Arheološki muzej Split.

PRELOG, M., 1984.- *Umjetnost na tlu Jugoslavije*, Romanika, Beograd, Zagreb, Mostar.

RADIĆ, M., 2015.- *Osijek i šira okolica u osmanskome periodu*, katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osijek.

RADIĆ, M., BOJČIĆ, Z., 2004.- *Srednjovjekovni grad Ružica*, Muzej Slavonije, Osijek.

RADIĆ, M., KOVAČ, M., 2017. - *Tvrđa u Osijeku*, katalog izložbe, Muzej Slavonije, Osijek.

RAUKAR, T., PETRICIOLI, I., ŠVELEC, F., PERIČIĆ, Š., 1987.- *Zadar pod Mletačkom upravom 1409.- 1797.*, *Prošlost Zadra - knjiga III*, Narodni list, Filozofski fakultet Zadar.

SEKELJ IVANČAN, T., 2016. – *Dinamika razvoja srednjovjekovnih naselja Torčeca*, *Arheologija Torčeca, Izbor iz Arheološke zbirke obitelji Zvijerac*, katalog izložbe, Muzej grada Koprivnice, 21.5. – 21.9. 2016., ur. Robert Čimin, Koprivnica, 2016.

SEKELJ IVANČAN, T., TKALČEC, T., 2003.- *Arheološko nalazište Torčec- Cirkvišće*, *Podravina Volumen 2, broj 4*, 5.-36., Koprivnica.

ŠANJEK, F., 2003.- *Povijest Hrvata*, Prva knjiga Srednji vijek, Školska knjiga, Zagreb.

TADIĆ, S., 2014.- *Nakit i nošnja u srednjovjekovnoj Bosni*, *Radovi Filozofskog fakulteta u Sarajevu (Historija, Historija umjetnosti, Arheologija)*, knjiga XVII / 3, 2014., Sarajevo, 85.-92.

TKALČEC, T., 2010.- *Burg Vrbovec u Klenovcu Humskome deset sezona arheoloških istraživanja*, Muzej hrvatskog Zagorja i Institut za arheologiju, Zagreb.

TKALČEC, T., KUŠAN ŠPALJ, D., KRZMAR, S., 2008. – Nalazi tkanine s lokaliteta Crkvari – crkva Sv. Lovre, *Prilozi instituta za arheologiju u Zagrebu*, 25/ 2008., Zagreb, 119.- 134.

TOMIČIĆ, Ž., 2009.- Suhopolje- *Kliškovac*: Od toponima do arheološke spoznaje!, *Starohrvatska prosvjeta III. serija- svezak 36/2009.*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.

TOMIČIĆ, Ž., 2015.- Neka pitanja o srednjovjekovnim sponama Slavonije, *Archaeologia Adriatica IX, 2015.*, Zadar, 323.-349.

TOMIČIĆ, Ž., JELINČIĆ, K., 2011.- *Suhopolje- Kliškovac. Od mjestopisa do arheološke spoznaje*, Institut za arheologiju, Zagreb.

TOMORAD, M., 2011.- Europska politika Matijaša Korvina, Matijaševa vanjska politika prvih godina vladavine (1458- 1464), *Kroatologija 2 (2011) 1*, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 165-192.

TURNAU, I., 1994. - *European occupational dress from the fourteenth to the eighteenth century*, Institute of the Archaeology and Ethnology Polish Academy of Sciences, Warsaw.

UGLEŠIĆ, A., GUSAR, K., 2014.- Rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja Crkvine u Pakoštanima (2006.- 2012.), *Glagoljica i glagoljaštvo u biogradskom kraju, Zbornik radova sa znanstvenog skupa Glagoljica na biogradskom području održanoga 17. Studenoga 2012. u Biogradu, 2014.*, Grad Biograd – Ogranak Matice hrvatske u Zadru – Sveučilište u Zadru, Biograd – Zadar, 221- 234.

VIŠNJIĆ, J., 2012. - Srednjovjekovna utvrda Possert, Šest godina arheoloških radova i konzervatorsko- restauratorskih zahvata na sačuvanim arhitektonskim strukturama, *Historia archaeologica*, 43/2012, Pula, 67.-154.

WHITEHEAD, R., 2003.- *Buckles 1250.-1800.*, Greenlight Publishing.

ZEKAN, M., 1987.- Srednjovjekovne nekropole, *Bribir u srednjem vijeku*, (MILOŠEVIĆ, A. ur.), Split, 43-66.

ZEKAN, M., 1996.- Pet srednjovjekovnih nekropola Bribira, *Bribir u srednjem vijeku*, (MILOŠEVIĆ, A. ur.), Split, 41-54.

ZMAIĆ, V., 2008.- Rekonstrukcija odjevnih predmeta i opreme s kraja 16. st. na primjeru utvrde Čanjevo, *Utvrda Čanjevo istraživanja 2003.-2007.* (ur. BEKIĆ, L.), Općina Visoko, Visoko, 269.-290.

INTERNET

<https://www.pinterest.com/pin/290411875968079872/> (2.9.2019.)

<https://www.pinterest.com/pin/290411875968079879/> (2.9.2019.)

<https://artsandculture.google.com/asset/portrait-of-giovanna-tornabuoni/igFh0HgpLdzCXg?hl=en> (2.9.2019.)

https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Paris_-_Cath%C3%A9drale_Notre-Dame_-_Portail_de_la_Vierge_-_PA00086250_-_023.jpg (2.9.2019.)

<https://frenchmoments.eu/west-facade-of-notre-dame-cathedral-paris/> (2.9.2019.)

<https://www.gallerie-estensi.beniculturali.it/opere/crocefissione-con-i-santi-girolamo-e-francesco-pala-delle-tre-croci/> (2.9.2019.)

<https://www.pinterest.com/pin/290411875968104425/> (2.9.2019.)

<https://www.gallerie-estensi.beniculturali.it/en/digital-archives/id/39519> (2.9.2019.)

https://www.google.com/search?biw=1366&bih=657&tbm=isch&sa=1&ei=wU3uXKOUJcergwfut4_QBg&q=gora+ko%C5%A1tana+kop%C4%8Da&oq=gora+ko%C5%A1tana+kop%C4%8Da&gs_l=img.3...894949.1091021..1091480...0.0..0.228.1795.0j13j1.....0....1..gws-wiz-img.....0j0i30j0i5i30j0i8i30j0i24.e-qsx4RKn30#imgcr=HedwCtXNqikTCM:
(2.9.2019.)

<https://artsandculture.google.com/asset/posthumous-miracles-by-saint-vincent/4wF9OpGzOWCLMg> (2.9.2019.)

<https://artsandculture.google.com/asset/the-pedlar/aQEkh0Mf0Pd3mg> (2.9.2019.)

<https://artsandculture.google.com/asset/portrait-of-louis-xiv/XQELmP7NA5yF1A>
(2.9.2019.)